

MIHAIL ȘT. BOTEZ

DIMITRIE POMPEIU

OAMENI DE SEAMĂ

Remarcabil om de știință român, Dimitrie Pompeiu s-a impus și pe plan internațional prin contribuții de mare valoare în domeniul matematicilor superioare, ducând astfel faima școlii matematice românești peste hotare.

Originar din nordul Moldovei, Dimitrie Pompeiu a străbătut drumul greu al celor lipsiți de mijloace materiale, muncind fără odihnă și reușind, printr-un studiu perseverent, printr-o voință fermă și neclintită pusă în slujba unui țel nobil, să atingă una din cele mai înalte culmi ale științei matematice dintre cele două războaie mondiale. El a adus o contribuție importantă, alături de alți matematicieni români de seamă — Gh. Țițeica, Tr. Lalescu ș. a. — la creșterea prestigiului școlii românești. Opera sa matematică, activitatea prodigioasă la catedrele universitare din București, Iași și Cluj, întreaga sa viață și muncă pusă în slujba științei românești, constituie o pildă vie pentru tineretul studios din țara noastră.

Autorul, profesorul universitar M. Șt. Bolez, fost student al savantului, se apleacă cu venerație asupra unor file din viața matematicianului, reliefind drumul greu dar încununat de succese al lui Dimitrie Pompeiu.

C O L E C Ț I A

O A M E N I

D E S E A M Ă

S U P R A C O P E R T A : C, G U L U Ț Ă

MIHAIL ȘT. BOTEZ

**DIMITRIE
POMPEIU**

EDITURA TINERETULUI

„Omul a murit, dar atitudinea sa față de lume continuă să aibă influență asupra oamenilor.“

TOLSTOI (scrisori)

Am fost unul dintre studenții neuitatului profesor Dimitrie Pompeiu și mai sînt încă și astăzi martori ai existenței lui pămîntene, care, ca și mine, au fost impresionati de puternica lui personalitate.

A fost om într-o măsură mai mare decît mulți din jurul său, mai lucid, mai pasionat, întruchipînd un exemplar uman mai clar, mai conturat și cu o gândire mai adîncă. În rîndurile de față am căutat să desprind din trecutul oarecum apropiat făptura sa omească, așa cum am văzut-o acum mai mult de un sfert de secol, proiectîndu-se pe fundalul tablei pline de calcule. Nu am urmărit savantul și nici profesorul, ci omul ; iar creația lui am socotit-o ca pe un decor dispus în adîncime din care am căutat să desprind figura sa vie.

În această încercare de reconstituire a vieții aceluia ce a fost profesorul Dimitrie Pompeiu, am fost ajutat de familia sa, de unii dintre foștii săi prieteni și colaboratori ; tuturor le îndrept pe această cale adevărată mulțumire.

MIHAIL ȘT. BOTEZ

I

ÎNCEPUT DE VIAȚĂ

„Regulile gîndirii științifice
sînt pentru D. Pompeiu regu-
lile sale de viață.”

O. ONICESCU
(*Mathematica*, XIX, 1943)

Pe la sfîrșitul secolului trecut, Dorohoiul era un sat mare și curat, cu căsuțe albe acoperite cu șindrilă și înconjurat de livezi. Pe ici pe colo, răsărea din verdeața pomilor cîte o casă mai mare, acoperită cu tablă vopsită în roșu.

Tîrgul a cărui parte centrală era așezată pe culmea unui deal se întindea pînă departe în văile acoperite cu miriști, cu pîlcuri de rogoz și sălcii pletoase. Mai de mult, în aceste locuri fusese un lac mare, lacul Dorohoiului, care cu vremea a secat. O șosea, din care se desprindeau uliți șerpuitoare, tăia tîrgul în două.

Viața comercială era strînsă în cîteva zeci de dughene în care se găseau de vînzare nasturi, coase, zahăr, tot felul de pînzeturi, ca și diferite unsori și chiclazuri după care umblau, pentru a se face mai frumoase, codanele tîrgului și ale satelor învecinate. Mai erau cîteva cîrciumi cu vinuri bune, adăpostite în beciuri adînci ale căror gîrliciuri dădeau de-a dreptul în prăvălie, ca și vreo două cafenele unde se întîlneau samarii ce puneau la cale tot felul de afaceri.

Trăsurile, niște briște cu perne umplute cu paie, cu arcurile gata-gata să plesnească, străbăteau din cînd în cînd ulițele, duruind înfundat în colbul gros al străzilor nepavate. Apariția unei trăsurii prin părțile mai retrase ale tîrgului era un eveniment care trezea curiozitatea gospodinelor ce alergau la poartă, cu șorțul strîns în mîină, ca să afle ce față simandicoasă le calcă strada.

Singurul monument important era, ca în multe așezări moldovene, biserica Sfîntul Nicolai, zidită ca prinos de biruință de către Ștefan cel Mare. Se mai aflau un gimnaziu și un ateneu, semne ale unei vieți culturale așezate.

Cam la cinci kilometri spre răsărit de Dorohoi se află satul Broscăuți, așezat între coline domoale, unde cîndva trebuie să fi fost vreo mlaștină făcută de pîraiele subțirele și leneșe ale ținutului. De vreo doi ani, locuiau aici Dimitrie Pômpeiu, ce se trăgea dintr-o familie de dincolo de Prut, cu soția sa Maria, fiică a preotului cărturar Leonte, care mai tîrziu și-a schimbat numele în Leonescu.

Era într-o luni, 22 septembrie, în anul 1873, cînd văzu lumina zilei fiul lor care primi numele Dimitrie, după numele tatălui său.

Dimitrie Pômpeiu — tatăl — era un om robust, cu minte ascuțită și doritor să afle cîte se petrec și se gîndesc în lume.

Pe cît se știe, existența familiei se rezema mai cu seamă în rodul unui petic de pămînt și al unei livezi luate în arendă.

Mai tîrziu, cam la vreo doi-trei ani de la nașterea lui Dimitrie, s-au mutat la Dimăcheni, un sat mai mare, aproape de Prut, unde soția sa avea oarecare stare și unde găsisese un post de învățător suplinitor

pe care însă nu l-a ținut multă vreme. Fiind mare iubitor de carte își alcătuisese o bibliotecă însemnată, în care se găseau la locul lor *Dacia literară* a lui Mihail Kogălniceanu, *România literară* a lui Vasile Alecsandri, ca și unele romane franțuzești. Mai mult decât literatura îl interesau însă științele naturii. Citea cu plăcere cărți de medicină, de botanică, dar mai cu seamă vădea un deosebit interes pentru fizică și mecanică.

Sfârșitul secolului al XIX-lea arătase lumii minunile electricității; mașina cu vaporii își dovedise de mult puterea, iar omul căuta cu tot dinadinsul să se desprindă de pământ și să se înalțe în țăriile cerului. Pe atunci, nu prea erau cărți în limba română unde să fie tratate problemele contemporane ale fizicii și mecanicii, iar scurtele știri ale ziarelor despre noile descoperiri relatau mai mult partea lor senzatională.

De curînd, apăruse la București revista *Știință și progrese* care aducea vești despre noile descoperiri ale tehnicii din toată lumea. De aici a aflat învățătorul Pompeiu știri despre telegraful fără fir al lui Marconi, de invenția constructorului de vapoare, rusul Pukalov, care reușise să construiască un nou vas submarin, pus în mișcare cu ajutorul unor acumulatori electrice și care se putea scufunda la adîncimea *nemaipomenită* de trei metri și jumătate! Tot în paginile acestei reviste erau descrise trăsurile-automobil, tramvaiele cu imperială și vasele de război cu numeroase tunuri. Se publicau știri despre populațiile ce locuiau în cele mai îndepărtate colțuri ale globului, precum și experiențe amuzante de fizică, mecanică și chimie.

Multe din aceste experiențe le încerca în fața fiului său care, cu ochii lui rotunzi și negri, le privea cu uimire. Se poate închipui cîte întrebări se îmbulzeau în mintea copilului și cu cîtă atenție asculta explicațiile

domoale, date de tatăl său. Aceste clipe erau însă destul de rare, fiindcă învățătorul era un om închis și puțin la vorbă. Viața lui se desfășura mai cu seamă în joaca cu frații săi și cu copiii din sat ; își făceau jucării închipuite de mintea lor, pocneau din frunze, umblau după cuiburi de păsărele sau își întocmeau moriști și praștii. Dimitrie era cel mai isteț dintre ei, mai ales când era vorba de făcut vreo morișcă sau vreo cărucioară cu roți și loitre din mlădițe de răchită. Avea îndemânare și imaginație, iar multe din jucării erau adevărate invenții. Înclinația pentru tehnică nu l-a părăsit niciodată și a rămas multă vreme cu regretul că nu s-a făcut inginer constructor de vapoare ! Uneori, când meșterea vreo jucărie, se oprea din lucru și rămânea cu privirea dusă. Erau clipele când căuta o deslușire mai bună pentru ceea ce îi frământa gândul. Privirea aceasta, ce trecea parcă peste oameni, a avut-o toată viața și, mai târziu, în anii când a funcționat la universitate, nu o dată, studenții săi au simțit cum dispar din atenția profesorului lor ale cărui gânduri zburau către firele încurcate ale cine știe cărei probleme, ce îi muncea mintea.

În satul liniștit al Dimăchenilor, copilăria lui Dimitrie Pompeiu ar fi fost ca oricare alta, dacă familia lui ar fi rămas întreagă. Tatăl său însă era un om în sufletul căruia se ciocneau sentimente contradictorii și înțelegea lumea într-un fel cu totul aparte. Preocupat de lecturile și experiențele sale, mândru și dezlegat de orice putea însemna o zăgăzuire, fără prieteni, era un singuratic ce nu s-a putut lega de familia pe care o întemeiasă. Și, într-o bună zi, convins că va găsi un făgaș mai bun, părăsi satul și familia stabilindu-se la Dorohoi, unde dădu un alt înțeles vieții sale.

Drumul pe care pornise nu era determinat de vreo pasiune sentimentală sau dorință de a trăi o viață de desfătare. Nu ! Simțea numai o imensă nevoie de singurătate căci era veșnic în căutarea lui însuși și îl enerva pînă la disperare prezențele continui.

„Era un om tare curios“, spunea fiul său cel mic, Tudoriță. Dar „curiozitatea“ lui nu a avut alt izvor decît acele impulsuri lăuntrice, repetate fără încetare, de a se lăsa pradă gîndurilor pînă la sfîșiere. Dacă dezvoltarea sa intelectuală ar fi fost alta și dacă știința lui nu ar fi fost numai un mozaic de cunoștințe fără fir conducător, poate că ar fi fost un mare savant, și atunci curiozitățile ce le-a avut ar fi constituit acea parte anecdotică a vieții care întărește și mai mult conturul personalității.

Ce a însemnat această dezertare pentru soția lui rămasă singură cu trei copii, dintre care cel mai mare, Iancu, de-abia intrase în școala primară, nu este greu de închipuit. Oricît de mare a fost amarul mamei și oricît de nelămurite i-au fost cărările pe care a fost împinsă, ea a găsit destulă putere să lupte cu greutățile vieții.

Își adună gîndurile, își puse oarecare ordine în starea materială și luă asupra-și toată grija copiilor a căror sănătate o supraveghea, le procură îmbrăcăminte și hrana și, cu delicatețe, le dădea sfaturi asupra felului cum trebuie să se poarte în lume.

Mijloacele materiale erau reduse și de multe ori strădania de a împlini toate nevoile prin propriile ei puteri rămînea zadarnică. Frații mamei înțeleseser greutățile surorii lor și îi veniră în ajutor. Unul era profesor de limba greacă, altul procuror la Curtea de apel din Iași și al treilea, doctorul Leonescu, mai apropiat sufletește de sora sa și poate cu mai multă stare decît ceilalți,

căci era un medic foarte bun, o ajută mai mult și vreme îndelungată copiii s-au adăpostit în casa lui.

Datorită acestui sprijin, în afara unor neplăceri legate de existența cotidiană, Dimitrie Pompeiu și frații săi au putut duce o viață modestă, dar lipsită de grija zilei de mâine.

Astfel, sub supravegherea blîndă a mamei și cu înțelegerea binevoitoare a unchilor săi, s-au putut dezvolta calitățile morale, intelectuale și fizice ale lui Dimitrie.

Cînd a împlinit șapte ani a intrat în școala primară. O vreme, Iancu — fratele său care era mai mare cu doi ani — i-a fost un fel de protector. Cît a urmat cursul elementar, Dimitrie și-a împărțit timpul între o învățătură fără pretenții și joaca cu frații și cu copiii vecinilor. Jocurile lor erau acum oarecum mai potolite și uneori pline de întrebări, de înțeles. Cînd se încăierau într-o luptă cu zmee pe care le făceau să zbîrnăie și să-și joace coada cu șfichiuri, încercau să înțeleagă de ce acestea se înalță în înaltul cerului.

De la început, copilul acesta bine proporționat, cu fața smeadă, cu ochi negri, rotunzi și isteți, se vădi un școlar înzestrat, cu o mare putere de asimilare. Dacă nu ar fi avut de scris unele teme, nu ar fi pus mîna pe nici una din cărțile lui de școală, atît de bine înțelegea el lecțiile. Era așa de atent, încît uneori putea să reproducă aidoma părți însemnate din lecțiile ce le asculta. La această ușurință de a reține se adăuga o ușoară sfială, izvorîată dintr-o nelămurită rezervă lăuntrică.

Nu s-ar putea spune la ce învăța mai bine, fiindcă la toate materiile a avut note mari ; a manifestat însă preferință pentru matematici, căci — școlar fiind încă — a închipuit o aritmetică pentru școala primară !

Despre cei doi copii, Iancu și Dimitrie, care erau în școala primară, mama auzea numai lucruri bune, iar acasă erau cuminți și ascultători. Aceasta o bucura și îi dădea putere să învingă grijile ce o înconjurau. Ar fi vrut atât de mult să trăiască, să-și vadă feciorii mari ! Acesta a fost gândul de care se prinsese cu toată ființa. Avea însă o sănătate șubredă și când mezinul, Tudoriță, împlinise zece ani, ea muri. Frații mamei își sporiră afecțiunea pentru copiii rămași orfani și susținură toată grija materială, pînă la împlinirea unei posibilități cuviincioase de trai.

La întâi iunie 1885, Dimitrie absolvi școala primară.

Pentru că era atât de bun la învățătură, unchiul săi îl îndrumară să învețe mai departe la Gimnaziul din Dorohoi unde, cu doi ani mai înainte, intrase și fratele său mai mare, Iancu.

Cele trei luni de vacanță au trecut repede și examenul de admitere în gimnaziu l-a trecut fără emoții prea mari, fiindcă Dimitrie era încă de pe atunci încrezător în puterile sale.

Iancu îi descriese amănunțit pe toți profesorii gimnaziului, cu ciudățeniile lor ; de-altminteri pe unii îi cunoștea și el ; totuși, ziua de întâi septembrie, care în acel an a căzut într-o joi, n-a fost o zi ca altele.

Dimineața aceea de toamnă caldă, când ograda gimnaziului năpădită de pirul ce crescuse în timpul vacanței s-a umplut deodată de larmă, i-a rămas în minte ; și multă vreme i-a sunat în urechi învolburarea de voci din care cu greu se puteau desprinde unele crîmpeie de conversație. Cei din clasa întâi se cunoșteau de la o poștă ! Cîțiva dintre ei — îmbrăcați cu ițari, cu cămășuțe cusute cu arnici și cu bonđițe înflo-rate, veniți de prin partea muntelui — stăteau ciotcă mai deoparte și vorba lor era mai mult șoptită. Cîte

un repetent cu voce groasă și degetele arse de tutun povestea „promovaților“ scene de adevărată groază petrecute la unele cursuri, pe care nu se știe cum le vor înfrunta cei fără „experiență“ !

Cei mici trăgeau cu urechea și aflau tot felul de întâmplări cu profesori care mergeau tiptil prin clasă pentru a-i prinde pe cei ce copiau la teze ; aflară că pedagogii îi „alintau“ cu varga din te miri ce, iar vestea că profesorul de limba franceză „e franțuz adevărat“ îi pusese pe gânduri.

Gimnaziul în acea vreme era adăpostit în casa lui Mezincescu, de pe strada Ioan Cuza, care mai există și astăzi. O casă pătrată, cu ferestre mari, cu intrarea adăpostită de o marchiză și înconjurată de o curte mare care putea cuprinde în tot largul joaca zburdalnicilor elevi.

La început, Dimitrie Pompeiu nu s-a distins prea mult printre elevii ce frecventau clasa întâi a Gimnaziului din Dorohoi în anul 1885. Cu toate că pricepea destul de ușor și avea o memorie mai sigură decât a multora dintre colegii săi, precum și o oarecare ușurință în exprimare, în această perioadă nu se întrevădea nici o trăsătură mai deosebită care să-l indice pe omul de știință de mai târziu. În prima clasă de gimnaziu era printre elevii care obțineau note bune și foarte bune și profesorii îl apreciau ca pe un școlar silitor, cu perspective. Dar numai atât.

În anii următori începură însă să se contureze, din ce în ce mai clar, unele din principalele trăsături ale firii sale. Astfel, când unii profesori îl laudau în fața colegilor, primea cuvintele bune cu bucurie și era sensibil la încurajare, dar, în același timp, avea și destulă tărie să nu se lase descurajat atunci când, printr-o împrejurare oarecare, i se întâmpla contrariu. Încă din acea

vreme începu să arate că dispunea de tărie în hotărârile sale, care deveneau și mai puternice când se întâmpla să întâlnească vreo piedică. Nu avea o fire despotică. Toată forța voinței sale a fost îndreptată de obicei asupra lui însuși.

Înzestrat cu sensibilitate și fiind dornic de a cunoaște cât mai mult se îndreptă către literatură și muzică. Muzica îi liniștea sufletul, iar încântarea ce-i cuprindea ființa nu-l lăsa pasiv și nu rămase un simplu meloman. El învăța să cînte la vioară și emoția ce i-o dădea melodia se amplifică prin împletirea vibrațiilor corzilor cu pulsațiile inimii sale tinere, dornică de viață. „Fratele meu — spune profesorul Th. Pompeiu — avea un arcuș sentimental și îi plăceau mai ales bucățile în care armonia domina virtuozitatea.“ Este explicabilă această preferință pentru că în muzică el căuta destindere, nu încordare ; căuta tămăduire și nu tensiunea nervoasă cerută de muzica ce solicită toate potențele spirituale și sufletești.

Îi plăceau melodiile cu tonuri discrete, care se strecoară în suflet ca un firicel de lumină prin frunzișul des al pădurii. Receptivitatea pentru muzica gravă s-a dezvoltat mai târziu, dar atunci când a înțeles-o îi umplu sufletul cu vigoarea ei. Mărturie ne este discursul de recepție la Academie — ținut la 29 mai 1936 — când, vorbind despre influența lui Petre Poni și Ion Cantacuzino asupra vieții noastre spirituale, influență izvorâtă din transformarea lumii întregi, spunea că aceasta se datorește „puternicului criticism social al lui Karl Marx“ ca și „strigătelor de durere și dez-nădăjduire aruncate din profundul conștiinței lor de poeți și muzicieni, de Beethoven și de Richard Wagner“.

Concluzia la care a ajuns Pompeiu nu este de loc în-
tîmplătoare. Ideile socialist-științifice de la sfîrșitul se-
colului trecut și începutul secolului nostru au avut o
mare influență în rîndul intelectualității din țara noas-
tră.

Era deci firesc și la marele nostru matematician ca,
ajuns pe culmea vieții, să dea deosebită prețuire marelui
gînditor revoluționar Karl Marx, ca și muzicii lui
Beethoven care este simțire profundă și viață, sau a
lui Wagner care e strigăt și revoltă.

Cealaltă mare pasiune a sa, literatura, era hrănită cu
prisosință de publicațiile timpului, dintre care revista
științifică și literară *Contemporanul* ocupa primul loc.
Unul din scopurile acestei reviste era, după cum se arată
în primul număr, „de a face cunoscut publicului român
cum privește știința contemporană lumea“.

Printre colaboratorii de seamă ai revistei se numărau:
Mihail Eminescu, Artur Stavri, Bacalbașa Anton, Ion și
Sofia Nădejde.

Aici a putut citi interesantul „răvaș“ al lui Friederich
Engels — „capul teoretic al partidei social-democratice
din lumea întreagă“ — către Ion Nădejde, cu ocazia
traducerii unora dintre scrisorile sale în *Revista socială*
și *Contemporanul*, din care aflăm că marele prieten și
tovarăș al lui Karl Marx se interesa de limba romînă,
cerînd chiar să i se recomande un „dicționar mai
bunișor“ ¹.

Datorită conținutului său bogat și variat, „*Contem-
poranul*“ pătrunsese în școli și universități dînd chiar
și gimnaziștilor un îndemn către activitate revoluțio-
nară, către știință și către literatură realistă și demo-
crată... *Contemporanul* aducea în preocupările tinere-

¹ *Contemporanul*, an. VI, pag. 570—573.

tului perspectiva unor orizonturi nebănuite de largi, în gândirea modernă, în mișcarea socială, revoluționară, în literatura universală”¹.

La sfârșitul secolului trecut și începutul acestuia, era obiceiul ca elevii mai mari ai școlilor medii să formeze societăți cu caracter științifico-literar și să scoată chiar reviste, cum a făcut Gh. Țițeica la Craiova ș.a. Uneori erau ajutați de profesori, alteleori o porneau la drum singuri și se descurcau cum puteau. Aceste reviste au avut o viață scurtă atît din cauza lipsei de mijloace materiale, cît și din cauză că inițiatorii nu au putut transmite entuziasmul lor celor care îi urmau.

Cu toate că școala le ocupa timpul cu tot felul de compoziții și lecturi, la chemările Ateneului, care organiza diferite manifestări, răspundeau întotdeauna cu înfrigurare, căci acolo cei mai buni elevi ai gimnaziului puteau desfășura o bogată viață cultural-artistică. La Ateneu se țineau conferințe, se recitau poezii și se făcea muzică. La aceste manifestări, gimnaziștii aduceau o prețioasă contribuție. Dar pentru aceasta, ei trebuiau să se instruiască singuri, să-și completeze cunoștințele primite în școală.

Dimitrie părăsise de mult joaca aceea copilărească care îl copleșea de oboseală fizică, căci descoperise o lume nouă, lumea minunată ce se desprindea din filele cărților. Încă din ultimii ani ai școlii primare el începuse să cerceteze biblioteca rămasă de la tatăl său în care erau adunate tot felul de cărți. Citise povești minunate, istorii despre călătorii prin ținuturi îndepărtate, poezii... În sufletul său se născuse o pasiune nouă, puternică, aceea a cititului, căreia i-a rămas credincios pînă în ultimele clipe ale vieții. Această pasiune, care

¹ Savin Bratu și Zoe Dumitrescu, *Contemporanul și vremea lui*, E.S.P.L.A., 1959, pag. 287.

pusese stăpînire pe întreaga lui ființă, răspundea de minune pronunțatei lui înclinări de a se instrui singur.

Scriitorii romîni de prestigiu, ca : Eminescu, Creangă, Vlahuță, erau venerați și citați cu rîvnă, iar scrierile lui Jules Verne, care îl ducea, cu nemaipomenita sa fantezie, din pădurile tropicale în înaltul cerului pentru a înconjura pămîntul în balon, constituiau pentru bogata sa imaginație minunate clipe de reverie.

Paginile *Contemporanului* erau de asemenea răsfoite cu sîrguință, căci în ele se găseau atît știri despre teoriile științei la ordinea zilei, cît și o literatură nouă, scrisă într-o limbă frumoasă, din care se desprindeau idei îndrăznețe.

La modă, în acea vreme, era și nuvelistul Bassarabeanu Ștefan, ale cărui scrieri despre viața seminariștilor erau gustate de tineretul școlar.

Dimitrie Pompeiu citea pînă îi ardeau ochii, iar cînd închidea cartea și stingea lampa să se culce toată lumea cărții închise trăia mai departe în închipuire și îl purta pe tărîmuri de basme pînă cînd, în sfîrșit, cuprins de oboseală, adormea. Această prelungire a farmecului lecturii ce îl învăluia într-o ușoară euforie o primea ca pe o împlinire. Această trăire interioară, atît de intensă, nu a făcut din el un izolat, căci nu a căutat niciodată să-și înăbușe gîndurile și frămîntările, refugiindu-se într-o lume imaginară.

Dintre frați, tovarăș de lectură ca și de unele năzdrăvănii era Iancu, cel mai mare, care mai tîrziu avea să fie institutor la Școala nr. 1 din Tîrgul Ocna. Avea acest frate a lui Dimitrie un neasemuit dar de a povesti cu care își fermeca școlarii, iar imaginea ce a lăsat-o în mintea foștilor săi elevi a rămas atît de vie, încît își aduc și acum aminte, după mai bine de o jumătate de secol, glasul domol ce se furișa în adîncul

sufletului făcînd să li se îngrîncene carnea cînd povestea despre luptele din Codrii Cosminului sau despre fuga lui Sinan Pașa.

Viața de școlar a lui Dimitrie s-a împletit ani de zile cu viața acestui frate mai mare cu care a împărțit cărțile, creioanele și caietele. Pentru el a nutrit o profundă dragoste și prețuire, iar pentru Tudoriță, care era mai mic, o deosebită afecțiune protectoare.

Gimnaziul din Dorohoi era o școală clasică unde predominau studiile umanistice. Deși aceste științe nu răspundeau întru totul interesului pe care Dimitrie Pompeiu îl manifesta pentru cunoașterea naturii, el dovedi și pentru aceste studii o aplicație deosebită, fără a slăbi însă înclinarea pentru științele exacte. La această a contribuit poate și faptul că învățătura se transmitea generațiilor de școlari în mod treptat, bine echilibrat, ca o inoculare în doze fixe și egale, ceea ce trezea permanent setea cunoașterii. Sau, ceea ce e mai sigur, s-a datorat profesorilor, care au fost „niște adevărați educatori“, după cum spune doctorul Gh. Marinescu, în răspunsul dat discursului de recepție la Academie, ținut de D. Pompeiu.

Într-adevăr, puțini la număr, profesorii gimnaziului erau strînși într-o comunitate spirituală ce practica punerea la încercare a sufletului și minții celor veniți să se împărtășească din știința lor, pentru a le ghici înclinările. Și, cînd unii dintre ei descopereau cîte un discipol cu înclinare către frumusețile științei lor, se stabilea o legătură de reciprocă prețuire și de emoționantă dăruire de sine, a dascălului, pentru izbînda elevilor săi.

Frumusețea limbii materne era deslușită de profesorul Ion Brîndușanu, pasionat pentru literatură, mai mult autodidact decît produs al unui învățămînt universitar.

El avea o deosebită preocupare ca elevii săi să fie capabili să extragă din lectura scrierilor literare ceea ce era esențial și să exprime cu claritate ideile desprinse din ele. La matematici, Ariton Gorăscu își cheltuia toată energia demonstrând teoreme de geometrie și rezolvând ecuații. Plin de bune intenții, făcea ce putea pentru ca știința aceasta socotită aridă să fie primită cu înțelegere chiar și de școlarii care nu manifestau vreo înclinație. Și, cu toate că matematica nu era unanim simpatizată, iar unii dintre gimnaziști arătau un fel de indiferență care mergea uneori pînă la desconsiderare, elevii buni la matematici se bucurau de stima colegilor lor.

Programa analitică nu cerea temeiul logic al noțiunilor și nici nu se ridica pe o treaptă superioară; ea rămînea la posibilitatea comună de înțelegere și munca pedagogului era oarecum ușurată.

Dimitrie Pompeiu, avînd o minte limpede, pricepu lesne străduințele dascălului său și avu curînd satisfacția ce o dă rezolvarea problemelor de matematici.

Pe atunci apărea la Iași revista matematică *Recreații științifice* a cărei factură era asemănătoare cu aceea a *Gazetei matematice*, apărută mult mai tîrziu la București.

Printre puținii rezolvitori de probleme îl întîlnim pe D. Pompeiu, elev în clasa a III-a a Gimnaziului din Dorohoi. Problema de aritmetică cu nr. 279 a fost prima problemă dezlegată de el, și începînd cu aceasta, numele său este întîlnit foarte des în paginile revistei ca rezolvitor al unor probleme a căror dificultate depășeau pregătirea unui elev de gimnaziu.

Pentru că nu ducea o existență trudită și întunecată, avea răgaz să se oprească la ceea ce îl interesa mai mult. Astfel se preocupă în chip deosebit de desenul artistic, predat în acea vreme la Gimnaziul din Dorohoi de că-

tre Vasile Ionescu și G. Andrieșescu, vădind un deosebit talent, pe care l-a cultivat multă vreme.

Este minunat felul cum acest copil în pragul adolescenței știa să-și creeze singur climatul ce-i pria, dând vioiciune atmosferei școlii oficiale. Ceva ce pleca din lăuntrul său îi arăta cum trebuie să primească ceea ce îi dădea școala ; astfel încât inteligența sa să se dezvolte, să devină pătrunzătoare și clară.

Lăsase aproape pe toți colegii lui în urmă, căci aceștia, deși învățau conștiincios, gândeau mai puțin și din școală nu le rămânea decît un mozaic de cunoștințe a căror ordonare și corelare o vor face mult mai târziu, sau poate niciodată !

Vacanțele le petrecea la unchiul său unde găsea întotdeauna o atmosferă caldă și o îngrijire atentă. Ca toți copiii, le aștepta. Dar, pentru el, vacanțele aduceau mai mult o schimbare de decor, și de trai, fiindcă schimbarea mediului afectiv era prea puțin simțită. De aceea amintirile lăsate din aceste scurte popasuri în familie au rămas mai toate fără contur și fără adîncime. Oricum, însă, au fost întotdeauna un prilej care l-a ajutat să se formeze, să devină mai răbdător, mai sociabil.

Puterea educativă a familiei exercitată în aceste scurte perioade a fost roditoare, căci aici i s-au cizelat asperitățile sufletului și a căpătat acea generozitate pe care studenții ce-i urmau cursurile au apreciat-o întotdeauna, nu ca pe o slăbiciune, ci ca pe o înțelegere superioară.

Îl enervau însă îngîmfările și lipsa de sinceritate. Cu toată sila ce i-o provocau asemenea situații și cu tot ascendentul ce-l avea ca om de știință, nu a crezut niciodată util să ia vreo atitudine de împotrivire, de luptă ! Pentru aceștia nutrea numai ignorare.

Toamna anului 1888 parcă nu a fost ca celelalte ! Dintre elevii care intraseră cu patru ani în urmă, mulți nu mai erau. Unii îngroșaseră rîndurile repetenților, iar alții, cu mijloace prea puține, părăsiseră școala, ducînd în sufletul lor amarul neîmplinirii năzuințelor.

Sala clasei a patra era prea mare pentru viitorii absolvenți ai gimnaziului, iar catedra, care se ridica neagră pe un postament de trei palme, părea că aruncă amenințări caraghioase către cele cîteva bănci în care erau prefirați cei cîțiva elevi. Pe zidurile albe ale încăperii atîrna harta colorată a Romîniei și trei tablouri litografiate : al lui Ion Vodă cel Cumplit, ce-și scoate fioros sabia din teacă, al lui Mihai Bravul, călare, purtînd securea cu care amenința o hoardă turcească pusă pe fugă, și Ștefan cel Mare, cu coroana pe cap și cu sceptrul în mînă. O tablă neagră, mare, așezată pe un trepied, stătea într-un colț ca un semn de întrebare !

Începutul primei lecții a fost așteptat în liniște. Pe fața tinerilor elevi parcă se așternuse un vâl de timpurie maturitate. Vorba lor era mai domoală, unii aveau glasuri joase, bărbătești, a căror sonoritate era molcomă, iar gesturile lor erau mai puțin vioaie. Acești elevi aveau mare înrîurire asupra celor mici, care se apropiau de ei cu sfială și nu îndrăzneau să le spună „tu“ ! Chiar profesorii li se adresau politicos și le dădeau importanță. Joaca le era potolită și deseori pauzele le petreceau discutînd. Cunoștințele lor sporeau mereu și aproape nu era elev care să nu aibă preferințele sale, nota sa distinctivă. Printre ei erau și cîțiva mai în vîrstă. La mulți începuse să le mijească mustața !

Unii aveau preocupări literare, alții erau pasionați pentru științe și învățătura lor nu se mai mărginea numai la ce le dădea școala. Reviste și cărți în care

erau tratate pe larg unele chestiuni ce îi interesau formau subiectul discuțiilor din pauze. Se legară prietenii izvorâte din preocupări spirituale comune, de lungă durată. Mulți absolvenți ai gimnaziului au isprăvit școala cu o cultură mult superioară programelor de studii.

Dimitrie Pompeiu era cunoscut de toți elevii și câștigase de mult aprecierea profesorilor. Făcea compoziții frumoase la limba română, traducea cu ușurință la latină, scria și desena cu talent, dar mai cu seamă avea faima de bun cunoscător al matematicilor. Știa să cînte și uneori spunea snoave pline de haz. Crescut la țară, îi rămăsese dragostea pentru natură, manifestată în variate chipuri; astfel, desena peisaje cu case țărănești sau flori și îi plăceau plimbările pe care, în tovărășia cîtorva colegi, le făcea în afara orașului.

În acești patru ani schimbase mai multe gazde. Camerele, în care stăteau de obicei cîte doi, trei elevi, ce-și împărțeau între ei merindea adusă de acasă, erau mici, cu un singur rînd de geamuri, cu uși ce se deschideau de-a dreptul afară și cu sobe de tablă care se încingeau repede, dar tot atît de repede se răceau. Căldura camerei era întreținută mai mult de respirația copiilor decît de focul din sobă. Noaptea se înveleau cu tot ce aveau și deseori dimineața găseau apa înghețată în cană!

Către primăvara anului 1889, nordul Moldovei a fost cuprins de un sfîrșit de iarnă cu zăpadă mare. În drumul lor către școală, elevii zgribuliți, cu cărțile subțioară și cu căciulile trase pînă pe sprîncene, se strecurau unul cîte unul pe cărările făcute în zăpadă pe lîngă zăplazuri. Aceste zăpezi parcă veniseră anume pentru a trezi în sufletul celor din ultima clasă a gimnaziului, prima îngrijorare pentru viitorul lor.

Pînă acum, învățătura le fusese aproape singura lor preocupare și iată că gîndul de a-și croi un drum în viață începu să-i neliniștească, căci elevii aceștia nu erau copii trăiți în huzur pe care părinții să-i fi trimis la școală pentru a le da ceva de făcut. Ei nu-și puteau întoarce gîndul înapoi, pentru că speranțele lor nu se puteau agăța de nimic din ceea ce forma scurtul lor trecut. Cu toții simțeau neliniștea izvorîată din nelămurirea soartei lor apropiate. Din învălmășagul gîndurilor, mai nici unul nu-și putea desluși calea : Pompeiu, ca și ceilalți colegi ai săi, nu prea știa ce vrea, și mai cu seamă nu bănuia ce va putea face.

Ultimele luni de școală au trecut repede. În duminica de 2 iunie a anului 1889, curtea școlii răsuna de glasurile vesele ale elevilor. O lume neobișnuită intra pe porțile școlii să ia parte la serbarea de sfîrșit de an a elevilor gimnaziului. Aceasta era un eveniment însemnat la care erau prezenți părinții elevilor, oficialitățile și lumea intelectuală a tîrgului.

Festivitatea s-a deschis cu ceremonialul obișnuit acelor vremuri, urmat de decernarea premiilor. Ropote de aplauze însoțeau pe fiecare premiant. Cînd a fost chemat premiantul „cu cunună“ al ultimei clase, a apărut un tînăr slăbuț, cu ochi rotunzi și o frunte frumos boltită, care, cu gesturi reținute, a pășit înaintea directorului. Era Dimitrie Pompeiu. Sala izbucni în aplauze și strîngerea de mînă schimbată între profesor și elev împurpură fața smeadă a tînărului absolvent !

Din clipa aceasta, școala s-a terminat. Chiar a doua zi el își scoase actele.

Cînd se despărți de școală și de colegii cu care în cei patru ani se împrietenise, i se strecură în suflet un sentiment de părăsire și se simți mai singur ca nicio-

dată ! Din lumea pestriță, îmbulzită spre ieșire, Pompeiu se desprinsese împreună cu câțiva colegi de care se despărți după câțiva pași și se îndreptă încet către gazdă !

După-amiaza acelei zile, o după-amiază caldă și plină de soare, i s-a părut cea mai goală !

Cît a urmat școala, a știut un drum, a avut o datorie de împlinit, iar timpul care a trecut i-a adus mulțumire.

Dar acum... Încotro își va îndrepta pașii ?

De curînd primise o scrisoare din partea fratelui mamei, doctorul de la Botoșani, care îi scria că-l așteaptă, și îl chema. În grabă își făcu micul său bagaj compus din cîteva cărți și dintr-un cufăraș în care își pusese tot avutul. După un scurt rămas bun de la gazdă, a luat drumul Botoșaniului ajungînd în cîteva ore la unchiul său.

O pagină din viața tînărului Pompeiu se întorsese.

În atmosfera plăcută din casa unchiului, îngrijorarea ce-l cuprinsese se risipi. Dintre toți frații mamei îl iubea și îl respecta mai mult pe doctorul Leonescu și părerile acestuia au cîntărit întotdeauna mult în hotărîrile tinerilor Pompeiu.

Aici îl găsi pe fratele său mai mare — elev al Școlii normale de institutori din București — care îi vorbi cu mult entuziasm de condițiile de învățatură, de profesori și de faima școlii. Școala normală de institutori, ca și Școala normală superioară, fusese înființată de către Al. Odobescu, după modelul unor școli similare franceze, create după revoluția din 1789.

Elevii erau toți bursieri. Școala dădea elevilor săi, în afara întreținerii, îmbrăcăminte completă precum și cărțile și ustensilele necesare studiului. Locurile erau puține și examenul de intrare era foarte sever.

Dimitrie Pompeiu, ascultînd îndemnul unchiului său și molipsindu-se de entuziasmul lui Iancu, se hotărî să urmeze, ca și fratele său, Școala normală de instructori de la București care pe toată durata studiilor îi asigura independență materială, și după absolvire numirea în învățămînt.

De altminteri, pe atunci, singurele profesii care stăteau la îndemîna tinerilor studioși fără destule mijloace materiale erau acelea de institutor, ofițer sau preot !

Pompeiu, îndrăgostit de libertate, nu manifesta nici un fel de înclinare pentru armată și pentru că nu simțea atracție pentru contemplarea mistică a naturii nici nu-i trecea prin gînd că ar putea îmbrăca mantia cernită a sacerdotului. Și astfel hotărîrea fu luată fără ezitare.

Toată vara acelui an și-a petrecut-o pregătindu-se singur pentru examenul din toamnă la școala care luase în imaginația lui proporții deosebite. Sfătuitor îndeaproape îl avea pe fratele său.

Examenul de admitere cerea cunoștințe generale sigure aproape din toate materiile învățate la gimnaziu și mai cu seamă o bună cunoaștere a limbii romîne și a matematicilor. Pregătirea pentru examenul de admitere se desfășură cu ardoare, fiindcă aceasta era singura cale care i se deschidea și o nereușită i-ar fi spulberat toate năzuințele.

Deseori constata că știa multe și dorea să știe și mai mult. Învăța mereu, iar locul său de studiu era cînd umbra unui nuc din grădină, cînd măsuța de brad înnegrită de ploaie și vînt, din umbrarul la adăpostul căruia luau masa în timpul verii. Seara, la lumina unei lămpi cu un abajur de hîrtie, citea pînă tîrziu.

Avea o memorie bună ; și atunci cînd privirea îi fugea fără nici o țință, creierul său lucra mai febril ca

niciodată, fiindcă avea obiceiul ca ordonarea și sintetizarea celor citite să le facă în minte. Închidea ochii și parcă vedea cum se înșiră și se leagă între ele ideile. Astfel, tot ce citea căpăta formă și viață.

Cu toate că învăța mult, munca intelectuală nu-l istovea, căci energia lui nu izvora din vreo obligație sau vreo ambiție nătîngă, ci din dragostea de viață. El dorea să trăiască din plin, să simtă pulsațiile firii și să-și măsoare puterile care erau înmulțite de sufletul ce vibra de bucuria de a trăi.

Aproape că nu trecea nici o zi fără să-și acorde răgazul unei plimbări, pe care o făcea către apusul soarelui, cînd florile ce presimt răcoarea nopții își deschid puternic corolele dînd intensitate parfumului și culorilor. Gusta natura care îl înconjură și se întorcea la cărțile lui înviorat. Seara și-o petrecea de multe ori la taifas cu Iancu, pînă cînd, obosiți amîndoi, adormeau.

Datorită muncii sistematice, neobosite, Pompeiu reuși cu mult înainte de examenul de admitere să-și termine pregătirea și aștepta cu nerăbdare să treacă și această încercare.

Pe la sfîrșitul secolului trecut, călătorul care voia să călătorească din nordul Moldovei pînă la București avea de făcut un drum destul de obositor. Trenurile aveau vagoane scurte ale căror compartimente nu comunicau între ele. Călătorii aduceau cu ei tot felul de coșuri cu alimente pentru prînzurile ce le luau în tren, astfel că în strîmtele compartimente ale vagoanelor era destul de incomod.

După o zi și o noapte de călătorie, trași la față, cu mîinile înnegrite de fum, cu hainele mototolite și încărcăți cu tot felul de bagaje, Dimitrie Pompeiu îm-

preună cu fratele său Iancu descinseră în hărmălaia Gării de Nord din București.

Pentru o clipă îi răsăriră în minte locurile pe care le părăsise : grădina lui Mavromati, casele Mîndirigioaiei, ca și mahalaua Sfintei Paraschiva, unde își avea locuința unchiul său ; o casă albă cu acoperămînt de șindrilă înnegrită de ploaie, cu cerdac de jur împrejur, sprijinit de stîlpi ciopliți în colțuri. În față, straturile cu vîzdoage, micșunele și garoafe ca și cele două tufe de liliac alb ce străjuiau porțița de intrare, parcă îi făceau semne de prietenie. Dar aceste imagini se șterseră repede din minte. Cei doi frați nu aveau vreme să viseze. Luați de mulțimea coborîtă din tren, înșfăcară cu putere bagajul și se îndreptară spre tramvaiul cu cai.

Tramvaiul cu numărul trei, în care se urcaseră tinerii noștri, porni din spatele Gării de Nord și după ce străbătu un șir de străduțe întortocheate, străjuite de căsuțe ce se înghesuiau una în alta, îi lăsă după cîteva opriri în apropierea bisericii din fundul grădinii Cișmigiului. Pe o străduță din vecinătatea bisericii își tocmiră o gazdă, pînă la limpezirea așezării lor în București.

A doua zi, după înscrierea la examenul de admitere, Dimitrie Pompeiu făcu cunoștință cu străzile capitalei.

Strada Știrbei Vodă, pe care era așezată Școala normală de institutori, și anume pe latura ei dreaptă spre Calea Victoriei, era curată, cu case mari și bine îngrijite. Cel care mergea pe aici fără nici o țință dădea destul de repede de Calea Victoriei pe care, pe vremea aceea, se desfășura comerțul cu mărfuri scumpe. Alături de magazine cu vitrine mari, în care mărfurile erau expuse cu îndemînare, erau restaurante, cofe-

tării și cafenele elegante. Trăsuri cu roți cauciucate, mînate de birjari strînși în lungi mantale de pluș albastru-închis, încinși cu brîie de panglică lată și purtînd șepci muscălești așezate pe o sprînceană, treceau în goană mărind forfota fără răgaz a străzii.

Dacă te îndreptai spre strada Schitu Măgureanu, se desfășura în vale frumoasa grădină a Cișmigiului.

Cu toate că unele lucruri le vedea pentru prima dată, nu-și irosi vremea să privească mai îndeaproape, pentru că dorința de a reuși la examenul ce trebuia să-l dea peste cîteva zile era mai puternică.

Zilele ce premerseră acestei încercări, fură zile de încordare și de așteptare grea.

De cînd venise la București nu mai deschisese nici o carte, fiindcă i se părea că pierde prea mult timp răsfoindu-le. După obiceiul său, repeta în gînd mari capitole de literatură, de matematici, de istorie și geografie și avea satisfacția că ideile și raționamentele îi apăreau înaintea ochilor cu o uimitoare ușurință.

Pentru anul întîi erau aproximativ treizeci de locuri, la care candidau cei mai buni elevi din întreaga țară. Încă de la teze, Dimitrie Pompeiu se remarcase printr-o judicioasă ordonare a problemelor, ceea ce dovedea o temeinică pregătire.

Examenul oral, ținut înaintea unei comisii din care făceau parte cîteva dintre profesorii universității, a confirmat buna sa pregătire, clasificîndu-l reușit, printre primii.

Școala normală de institutori funcționa într-o clădire destul de mare, a cărei curte se mărginea cu grădina Cișmigiului.

Înființată o dată cu Școala normală superioară, care pregătea profesori pentru licee, Școala normală de in-

stitutori era pusă sub oblăduirea unui comitet din care făceau parte Alexandru Odobescu și doctorul Constantin Istrati. La această școală se învățau : matematica, fizico-chimicele, științele naturale, geografia, istoria, limbile română, franceză și germană, precum și filozofia. Cursurile durau patru ani și erau predate de profesori cu o deosebită pregătire.

Istoria era predată de Ionescu-Gion, romîna o predă Teodor Speranța, franceza Demetrescu, iar germana bucovineanul Grigorovitz. Director al școlii era Colorian, care predă fizica și chimia, iar matematicile erau predate de către Otescu și apoi, în urmă, de Cosăcescu. Sculptorul Valbudea predă desenul.

Regulamentul era sever ; elevii purtau uniformă pe care o primeau gratuit și nu aveau voie să iasă în oraș decît în zile și ore hotărîte. Cum însă gardul ce despărțea curtea școlii de grădina Cișmigiu nu era o piedică de netrecut, rigurozitatea regulamentului era uneori înfrîntă.

În 1889 au fost admiși în anul întîi douăzeci de elevi.

Cu toate că școala își avea directorul ei, întreaga sa activitate era îndrumată de cei doi „tutori“, doctorul C. Istrati, un bărbat „înalt, voinic, frumos ca o statuie... totdeauna gătit în haină neagră și cu cravată albă... ce fermeca pe elevi prin frumusețea vorbirii, înălțimea ideilor și bunătatea sufletului“¹ și mai cu seamă de către Alexandru Odobescu, om de o rară cultură care „provoca admirație oriunde se arăta prin frumusețea chipului, prin eleganța sa pe cît de naturală pe atît de fermecătoare, a întregii sale înfățișări. Era în vorbă și în port de o distincție care răpea admira-

¹ G. G. Longinescu, *Actualități Științifice*, 1922, pag. 181.

ția chiar a flegmaticilor și închipuiților englezi”¹. Ce influență a avut asupra elevilor ne stă mărturie tot ce s-a scris despre el.

Dimitrie Pompeiu, ca și alți normaliști, a fost impresionat de personalitatea lui Alexandru Odobescu și fără îndoială că l-a luat drept model în viață, căci : „prozatorul Snagovului era un model de criteriu”, după cum scria Tudor Arghezi, cu prilejul unui secol de la nașterea lui Odobescu.

Organizator al celor două școli normale — superioară și de institutori — el a renunțat la demnități însemnate, consacrînd învățămîntului aproape întreaga-i activitate.

Deoarece pe toată durata studiului elevii erau interni, Odobescu se îngrijea atît de instruirea științifică, cît și de educarea lor.

„Trebuie să vă prezentați în cele mai bune condițiuni ; nu trebuie să vă simțiți jenați în nici o împrejurare”, spunea Odobescu elevilor săi.

Cele mai dese lipsuri pe care le vedeau elevii erau acelea privitoare la modul de comportare în societate, căci „...cei mai mulți, copii de nevoiași, însă cu aplicație la învățătură știau să învețe, dar nu să și mănînce”. Odobescu — povestește inginerul Stelian Petrescu — invita în fiecare zi la dejun, la masa sa particulară, cîte patru elevi. Ne duceam la început cu deosebită jenă. Înainte de a pune mîna pe furculiță sau pe cuțit trăgeam cu coada ochiului spre Odobescu și-i imitam gesturile. Ne istorisea cîte o anecdotă, ne dădea rețeta vreunei preparatii culinare (Odobescu a fost un gastronom de seamă), ne provoca la mici dis-

¹ Tzigara Samurcaș, Al. Odobescu, Convorbiri literare, LXVII, pag. 7—9.

cuții, dar ochiul lui ager nu scăpa nici unul din gesturile noastre și, dacă era ceva în disonanță, ca din întâmplare, repeta el însuși gestul așa cum trebuie să fie, dar fără a spune un cuvânt. Eram încântați că nu ni s-a observat stângăcia, dar ferm hotărâți să nu o mai repetăm în viitor¹.

Dimitrie Pompeiu a fost un admirator al lui Odobescu și unul din oaspeții săi preferați. Influențat direct de modul de comportare al dascălului său, Pompeiu avea în societate o ținută ce se distingea.

O grijă deosebită se acorda în școală și educației artistice. Normaliștii erau îndemnați să viziteze, împreună cu profesorul lor, expozițiile de pictură și sculptură, să asiste la piesele bune de teatru și își aveau întotdeauna locurile lor la cele patru concerte simfonice anuale dirijate de Eduard Wachmann. Mai mult, seara zilei de sîmbătă era întotdeauna destinată dansului! „Perechi, perechi ne învîrteam în sala de mîncare, golită pentru circumstanță, în sunetul pianului mecanic, sau a unui modest taraf de lăutari“.

Încă de la început, școala aceasta nouă îi plăcu lui Dimitrie Pompeiu care se dăruie studiului cu toată râvna și în curînd deveni cunoscut și apreciat de profesori și colegi. Toate materiile îi plăceau și pe toate le studia cu atenție, dar rezolvitorul de probleme de la *Recreațiile științifice* se îndreptă îndeosebi către științele exacte și mai cu seamă către matematici.

Cu toate că învățătura îi lua mult timp, nu trecu în tagma bucherilor și nu suportă singurătatea șoarecului de bibliotecă. Îi plăcea societatea. Viața ce o ducea în comun cu ceilalți colegi în sălile de curs, la bibliotecă, în repetitoare, la masă și în dormitoare nu era

¹ Stelian Petrescu, Al. Odobescu, Convorbiri literare, LXVII.

de loc propice unei izolări. Întreținea relații de cordială prietenie cu toți colegii, dar nici unul nu-i deveni prieten intim, confident. Nu înțelegea să introducă în sanctuarul sufletului său existențe străine, păstrându-și un cumpănit echilibru sufletesc.

Afectivitatea care îi năpădea sufletul și îi creștea sensibilitatea își află ieșire în afara oamenilor. Un sentiment atavic îl ducea cu predilecție în mijlocul naturii.

Așezat pe o piatră la o margine de poiană, cu un caiet pe genunchi, privea cu atenție mesteacănul cu trunchiul îmbrăcat în strai de sărbătoare, în jurul căruia se îngrămădeau câțiva arbuști cu coroanele în dezordine. Mîna fermă a tînărului, care culegea cu ochii contururi și culori, descria într-un desen, ce putea sta alături de operele oricărui bun profesionist, priveliștea ce i se desfășura înaintea ochilor. Uneori reținea în memorie fragmente de peisaje pe care le desena apoi acasă, în peniță, cu măiestrie. Îi plăcea să deseneze flori și priveliști.

Era pînă într-atît de preocupat ca din tot ce săvîrșea să se desprindă mai mult părțile ce încîntă și, dacă se poate, numai acestea, încît căuta să dea o formă frumoasă chiar lecțiilor ce le avea de pregătît ! Astfel, cînd își rezolva problemele, căuta cu tenacitate toate soluțiile posibile și dintre ele alegea una — ce i se părea mai bună — pe care o șlefuiă cu dibăcie.

Cei doi profesori de matematici, Otescu și Cosăcescu, l-au prețuit în chip deosebit, iar severul Cosăcescu nutrea pentru tînărul său elev o stimă ce nu se sfia să o arate chiar și în fața colegilor săi. Pentru el, Pompeiu era omul de carte la înălțimea catedrei sale și uneori chiar mai mult decît atît ! Astfel, oricare ar fi fost elevul pe care îl examina și oricît de bună dez-

legare ar fi dat problemei ce o avea, profesorul Cosăcescu dorea întotdeauna să afle și „soluția domnului Pompeiu“.

S-ar putea spune că scînteia ce s-a aprins la școala din târgul Dorohoiului, cînd a rezolvat pentru prima dată o problemă din revista *Recreații științifice*, ardea acum cu toată puterea.

Primea tot ce îi dădea școala pentru viitoarea sa carieră, cu supunere și uneori chiar cu plăcere. Depunea mult interes pentru filozofie și pedagogie.

Programa școlilor normale prevedea practica pedagogică și „Odobescu vizita clasele primare însoțit de studenți. Aceștia erau obligați să facă probe de pedagogie dinaintea maestrului“¹.

Lecțiile făcute de tînărul Pompeiu erau apreciate de maestru.

Vacanțele le petrecea în familiile unchilor săi ce erau răspîndiți prin orașele din nordul Moldovei.

Acolo, în liniștea livezii din jurul casei, citea după îndemnul inimii și lăsa frîu liber gîndurilor, căutînd să deslușească cîte ceva din sensul vieții sale. Astfel se scurseră cei patru ani de învățătură și în luna iunie 1893 termină școala luînd premiu și diplomă de institutor.

În tabloul fotografic inaugural, făcut în curtea școlii, care cuprinde pe cei nouăsprezece absolvenți și pe profesori, în mijlocul cărora e doctorul C. Istrati, în centrul celui de al treilea rînd, tînărul cu figura regulată, părul deschis și mustața mijind este Dimitrie Pompeiu.

¹ Tudor Argezi, Tablete de cronicar, E.S.P.L.A., 1960, pag. 98—99.

II

INSTITUTOR

Nu împlinise încă douăzeci de ani cînd, la întîi septembrie 1893, tînărul institutor Dimitrie Pompeiu se prezentă la postul său de la Școala primară nr. 5 din Galați.

Primul contact cu școala, cu colegii, cu viața nouă în care intrase îl umplu de nedumerire și îl dezamăgi. Se așteptase la altă primire. A fost întîmpinat cu o indiferență foarte aproape de ostilitate, care l-a impresionat în mod neplăcut. Ar fi vrut să se desprindă de undeva un îndemn, o încurajare.

Sensibilitatea sa se simți ultragiată și nevoia unei schimbări imediate i se înfipse în suflet. Intervenii la București cu atîta energie, încît la 1 octombrie 1893 — numai la o lună după numire — ministerul aprobă cererea sa de transferare la Școala primară nr. 1 din Ploiești, unde fu încadrat cu gradul de institutor provizoriu clasa I.

La această școală a funcționat pînă în toamna anului 1898, cu o leafă lunară de 225 de lei.

Din fericire, la Ploiești găsi altă atmosferă și de la început se simți bine. Mai era și în apropierea Bucureștiului, unde în afara câtorva prieteni avea și unele legături cu o seamă de profesori, iar din când în când putea chiar asista la ședințele de comunicări ale secției de matematici de la universitate, ceea ce îl mulțumea și mai mult.

Pe o străduță din apropierea școlii, închiriasse o cameră la unul dintre micii funcționari ai orașului ce locuia într-o casă, așezată în fundul unei curți mai mult lungă decât lată, ascunsă după perdeaua de ramuri a unor meri.

Mobilierul era compus dintr-un pat de fier pe ale cărui tăblii erau zugrăvite scene de vânătoare, în mijlocul camerei o masă rotundă cu un singur picior, iar într-un colț un dulap pentru haine și ceva mai la o parte lavoarul acoperit cu un prosop cu monogramă.

Pereții, care erau împodobiți cu fotografii de toate dimensiunile, înfățișând diferite episoade familiare, răspindeau un ușor iz de igrasie. Aceasta era însă camera cea mai bună din toată casa, „salonul“ cum i l-a prezentat cu mândrie proprietăreasa, lăsând să se înțeleagă că făcuse tânărului institutor o deosebită cinste. La această gazdă nu a stat prea mult. De altfel, în cursul vieții sale a schimbat multe domiciliu.

Școala, care funcționa într-un local propriu, cu săli de clasă înalte și ferestre mari, nu avea nimic atrăgător. De aceea, poate, dascălii școlii au găsit de cuviință să o înfrumusețeze punând pe pereții sălilor tot felul de desene stângace făcute de copii, înconjurată cu chenare din hârtie albastră sau roșie.

Institutorul Pompeiu a fost repartizat la clasa întâi, care avea cei mai mulți elevi și punea problemele pedagogice cele mai grele.

Sala clasei întâi avea trei rînduri de bănci lungi, de înălțimi diferite și atît de crestate cu briceagul, încît elevii își agățau în ele hainele. Catedra vopsită cărămiziu, cocoțată pe un podium cu trei trepte, părea un amvon dintr-o biserică protestantă.

Cînd a intrat în clasă, a găsit o ceată gălăgioasă care nu s-a liniștit decît după ce a bătut de cîteva ori cu vîrguța în catedră.

Copiii îl priveră cu uimire, cu toate că știau că acesta era „domnul lor“, care îi va învăța !

Aproape toți se înghesuiseră în primele bănci și erau atît de strîns băgați unii în alții, încît cei din mijloc nici nu se puteau mișca. Așezarea elevilor în bănci s-a făcut cu destulă bătaie de cap. Pentru că se despărțeau greu unii de alții și primeau cu silă locul ce li se indica, cei mai îndrăzneți, dorind să stea lîngă prietenii lor, stricară repede orînduiala pusă de institutor.

Și erau 68 de copii !

A doua zi a trebuit să le afle numele. Catalogul era inutil fiindcă nici unul dintre micuții lui elevi nu-și cunoștea numele întreg ! Toată pedagogia pe care o învățase și chiar lecțiile practice pe care le făcuse se dovediră insuficiente.

Copiii aceștia care nu-și găseau astîmpăr vorbeau între ei fără grijă și rîdeau tare, trebuiau învățați să asculte, iar dacă ar fi folosit vîrguța s-ar fi dezlănțuit un plîns nemaipomenit și cine știe cîți din ei ar mai fi venit a doua zi. Mulți erau fiii muncitorilor de la sonde, copii cuminți și plini de cuviință.

Cînd a început scrisul, o săptămîină întreagă a purtat mînuțele lor mici să tragă pe plăcuțele de ardezie liniuțe înclinate și drepte ; apoi altă săptămîină s-a străduit să-i învețe să deseneze cîrlige. Dar nu toți

manifestau interes pentru această ocupație ! Ar fi dorit mai bine să se joace și aproape fiecare avea în ghiozdanul lui arșice, nasturi sau câte o minge făcută din cîrpă.

Se apropia cu blîndețe de micuțul ce schimba mereu creionul dintr-o mîină în alta sau îl ținea prea aproape sau prea departe de vîrf, potrivindu-l pentru nu știu a cîta oară !

Cînd i-a învățat să deseneze cîrlige, a inventat o istorioară cu o undiță și a desenat pe tablă cîrligul pescarului atît de frumos, încît cu toții voiau să deseneze unul la fel !

Era mereu atent, căci toate mișcările elevilor săi trebuiau supravegheate, corectate. Este uimitor cît de ușor prinde exemplul rău ! Pentru că unul dintre copii ștersese tăblița cu dosul palmei după ce a udat-o cu scuipat, toți făcură la fel ! A trebuit mult pentru a-i deprinde să folosească buretele legat cu sfoară de rama plăcuței ! Dar, partea cea mai grea a fost aritmetica !

Cîțiva copii știau să numere pînă la douăzeci, alții chiar pînă la o sută, dar tuturora li se întîmpla să spună un număr în locul altuia !

Te miri cum s-a încredințat celui mai tînăr, celui a cărui experiență pedagogică era cuprinsă doar în lecțiile de probă — numai cîteva la număr — făcute în clase bine organizate, cu elevi bine îndrumați, ca să poată servi de model viitorilor dascăli, clasa cea mai dificilă, clasa cu cele mai grele probleme pedagogice ! Dar Pompeiu era atît de conștiincios, atît de pătruns de răspunderea sa, încît deveni curînd ceea ce trebuia să fie.

Nu îndeplinirea misiunii însăși constituia greutatea ce trebuia să o învingă, ci acordarea în cele mai mici

amănunte a întregii sale ființe cu lumea aceasta mică, acordare ce trebuia făcută bine și repede. Aceasta era piedica cea mare. Trebuia mai mult să se instruiască decît să instruiască și atenția îi era îndreptată în primul rînd asupra sa. Învăță să-și potrivească vorba și gestul, învăță să fie blînd fără slăbiciune. Căută să inspire micilor săi elevi încredere în propriile lor puteri și observa cu acuitate de adevărat pedagog pe cei nesubordonați, căutînd să descopere cauzele ce au determinat o comportare nelalocul ei. Avînd o frumoasă cultură și vădind din școală o deosebită înclinare spre psihologie, studia cu toată seriozitatea psihologia copilului, căutînd să-l înțeleagă și să se facă înțeles.

Pe zi ce trecea era mereu altul, mai matur, mai sensibil la unele manifestări ale elevilor pe care altădată le trecea cu vederea ; deveni mai iscusit.

Le făcea minunate desene la tablă și îi învăța să cînte, cîntînd el însuși din vioară. Cu bețișoare frumoase tăiate și legate cîte zece, începu să le descopere cele dintîi secrete ale aritmeticii. Elevii, aplecați asupra băncilor, alegeau cu mînuțele lor bețișoare pe care le puneau la un loc, sau le despărțeau cu atenția unor importante cercetări de laborator ; și astfel aritmetica deveni oarecum plăcută și chiar dorită.

Mereu era preocupat de problemele variate ale profesiei sale. Pus la grea încercare de la început, el a înțeles că numai predînd mai multă vreme la această clasă se va perfecționa și se hotărî să rămînă și în anul următor tot la clasa întîi.

La clasa a doua predă colegul său N. Munteanu, care avea cîțiva ani de învățămînt mai mult decît Pompeiu, cu care, după cum se obișnuia atunci, tre-

buia să facă schimb de clase de la un an la altul, astfel ca elevii care începeau în clasa întâi cu un profesor să continue tot cu el în clasele următoare.

În august 1894, directorul școlii arăta revizorului că cei „doi institutori au convenit să nu mai facă rotație și să predea în anul școlar 1894—1895 la aceleași clase, din dorința de a se perfecționa la materiile prevăzute în noile programe“, adăugând mai departe că „mai cu seamă că institutorul de la clasa I — D. Pompeiu — este absolvent al Școalei normale de institutori de la București și cu mai multă dorință de lucru“¹.

Fiindcă era „cu mai multă dorință de lucru“, chiar din al doilea an de activitate, întocmi împreună cu S. Tomescu „Geografia județului Prahova“ pentru clasa a II-a primară, care se tipări în 1895; pentru calitățile ei didactice această carte a rămas în uz pînă după 1909, cînd de mult autorul nu mai avea nici o legătură cu școala din Ploiești.

Cu colegii, Pompeiu era prevenitor și puna atîta cuviință în vorbă și în întreaga sa comportare, încît toți îl prețuiau. Crescu repede în jurul său un val de simpatie care cuprinse nu numai pe elevi și colegi, ci și pe părinții elevilor săi.

Cînd povestea, în cancelarie, despre lecțiile sale, despre elevii săi, se încălzea și obrazii i se colorau! Se vedea cît de colo cît îi erau de dragi copiii, care la rîndul lor răspundeau cu același sentiment. Se dusesese de mult vestea, printre părinți, despre institutorul cel tînăr de la clasa întâi. Toți elevii îl iubeau, dar mai cu seamă țineau la el copiii din acele familii în care

¹ Tr. Popescu, Dimitrie Pompeiu, Gaz. Mat. Fiz., A., nr. 4, 1960.

părinții erau atît de cuprinși de munca lor, încît numai rareori mîna aspră a tatălui sau a mamei se oprea cu delicatețe, tîrziu în noapte, pe căpușoarele lor adormite.

Le vorbea frumos, îi încuraja și deseori îi învăța jocuri și mai cu seamă nu-i lovea. Elevii țineau la el și dragostea lor se manifesta în toate chipurile.

Astfel, odată, pe cînd elevii se îndreptau cîrduri, cîrduri spre casă, iar institutorul Pompeiu mergea întîmplător în urma lor, unul din ei se opri și îl așteptă. Cînd ajunsese în dreptul lui, copilul, fără nici o vorbă, îi întinse o gutuie mare pe care abia o putea ține cu amîndouă mîinile! Surprins de acest gest, el refuză gutuia! Atunci, cu lacrimi în ochi, elevul îi mărturisi că a păstrat-o înadins pentru „domnul lui bun“.

A trebuit să întrebuițeze toată puterea lui de convingere pentru ca gutuia să-și reia locul în trăistuța burdușită cu de toate a micului elev.

Cu toate că timpul, energia și priceperea sa erau în bună parte prinse de activitatea școlară, Dimitrie Pompeiu nu a părăsit niciodată studiul, și mai cu seamă pe acela al matematicilor. Dorința de a se perfecționa în această direcție era atît de mare, încît nu era zi în care să nu lucreze mai multe ore. Din obișnuință avea totdeauna prin buzunar căpețele mici de creioane și cîte o gumă. Cînd se așeza la masa de lucru, pe cea dintîi hîrtie care îi apărea înaintea ochilor schița soluțiile unor probleme care îl preocupaseră și la care se gîndise în drumul către casă!

Dorea să intre la Facultatea de științe și să urmeze matematicile. Fiindcă nu făcuse liceul ceruse universității să-l admită prin examen, printr-o verificare

adîncă a cunoștințelor sale, dar primise răspuns negativ. Refuzul l-a afectat și oarecum chiar l-a depri-mat, dar nici o clipă nu părăsi gîndul de a aprofunda studiul acestei științe pe care o îndrăgise.

Cei cîțiva cunoscuți și colegii îi știau pasiunea. Toți îl apreciau, dar cînd auziră de ținta îndrăzneată de a duce studiul pînă la capăt, pînă la obținerea doctoratului în matematici, deveniră sceptici. Unora li se pă-re-a atît de nefiresc ca un institutor, chiar dacă a fost un elev strălucit, să înfrunte o știință atît de grea, în-cît considerau că Pompeiu urmărea o himeră și nu se sfiau să comenteze lăturalnic. Mai mult, chiar familia sa, care era convinsă de puterile lui, avea părerea că țintea prea sus, și astfel a rămas singur !

Sănătos și bine zidit ca să înfrunte un veac, găsi în el însuși tăria de care avea nevoie pentru a înfrînge nepăsarea ce-l înconjura. Niciodată nu a simțit ca atunci cît de puternică îi era dorința de studiu și cît de nestrămutată îi era hotărîrea de a o îndeplini.

Cîțiva dintre profesorii de la Școala de poduri și șosele și de la Universitatea din București care îl cu-noșteau îl stimulau în munca sa, dar numai atît !

În 1895 apăruse la București *Buletinul societății ami-cii sciințelor matematice*, sub președinția vestitului pro-fesor universitar Const. Gogu care predă analiza ma-tematică ; unul din vicepreședinți era Spiru Haret, iar secretar tînărul Gh. Țițeica.

Scopul societății era „de a contribui : *a* la progresarea învățămîntului sciințelor matematice în școlile secundare și *b* la dezvoltarea cunoscințelor matematice ale membri-lor săi“.

În fond, societatea urmărea mai mult cel de al doilea scop decît primul, deoarece acest buletin nu conținea o

rubrică de probleme care prin cuprinsul lor să întrească și să dezvolte învățămîntul matematicii în școlile secundare, iar articolele se adresau aproape cu exclusivitate cititorilor cu cultură matematică universitară.

Dimitrie Pompeiu era unul dintre colaboratorii acestei reviste și pentru că era „o persoană reputată că se ocupă cu matematicile“, A. G. Ioachimescu îl propuse, în ședința din 16 mai 1896, să fie admis membru al societății. În darea de seamă a aceleiași ședințe găsim înscris că : „Dl. D. Pompeiu, institutor în Ploiești, obținînd autorizațiunea Societății, face o comunicare asupra numerilor perfecte (numerele lui Mersenne)“.

Chiar din această primă comunicare, Pompeiu a arătat că posedă nu numai cultură matematică, ci și o bună capacitate de investigație. Tot în acel timp întreprinse un studiu asupra indicilor de refracție, în colaborare cu A. Lăzărescu. Rezultatele acestui studiu au fost publicate de către colaboratorul lui, după plecarea sa din Ploiești, sub titlul : „Essai sur le calcul des indices de réfraction et discussion de l'approximation des résultats des calculs“ (Ploiești 1899).

În urma acestor repetate dovezi, chiar și cei mai sceptici înțeleseră în sfîrșit valoarea tînărului Pompeiu.

Pentru că porțile la care bătuse rămăseseră închise, s-a hotărît să se îndrepte spre alte meleaguri pentru a-și perfecționa studiile.

Pe atunci, țara care avea o mare faimă culturală în lume era Franța, iar cei mai mulți dintre oamenii ei de seamă erau la Paris ; acolo se hotărî să-și îndrepte pașii.

Nu se știe cu cît ocol și cui a dezvăluit întîi acest gînd, dar este sigur că ideea sa îndrăzneată a fost mult comentată de colegii săi.

Era obiceiul ca, în pauza mare, institutorii strânși în cancelarie să discute între ei chestiuni profesionale, să-și împărtășească unele nedumeriri cu privire la marile descoperiri științifice ale timpului și mai cu seamă să comenteze evenimentele politice.

Anii 1893, 1894 și 1895 au fost bogați în evenimente politice care au cuprins lumea muncitoare a Ploieștiului, răspândită prin rafinăriile de petrol din oraș, sau prin împrejurimi la munca grea de extragere a țițeiului. Dascălii școlii, doborâți și ei de lipsuri, erau sensibili la revendicările muncitorilor și trăiau împreună cu familiile elevilor lor — majoritatea familii de muncitori — în cumpăna acelorași necazuri.

Chiar în primăvara anului în care Pompeiu fusese numit institutor la Ploiești avusese loc „primul congres al cercurilor, cluburilor și societăților muncitorești din România“, care elaborase un program ce conținea unele revendicări ce atingeau direct și interesele institutorilor, ca : învățământ gratuit, impozite progresive, vot universal, drepturile femeilor și altele ; iar cu un an mai târziu, în 1894, la al doilea congres al P.S.D.M.R. (Partidul social-democrat al muncitorilor din România, constituit în 1893), între altele, s-a cerut și desființarea armatei permanente și înlocuirea ei cu miliția populară.

De la Iași venise vestea constituirii „Asociației generale a studenților universitari“ care aderasă aproape în întregime la ideile socialiste și tot în 1893 apărură *Evenimentul literar* care era sprijinit de tot tineretul intelectual de stînga. Iar alături de săptămînalul *Munca*, organ al social-democrației romîne, apărură în toamna anului 1894 cotidianul *Lumea nouă*, care își propunea să se ocupe cu deosebire „de toate marile probleme sociale din punctul de vedere al socialismului“.

Mișcarea socialistă devenind din ce în ce mai puternică cresc și influența sa asupra diferitelor mase de oameni ai muncii. Din rîndul intelectualilor se desprinseser un însemnat număr, printre care figuri marcante ca C. I. Parhon, Dr. Stîncă, A. Toma, Păun-Pincio și alții, care se apropiară cu hotărîre de mișcarea socialistă.

Trăind în mijlocul acestor frămîntări, el însuși făcînd parte dintre acei cărora orînduirea burgheză nu le oferea aici o perspectivă, Pompeiu privi cu simpatie revendicările socialiștilor care, de fapt, erau și ale sale.

Două piedici grele erau în calea lui și pe amîndouă trebuia să le învingă pentru ca visul său să se transforme în realitate : armata și situația materială.

Dacă își satisfăcea stagiul militar, se rupea pentru o vreme destul de lungă de preocupările sale și pierdea un timp prețios. În același timp avea convingerea că instituția militară din acea vreme era inutilă. De aceea se hotărî să facă energice intervenții pentru a fi scutit. Cîțiva dintre prietenii săi, care aveau trecere la „Ministerul de Resbel“, au sprijinit cererea lui Pompeiu cu atîta căldură, încît i-a fost aprobată. Și astfel, această piedică a fost îndepărtată.

Între timp scrisese Universității din Paris arătînd studiile pe care le avea, precum și ce dorea să urmeze și primise vești și sfaturi.

Cum școala făcută în țară nu avea echivalent în Franța, trebuia să susțină întîi examenul de bacalaureat, ce deschidea porțile universității, examen la care se putea prezenta acolo oricine se considera pregătit, fără obligația de a fi frecventat vreo școală.

Primise chiar prospecte ce arătau amănunțit conținutul materiilor de examen.

Acesta a fost motivul pentru care Pompeiu s-a îndreptat către Franța spre a-și continua studiile.

Printre colegii săi de atunci se găsea și tînăra institutoare Aristia Dragomirescu, o femeie instruită, cu un distins farmec și cu multă voință, care sprijini, de la început, cu căldură, dorința tînărului său coleg de a-și desăvîrși studiile în străinătate. Curînd după numirea lui Pompeiu la Ploiești, între cei doi tineri se născu o puternică prietenie care se desăvîrși prin căsătorie. Și astfel, pentru Pompeiu, viața căpătă altă față. Se împărți între școală și casă, unde în singurătatea odăiței sale de studiu se cufunda cu voluptate în paginile cărților. Nefiind constrîns de disciplina cursurilor oficiale își impuse propria sa lege, care nu-i acorda decît atîta odihnă cît îi trebuia să-și limpezească gîndurile și să-și reîmprospăteze forțele.

Din îndrumările pe care le primise din Franța izvorî o muncă înnoită.

Plecarea necesita o orînduire a familiei, devenită curînd prea numeroasă pentru a putea fi luată într-o țară străină, iar fondurile materiale trebuiau asigurate cel puțin pentru un an.

Își restrînsese cheltuielile și reuși să facă oarecari economii. Mai primise o sumă din partea unchilor săi, dar luat totul la un loc nu însemna mare lucru. Din partea ministerului, afară de unele încurajări, nu primi nici un ajutor. Legislația burgheză îngrădea acordarea bursei pentru învățătură, legîndu-le de anumite forme și mai ales de unele legături politice cu oamenii timpului pe care Pompeiu nu s-a străduit să le aibă.

Cu toate aceste piedici nu a mai amînat, nu a lăsat pentru mai tîrziu, și s-a hotărît să plece.

Copiii i-a lăsat la o soră a soției sale care locuia la Ploiești și îi îndrăgise, iar banii necesari i-a împlinit din economii și din împrumutul ce urma să fie acoperit în parte din diferența de salariu cuvenit de la catedră.

Și, sub pretextul unui concediu medical care a durat din septembrie 1898 pînă în septembrie 1900, părăsi Școala primară din Ploiești, unde nu s-a mai întors.

În toamna aceluiași an, cu bagaje puține, împreună cu soția sa, se îndreaptă către Franța.

III

ÎMPLINIRE

Drumul cu calea ferată de la București la Paris trecea prin Budapesta, Viena, Zürich și dura aproximativ 60 de ore. În Paris se intra de obicei prin Gara de Nord. O construcție cu o arhitectură frumoasă, clădită în stilul timpului și cu o remiză de garare a trenurilor ce cuprinde șaisprezece peroane.

Mulțimea care cobora din trenurile ce soseau neconținut din nordul și răsăritul Franței curgea ca un șuvoi către ieșire unde așteptau vehiculele pentru transportul noilor sosiți : de la tramcarele și tramvaiele cu imperială la trăsurile deschise „Victoria“ și landouri.

Soții Pompeiu, care aveau din țară informațiile ce îi interesau, se îndreptară către Cartierul Latin — cartierul studenților — unde își găsiră o locuință potrivită. Era o cameră mobilată într-unul din hotelurile din jurul Sorbonei, cu pereții tapetați cu hîrtie înflorată, cu ferestre drapate cu perdele și draperii grele. Unele erau prevăzute și cu cîte un colțisor pentru cei dornici să-și facă menajul în casă.

Dacă foarte multe părți ale Parisului au rămas neatinse de vreme, pulsul vieții de atunci de pe străzile marelui oraș a suferit mari schimbări. Agitația și forfota din zilele noastre erau pe atunci necunoscute. Puteai întâlni bărbați îmbrăcați în sacouri lungi, cu pantaloni strâmți și cu pălării tari, care nu ieșeau din casă fără nelipsitul lor baston, și femei a căror îmbrăcăminte incomodă le îngreua mult mersul.

Strada trăia într-un ritm oarecum lent și străinul care venea din Europa de mijloc nu găsea, din acest punct de vedere, prea multe deosebiri.

Din primele zile frumoase de primăvară și până târziu, toamna, patronii restaurantelor și cafenelelor scoteau mesele pe trotuare și atunci strada căpăta un colorit viu.

Parisul prezenta în acea vreme, ca și în zilele noastre, de altfel, mari contraste izvorâte din însăși structura societății burgheze clădită pe exploatare. De o parte se găsea Parisul istoric, cu palate și catedrale la care se adăuga prospere cartiere comerciale și locuințe ale celor avuți, iar pe de altă parte „zona” — periferia orașului — unde domnește și astăzi o mizerie de neînchipuit !

Casele „zonei” erau construite din resturi de scânduri provenite din lăzile de ambalaj aruncate și din bucăți de tablă ruginită, cârpite cu hârtie gudronată și pământ. Oamenii care locuiau acolo erau în majoritate muncitori la uzinele din apropiere ; iar copiii lor — „les gosses” — îmbrăcați în haine zdrențăroase își petreceau timpul răscolind gunoaiile în căutarea vreunui rest de hrană !

Odată instalat, Dimitrie Pompeiu făcu cele dintâi drumuri pentru a lua toate informațiile privitoare la viitorul său bacalaureat. Încă din țară începuse să pregătească o bună parte din materia ce făcea obiectul acestui pretențios examen ; dar atunci învățase oarecum

după dispoziție. Munca ce urma să o desfășoare aici cerea ordine înainte de toate și chiar de la început își întocmi un program minușios de lucru.

Deși lăsase în țară trei copilași pe care îi iubea, își înfrânse dorul, știind că rezultatele muncii sale se vor răsfrînge și asupra lor. De îndată ce lucrurile se mai așezară, iar viața lui deveni mai tihnită, trimise duioase scrisori la Ploiești cerînd vești despre copii.

Cum trebuia să chibzuiască bine fiecare ban ce-l cheltuia, renunță curînd la restaurantele studențești pe care le găsea la fiecare pas în Cartierul Latin, unde pentru o sumă fixă se servea o masă destul de modestă, și făcu menajul în casă. Soției sale îi reveniră toate grijile micii gospodării.

Cu toată economia, banii se împrăștau mai repede decît prevăzuseră ; sumele care le stăteau la dispoziție erau prea mici și din scrisorile ce le soseau din țară nu puteau desprinde vreo nădejde.

Cu toate că trăiau în mijlocul unei vieți clocotitoare, erau singuri ; iar cei doi-trei cunoscuți din țară aveau și ei numai atît cît să nu le lipsească strictul necesar.

Deseori se mărgineau numai la masa de prînz, iar cina o amăgeau cu cîte un ceai îndulcit cu economie. Lipsurile materiale nu i-au descurajat, căci amîndoi, cu un optimism robust, conștienți de sarcina ce și-au asumat-o, au știut să facă față tuturor lipsurilor.

Dimitrie Pompeiu poseda o mare vitalitate și trupul său nu cunoștea decît oboseala muncii intelectuale pe care o împrăștia de cele mai multe ori cu o plimbare. Nu a avut nevoie de nici un stimulent și nu a încercat nici o scădere sufletească ; de aceea deprimarea nu și-a putut face loc în existența sa, iar hotărîrea de a reuși nu s-a frînt în fața greutăților. Pentru a putea pune stavilă lipsurilor, soția sa care cunoștea croitoria a în-

ceput să lucreze pe la cunoștințe și firavul lor buget se mai îmbunătăți.

Cei care l-au cunoscut în acea perioadă nu și-au dat niciodată seama la câte privațiuni era supus Pompeiu. Ținuta sa vestimentară, îngrijită pînă la amănunt, nu lăsa să se întrezărească nici o urmă din grelele impasuri prin care trecea. Mai tîrziu, studenții săi de la Universitatea din Iași și apoi de la aceea din București aveau să admire la profesor aceeași preocupare de a se prezenta întotdeauna îngrijit.

Universitatea franceză apreciasă că studiile făcute în țară trebuiau completate cu matematicile speciale care cuprindeau noțiunile fundamentale ale matematicilor. Aceste cursuri erau predate de către Carlo Bourlet, bun matematician și pedagog de o rară finețe. Astfel Pompeiu avu plăcuta surpriză să constate că treapta pe care stătea proaspătul nostru învățămînt matematic asigura importante cunoștințe.

Obişnuit să nu facă nimic în pripă, începu să studieze cu migală desfăcînd pînă în amănunt fiecare teorie ce o aborda. Și, cu toate că timpul îi era măsurat, nu pregeta să rămînă vreme îndelungată asupra vreunui capitol care îl interesa mai mult. Încă din școala normală luase obiceiul ca atunci cînd descoperea ceva nou și nu avea vreme să ducă pînă la capăt cercetările sale, să formuleze ideile ce-l preocupau și eventual să dea o schiță de rezolvare pe un caiet ce-i sta întotdeauna la îndemînă. Multe din lucrările sale de mai tîrziu nu au fost decît răspunsuri la întrebările ce și le-a pus în timpul anilor de studii.

Aproape toată ziua și-o petrecea în sălile de cursuri de la Collège de France și în odăița sa de lucru din micul apartament ce îl închiriasă. Mobilierul era modest : un raft pentru cărți, o masă simplă și o canapea pe

care îi plăcea să rămână ceasuri întregi să mediteze. Pe peretele din fața mesei de lucru așezase harta României și în ceasurile de repaus călătorea cu mintea pe meleagurile patriei de care era legat prin mii de fire.

La biblioteca universității, lucra rar fiindcă avea nevoie de liniște profundă pentru ca ideile să germineze.

Obișnuitele plimbări pe care le făcea pe străzile Parisului și pe cheiurile Senei străjuite de lăzile cu cărți rare ale anticarilor, sau în târgurile de pictură din Montmartre îi împrăștiau gândurile și îl înviorau. Cele mai plăcute ore de destindere le petrecea însă odihnindu-se pe câte o bancă de pe aleile umbrite ale grădinii Luxembourg sau în scuarul Cluny, unde rămășițele termelor lui Iulian îl purtau în urmă cu zeci de secole.

Pompeiu nu disprețuia societatea, dar nici nu o căuta. Era retras fără să fie ursuz. Cu românii care veniseră pe socoteala lor sau cu burse ce-i puneau la adăpostul nevoilor avea slabe legături. Iar pentru că societatea timpului l-a tratat cu indiferență, lăsându-l singur în lupta ce o începuse, s-a refugiat în lumea cărților. Aproape inconștient a distrus din suflet sentimentele inutile, pentru a se cufunda mai mult în lumea sa interioară. Iată de ce dintre toți colegii săi de atunci a legat oarecum prietenie numai cu un senegalez, care, ca și el, simțea o neasemuită înclinare pentru știința abstractă a numerelor și, ca și el, se simțea dezlegat de tot ce lăsase în patria îndepărtată.

Dacă vreunul din colegii din copilărie sau de la școala normală l-ar fi întâlnit, ar fi găsit o ființă cu totul nouă. Toate însușirile care nu ieșeau la iveală în chip obișnuit apăruseră acum și transformaseră caracterul și sufletul acestui tânăr de douăzeci și cinci de ani, prefăcându-l într-un om matur înainte de vreme

Devenise mai tăcut și mai neîngăduitor cu sine însuși. Trăsăturile chipului său se înăspriă.

Cu un an înainte sosise ca bursier al Școlii normale superioare din Paris studentul Gh. Țițeica, ce își terminase studiile universitare la București și care fusese secretarul *Societății amiciei științelor matematice*, societate din care făcea parte și Pompeiu încă din luna mai 1896. În locul lui Țițeica rămăsese în funcție al doilea secretar, Constantin Miclescu.

Acești doi români, care aveau aceeași vîrstă, urmăreau aceeași țintă și aveau destule trăsături comune, păstrară între ei raporturi de vechi cunoștințe, dar numai atît ! De la început arătară unul față de celălalt o rezervă care nu s-a topit decît mult mai tîrziu, cînd profesau la aceeași universitate și cînd împărțeau împreună stima pe care țara întregă le-o purta.

Veștile ce le primise de la cei trei copii ai săi, Marcel, Margareta și Ortansa, erau mai întotdeauna bune și îi aduceau noutăți despre sănătatea, despre jocurile și preocupările lor, dar fiecare scrisoare, pe lîngă bucuria ce o aducea, îi strecura în suflet și firul amar al dorului.

În aceste condiții se pregăti pentru primul examen și la începutul verii anului 1899, după un an de studiu, trecu bacalaureatul la universitate ca elev al clasei de matematici speciale.

Acesta a fost primul contact adevărat cu școala franceză despre care auzise atîtea în țară ! Mențiunea „très honorable“ care i se acordă de către comisie îi dădu atît dreptul de a se înscrie la universitate, cît și convingerea că drumul pe care mergea era cel bun.

După acest examen, care-i deschidea calea spre studiile superioare, făcu o intervenție la Ministerul Învă-

țămîntului din București pentru a i se acorda o bursă, dar cererea sa a rămas fără răspuns. Tot ce a putut obține, prin străduințele cîtorva rude ale sale, a fost un nou „concediu de boală” pînă la 30 mai 1900 !

Astfel, satisfacția pe care a avut-o a fost umbrită de îngrijorarea ce-l cuprinse că va trăi un nou an tot sub semnul vechilor restricții materiale.

A trebuit să ducă o viață drămuită pînă la amănunt, dar, datorită perfectului său echilibru moral, nu a rămas niciodată într-un mare impas.

Pe vremea aceea, Parisul era cel mai mare centru universitar din lume. După datele statistice de atunci studiau la Paris 10 000 de tineri din lumea întreagă ; 1 142 erau străini, iar dintre aceștia 168 erau romîni. Majoritatea studenților romîni urmau dreptul, un oarecare număr studiau medicina și erau foarte puțini acei ce se îndreptau spre Facultatea de științe.

La Paris erau cîteva biblioteci mari, printre care Biblioteca națională avea pe atunci peste 2 000 000 de volume și peste 500 000 manuscrise, iar biblioteca universității era de asemenea bine dotată în toate ramurile de știință.

La secția de matematici a Facultății de științe se țineau opt cursuri care cuprindeau mai multe capitole de analiză matematică, geometrie, calculul probabilităților, mecanică și astronomie. Cursuri de matematici mai erau și la Collège de France ca și la Școala normală superioară.

Prelegerile erau susținute de oameni de știință cu mare renume ca : H. Poincaré, a cărui activitate a îmbrățișat variate ramuri ale matematicii, aducînd contribuții de o mare valoare ; P. Appell predă mecanica rațională pe care o privea din punctul de vedere al

„studiului probabilităților geometrice ale mișcărilor în raport cu timpul“ ; Gaston Darboux, succesorul lui Bertrand la Academia de științe a Franței și continuator de seamă a lui G. Monge, predă încă din 1882 un curs de teoria suprafețelor. La Școala normală superioară și la Collège de France mai țineau cursuri : E. Borel, care a fondat „Colecția monografiilor asupra teoriei funcțiilor“, E. Goursat, M. G. Koenigs ș.a.

Este deosebit de interesantă formația științifică a acestuia din urmă, care a fost unul dintre profesorii ce au avut o mare influență asupra lui Pompeiu.

M. G. Koenigs era pe atunci unul dintre tinerii matematicieni apreciat ca geometru, căruia G. Darboux îi încredințase în 1887 revizuirea primului volum din celebrul său tratat „Leçons sur la théorie générale des surfaces“. Acest tânăr geometru, discipol al teoriei lui Newton care afirma că „...geometria se întemeiază pe practica mecanică și nu este nimic altceva decât acea parte a mecanicii universale care propune și demonstrează arta de a măsura precis“¹, ținea la universitate un curs de mecanică-fizică experimentală, curs pe care Pompeiu l-a urmat trei ani și despre care în „memoriul“ său de „titluri și lucrări“ adresat în 1906 Universității din Iași scria : „Acest curs, profesat de Dl. Koenigs, prin felul cum este instituit — adică presupunând la auditori o cultură matematică superioară completă — nu are similar la nici una din universitățile străine“.

Influența ce a exercitat-o acest profesor a izvorât nu numai din prestigiul său științific, cât mai cu seamă din faptul că structura spirituală a lui Pompeiu avea profunde afinități cu aplicarea practică a matematicilor,

¹ I. Newton, Principiile matematice ale filozofiei naturale.

care era exprimată în chip magistral în cursul de mecanică-fizică experimentală ținut de Koenigs.

Într-adevăr, cu toată ușurința cu care putea aborda teoriile abstracte ale matematicilor, Pompeiu păstrase o vie curiozitate privitoare la fenomenele fizice rămasă multă vreme nesatisfăcută. Această înclinare spre mecanica aplicată își avea obârșia în micul atelier de la Dimăcheni al tatălui său.

În primul an de universitate, Dimitrie Pompeiu s-a înscris pentru a dobândi „certificatul” de calcul diferențial și integral. Pentru acest examen (numit acolo „certificat”) trebuia să pregătească marile capitole de analiză matematică ce cuprindeau un material foarte bogat. Cunoașterea acestei materii era temelia studiilor următoare.

Examenele se țineau în iulie și octombrie și constau din două probe scrise și una orală. Una din cele două probe scrise avea un caracter teoretic, iar a doua un caracter practic. Aceste probe erau eliminatorii.

Anul academic 1899—1900, când s-a înscris Pompeiu la universitate, a fost foarte bogat în evenimente științifice. Lumea matematică a Franței se pregătea pentru cel de al doilea Congres internațional al matematicienilor (primul avusese loc cu trei ani mai înainte, în 1897 la Zürich), care a avut loc la Paris în anul 1900. Congresul s-a bucurat de o largă participare, fiind prezenți 262 de participanți care reprezentau matematica din lumea întreagă. Dintre participanții străini găsim savanți de mare renume ca G. Weingarten de la Freiburg, care luase în 1894 „Marele premiu al științelor matematice” acordat de Institutul Franței, Mittag-Leffler de la Stockholm, Ulisse Dini de la Pisa, fost elev al lui Hermite, Bertrand ș.a.

Tot în anul 1900 s-a ținut la Paris și primul Congres internațional de filozofie, în cadrul căruia filozofia matematicilor ocupa un loc însemnat, deoarece încă din antichitate evoluția matematicilor a fost legată de evoluția filozofiei.

În această atmosferă de înalte preocupări își începu Dimitrie Pompeiu, în toamna anului 1899, studiile universitare.

Cînd Picard ținu prima prelegere din cadrul cursului său de calcul diferențial și integral, ruginiseră codrii și arborii parcurilor își scuturau frunzele galbene pe aleile pietruite, iar străzile marelui oraș îmbrăcaseră haina mohorîtă a ploilor mărunte de toamnă. Eleganta expunere a ilustrului maestru, ale cărui prelegeri cereau auditorilor o deosebită ascuțime, făcu asupra lui Pompeiu, proaspătul student al Sorbonei, o impresie profundă. După fiecare lecție se ducea grăbit spre locuință, unde rămînea întotdeauna cîteva ore meditănd asupra demonstrațiilor și teoremelor ascultate. Studiul său nu se mărginea numai la perfectă înțelegere a unei teorii sau a unei probleme, ci se întindea mai cu seamă asupra legăturilor posibile dintre vechile și noile sale cunoștințe. În procesul asimilării, creierul său nu era un organ pasiv de înregistrare, ci un scrutător activ al teoriei pe care o studia. Un astfel de studiu nu cere numai ascuțimea minții capabilă să descopere adevărul, ci și curajul de a face calea întoarsă de cîte ori firele raționamentului nu sînt bine legate de adevăruri mai vechi. Țesătura aceasta dintre vechi și nou o făcea cu tenacitate.

Tînrului Pompeiu i se potriveau de minune cele afirmate de Gauss, în 1809, în scrisoarea adresată tinerei matematiciene franceze Sofia Germain : „Gustul pentru științele abstracte, în general, și mai cu seamă

pentru misterele numerelor este foarte rar ; nu trebuie să ne mire. Farmecele încântătoare ale acestei științe sublime nu se dezvăluie în toată frumusețea lor decât aceloră ce au curajul de a o aprofunda“.

Lui Pompeiu nu numai că nu i-a lipsit acest curaj, dar pentru că lumea abstracțiilor este o lume rece, o lume în care se intră cu mintea, a făcut din înțelegerea ei o pasiune puternică. S-ar putea spune că începând studiile universitare a devenit omul unui singur gând, așezat la temelia vieții sale creatoare.

Împlinise de curînd 26 de ani, și la această vîrstă un bărbat se transformă mai greu, dar el era apt pentru acea prefacere interioară care cerea alături de vechile componente intelectuale și sufletești altele noi. Datorită acestor calități deosebite, în curînd au apărut caracteristicile omului de știință, ale cercetătorului tenace, hotărît să spargă zidul necunoașterii și să descopere noi adevăruri.

Împins mai mult de înclinarea sa către știința aplicată, decât de cerințele programului de învățămînt, Pompeiu și-a ales ca obiect de studiu și mecanica rațională, susținînd la sfîrșitul primului an de studii universitare cel de al doilea „certificat“.

Cuprinsul cursului de mecanică rațională se referea la rezolvarea celor două probleme fundamentale ale mecanicii. Prima era, după cum arată P. Appell : „Să se găsească mișcarea unui sistem de corpuri asupra căroră acționează forțe date“. Iar a doua : „Să se afle forțele capabile să imprime unui sistem de corpuri o mișcare dată“.

Cursul era fundat pe înalte cunoștințe de geometrie.

De altminteri între geometrie și mecanică există o legătură intimă, de structură rațională de asemenea na-

tură, încît — fără a mai vorbi de Newton care a dat fundament matematic teoriei atracției universale bazându-se numai pe aspectul geometric al fenomenului — aproape nu a fost matematician care profesînd una din aceste ramuri să nu o profeseze și pe cealaltă. Poate fi citat ca exemplu marele geometru G. Darboux, pe atunci profesor la Sorbona, care a colaborat cu douăzeci și două de note originale la cursul de mecanică al lui Despeyrous de la Universitatea din Toulouse.

Prepararea celor două „certificate” cerea cunoștințe complexe și bine așezate, depășind din unele puncte de vedere pregătirea de început a lui Dimitrie Pompeiu. De aceea, pentru dobîndirea examenelor, a trebuit să depună o muncă neobișnuită, care înainte de toate impunea ignorarea aproape totală a grijilor zilnice.

În această privință l-a servit o întîmplare favorabilă.

Înainte de a pleca din țară făcuse cunoștință cu Victor Place, fiul fostului consul francez, trimisul Franței la Iași — în timpul cînd Iașul era capitala principatului Moldovei — care a fost unul dintre diplomații străini ce au privit cu simpatie unirea principatelor romînești. Victor Place locuia la Paris și nutrea pentru romîni în general, iar pentru Dimitrie Pompeiu în special, o deosebită afecțiune, izvorîtă din faptul că trăise un timp îndelungat printre moldoveni și aprecia inteligența și felul lor de a fi.

Prietenia fiului fostului consul, și mai cu seamă aceea a mamei sale, care își aducea aminte cu nostalgie de tinerețea sa petrecută în îndepărtatul oraș moldovean, au fost pentru familia Pompeiu de un neprețuit sprijin.

Tot datorită unor relații din țară, legase prietenie și cu un medic dentist a cărui familie provenea de prin părțile de nord ale Moldovei, pe numele său Leon Blumenfeld, cu oarecare renume și o bună situație mate-

rială. Aceste două familii prietene îl vizitau des și la nevoie l-au ajutat și l-au încurajat.

Pentru Pompeiu, a cărui minte era mereu stăpînită de preocuparea de a-și desăvîrși cunoștințele, o destindere, o ieșire din comun era o condiție de conservare a puterii de muncă neluată de el în seamă. A-l lăsa să se cufunde în studiile sale, din care nu se desprindea nici măcar pentru o clipă, însemna a-l lăsa să se distrugă. Prietenii săi înțelesesă că trebuiau să-l scoată din încordarea aceea care putea deveni tragică, și îl protejară mai întâi împotriva sa însuși, oferindu-i prilejuri de a-și împrăstia gândurile și de a deveni, chiar și numai pentru cîteva ore, altceva decît un student sîrguincios pînă la disperare.

În societatea lor, Pompeiu, de obicei tăcut și rezervat, pierdea tot ce era dur în ființa sa, lăsînd să apară în toată libertatea omul plin de spirit și amabil, cu posibilitatea de a însufleți și a crea o bună dispoziție.

În aceste ocazii, tînărul Pompeiu era cu adevărat fermecător. Avea un fel plăcut de a conversa știind să spună prin fraze simple lucruri serioase și să facă observații pline de duh atunci cînd conversația aluneca spre lucruri mai ușoare. Nu-i plăceau discuțiile aprinse în care convorbitorii caută cu orice preț să se convingă reciproc. Nu-i plăcea să contrazică și nu-i plăcea să intervină chiar atunci cînd se spuneau lucruri exagerate sau naive. Și, mai cu seamă, nu-i plăcea să vorbească despre meritele sale. Știa să tacă atunci cînd trebuia, și atunci tăcerea sa putea să însemne, după împrejurări, respect, aprobare, sau, mai rar, ironie.

Cu toate că a știut să converseze cu atîta suplețe, niciodată nu s-a folosit de această prețioasă îndemînare pentru a ascunde un adevăr sau pentru a se face remarcat. Pentru că sufletul său nu avea ascunzișuri, era

de o rară sinceritate ; dar sinceritatea sa era firească, fără brutalitate și nu era plasată niciodată atunci când ar fi putut jigni.

Cînd în lucrul său își făcea loc puțin răgaz, doctorul Blumenfeld îi invita la o vilă a sa situată mult în afara orașului unde rămîneau, de cele mai multe ori, aproape două zile : de sîmbătă pînă duminică seara. În acele zile, departe de problemele și de tomurile de matematici, preocupările sale se risipeau și o adevărată pace își făcea culcuș în sufletul său. După aceste mici vacanțe, care aveau loc uneori chiar de două-trei ori pe lună, se întorcea la munca sa mai odihnit și mai apt pentru încordarea ce-l aștepta.

Deseori, în celelalte zile, cineva din familia Place trecea pe la locuința sa din Rue Bauton 42, măcar „ca să mai schimbe o vorbă“, și astfel aflau unele din necazurile sale mărunte, ajutîndu-l cu multă delicatețe să le îndepărteze.

În cele două case pe care le frecventa se vorbea, de obicei, limba franceză, dar erau atîtea cuvinte frumoase și în limba romînă rostite de mama lui Victor Place cu un deosebit farmec, încît mai întotdeauna conversațiile lor se sfîrșeau în molaticul grai al moldovenilor.

Cînd îl cuprindea oboseala la masa lui de lucru, își reîmprospăta uneori puterile schimbînd tomul de matematici cu cîte o carte de literatură, desenînd sau făcînd muzică.

Muzica era o veche cunoștință și o îndrăgise pînă într-atît, încît devenise un executant apreciat încă de pe vremea cînd era la Școala normală din București. Dacă nu ar fi fost voința puternică de a-și găsi o realizare pe un alt tărîm spiritual, pasiunea sa pentru muzică s-ar fi dezvoltat poate altfel. Pompeiu îi simțea ne-

voia atunci cînd era istovit de exigența logicei de fier a matematicii, deoarece muzica îi crea o plăcută stare de destindere. Cînta de obicei acele bucăți din care se desprindea o mișcare lină și al căror lirism cere surdină ; iar cînd avea ocazia să asculte un concert prefera muzica din tinerețe a lui Beethoven, ce cuprinde în ea o puternică dorință de a trăi și se termină de obicei într-un ton major și un allegro însuflețit ce creează o atmosferă de viață reală, plină de veselie. Cînd muzica ascultată era armonioasă, gîndul îi devenea mai fecund. Multe din lucrările sale au fost desăvîrșite într-o asemenea ambianță.

Cînd avea mai mult timp, vizita cu plăcere muzeele de pictură și sculptură. Pașii îl duceau mai întotdeauna spre marele muzeu Louvre unde se adăpostește arta multor secole.

Avînd o deosebită înțelegere pentru pictură, fiind el însuși un bun desenator, Pompeiu era un admirator al marilor maeștri ai picturii.

Vizitele la muzee le făcea de obicei în zile de lucru, cînd sălile erau liniștite, îndemnîndu-te la meditare. Dintre pictorii timpului, avea admirație pentru Puvis de Chavannes, care tocmai terminase de pictat fresca marelui amfiteatru al Sorbonei, ca și pentru Forain, ale cărui desene erau de o rară subtilitate.

În unele după-amieze calde de toamnă evada în scurte plimbări în pădurea de la Barbizon sau la Fontainebleau unde melancolia peisajului, dominat de culori pastelate, dezlănțuia o inexorabilă necesitate lăuntrică de a materializa impresiile primite. Întors acasă, reproducea din memorie, în desene făcute în peniță, colțuri din peisajul ce-l impresionase.

Un alt refugiu era lectura. Acest obicei îl căpătase de mult, de pe vremea cînd era elev al Gimnaziului

din Dorohoi, cînd la lumina gălbuie a lămpii cu petrol citea pînă noaptea tîrziu.

În timpul studiilor sale a citit întotdeauna cu interes pe Victor Hugo ; i-a plăcut Loti și Paul Bourget, dar mai cu seamă l-a distrat Anatole France prin povestirile sale asupra misticismului și ascetismului. Ne putem închipui zîmbetul ce a înseninat fața tînărului matematician citind că izvorul geniului acelei vestite curtezane, Thäis, care întruchipa arta dansului, era geometria. Iar că bătrînul matematician Melantus spunea că fără ajutorul lui Venus nu putea demonstra proprietățile triunghiului !

O lectură bună și vizitarea unui muzeu împlinea nevoia sa de variație, dar și acestea solicită într-un anumit fel intelectul și pot deveni obositoare. Și apoi, Parisul oferea atîtea alte posibilități pentru a petrece cîteva ore plăcute ! Unele erau la îndemîna oricui, pentru cele mai multe însă trebuiau bani și Pompeiu nu-i avea !

Se dădeau spectacole de înaltă ținută artistică la „Renaissance“ sau la „Odeon“ cu mari actori ca Sarah Bernard, Rejane, Bartet etc. La Operă se cînta Don Juan, Faust, Ebreea... cu mari cîntăreți din Franța și din Italia. Astfel de spectacole, la care e drept că putea merge rar, completau în chip fericit posibilitatea de a se recrea.

Se mai aflau la Paris cofetării-cafenele (brasseries), frecventate de foarte mulți intelectuali, iar acelea din Cartierul Latin erau aproape cu exclusivitate locul de întîlnire al studenților. Acolo ar fi putut întîlni pe mulți dintre românii veniți la studii, dar Pompeiu nu intra în aceste localuri decît din întîmplare. De altfel, foarte rar a putut fi văzut într-unul din localurile publice. Și mai tîrziu, puțini au fost aceia care au putut spune că

l-au văzut la „Capșa“, la „Oteteleșeanu“ sau la „Riegler“ !

Poate și din pricina acestei izolări, impuse de necesitatea studiului, a cunoscut atît de puțini romîni, iar legăturile sale de prietenie în asemenea ocazii au fost cu totul neînsemnate !

Susținerea celor două „certificate“ în sesiunile anului 1900 a constituit un adevărat succes. Examenele la care s-a prezentat nu au arătat numai o bună pregătire, o cunoaștere adîncă a materiei, ci și o putere de interpretare neobișnuită la un student, căci soluțiile ce le-a dat problemelor puse la examen au fost de o deosebită eleganță.

În acest timp, singura lui legătură cu îndepărtata sa patrie erau scrisorile primite regulat de la Ploiești, aducătoare de vești de la copiii pe care nu-i mai văzuse de cînd părăsise țara.

Cît au stat la Paris despărțirea de copii a stăruit toată vremea ca o umbră asupra vieții afective a soților Pompeiu. Din cauză că nici unul nu și-a putut îngădui cheltuiala unui drum în țară, ei nu au putut să-și vadă copiii aproape șapte ani. Din cînd în cînd mai primea cîte o știre de la unchii și de la frații săi. Fratele mai mare era institutor la Tîrgul Ocna, iar cel mic, Tudoriță, era în preajma terminării gimnaziului.

În toamna anului 1900 promise de la unul din colegii săi de breaslă, ce funcționa la Buzău, o scrisoare în care îl ruga să consimtă la transferarea acestuia la catedra sa din Ploiești, fiindcă și așa nu va mai reveni la învățămîntul primar. Pompeiu a dat acest consimțămînt și astfel fu transferat la o școală din Buzău unde nu a funcționat niciodată.

În anii care au urmat, Ministerul Învățămîntului i-a acordat concediu pentru studii și fără să i se stabilească o anumită bursă lunară, la care ar fi avut dreptul mai mult decît orice alt student, i s-au trimis sporadice ajutoare bănești.

Pentru a obține licența în matematici erau prevăzute de regulamentul universității franceze trei „certIFICATE”. Dar, Pompeiu, după trecerea „certificatelor” de calcul diferențial și integral și de mecanică rațională s-a înscris atît pentru „certificatul” de analiză superioară cît și pentru acela de mecanică-fizică experimentală. Conținutul acestor cursuri aveau un pronunțat caracter de specializare și din preferința arătată se poate desprinde drumul ce-l va urma Pompeiu atunci cînd prin studiile sale va căuta rezolvarea acelor probleme de matematici care, prin importanța lor, constituie o prețioasă contribuție la progresul științei.

Astfel, primul „certificat” îl ducea către un domeniu al matematicilor numit teoria funcțiunilor. Despre acest domeniu, marele savant italian Vito Volterra spusese la Congresul internațional al matematicienilor ținut la Paris în 1900 că „secolul al XIX-lea a fost secolul teoriei funcțiunilor”. Se pare că Volterra nu credea atunci într-o nouă dezvoltare a acestei ramuri a matematicilor și ceea ce a urmat a dovedit că, dacă aceasta a fost convingerea sa, atunci el se înșelase.

Intr-adevăr, tocmai în epoca cînd Pompeiu începuse să aprofundeze studiile sale, se funda teoria modernă a acestui domeniu prin contribuțiile deosebit de importante, mai ales în ce privește funcțiile de variabilă reală, ale unei adevărate pleiade de matematicieni. Cîtăm dintre aceștia doar cîțiva : Poincaré, Lesbesgue, Borel, Baire... care gravitau în jurul Universității din Paris. Noua orientare a teoriei funcțiunilor se sprijii-

nea pe noțiunea, datorită lui G. Cantor, de „ansamblu“ sau „gloată“, cum se tradusese în limba română.

Această preocupare se vede și la Pompeiu, ale cărui cercetări sînt impregnate de teoria funcțiilor de variabilă reală și de teoria mulțimilor.

Semnificația matematică a noțiunii de „funcțiune“ a apărut pentru prima dată într-o scriere a lui Leibnitz din 1692. Euler spunea că funcția este „o expresie de calcul compusă într-un oarecare mod de variabile și constante!“¹

Aceasta este, ce-i drept, ceva prea vag. Dar, de atunci, studiul funcțiunilor se dezvoltase „atît la suprafață cît și în adîncime“ și impreciziile și confuziile fuseseră de multă vreme înlăturate. Iar, după cum scria Borel în 1922 (*Méthodes et problèmes de théorie des fonctions — Préface* —), „teoria funcțiilor a fost întotdeauna o știință a tinerilor, și este probabil că ea va rămîne, căci calitățile imaginației abstracte cerute par a fi privilegiul tinereții, în timp ce acele părți ale matematicii legate de realități și aplicații cer poate mai multă maturitate spirituală“.

Tînărul Pompeiu nu numai că a pătruns pînă în adîncuri tainele teoriei funcțiilor, dar chiar subiectul său de doctorat a fost lămurirea unei probleme fundamentale a acestei teorii.

Cel de al doilea „certificat“ de studii, privind mecanica-fizică experimentală, care după părerea lui Borel ar trebui să fie în dezacord cu primul — („...il y a entre les adeptes de la théorie des fonctions et ceux qui cultivent la mécanique une querelle...“², scrie el un-

¹ F. Enriques, *Le matematiche nella storia e nella cultura*, Bologna, 1938.

² „...există între adepții teoriei funcțiilor și între acei care cultivă mecanica o ceartă...“

deva) — răspundea unei înclinări a intelectului său atât de bine, încît desăvîrșirea cunoștințelor de mecanică îi dădu deplină satisfacție și la sfîrșitul celor trei ani de studiu concepu „o nouă teorie a mecanismelor“, constituind a doua teză a examenului său de doctorat.

G. Koenigs, propunătorul acestui curs, dezvoltă îndeosebi teoria mecanismelor pe care o sprijinea cu lucrări de laborator.

„Subscrisul — scrie D. Pompeiu, în „Memoriul asupra calităților, titlurilor și lucrărilor științifice“, depus la Universitatea din Iași în 1906 — a urmat trei ani acest curs : în primul an pentru a dobîndi certificatul de studii, iar în ceilalți doi ani pentru specializare, lucrînd mai ales în laborator“.

Din această subliniere, că a lucrat mai ales în laborator, desprindem afinitatea sa pentru știința aplicată.

Cînd Pompeiu a devenit profesor de mecanică la universitate, a cultivat cu fermitate legătura dintre știință și viața practică, sprijinindu-și cursul pe aspectul său experimental și considerînd matematicile ca pe o știință auxiliară. Astfel, E. Abason, profesor de Politehnică, scria în prefața unei culegeri de probleme de mecanică apărută în 1924 : „În general am încercat a aplica ideile dezvoltate la cursul și seminariile de mecanică de la Facultatea de științe din București de către domnul profesor D. Pompeiu, idei sintetizate în formula : Mecanica este o știință fizică pentru studiul căreia matematicile sînt numai un auxiliar“.

În următorii trei ani (1900—1903), împletirea dintre intelect, sentiment și voință, dădu naștere unei uriașe puteri de muncă dezlănțuită ca o furtună. Conștient că în acel timp străbătea adevărata răspîntie a vieții, întreaga sa ființă se încordase pînă la ultima fibră.

Munca desfășurată purta pecetea trudei țaranului, care în anumite perioade nu suferă program și odihnă. Nu mai lucra ordonat și eforturile făcute nu erau proporționate astfel încât creierul să fie solicitat uniform, căci Pompeiu nu s-a putut încadra niciodată într-o formă fixă de lucru. Atunci, trăi cu mare intensitate o viață luptătoare, după un program în care studiul și odihna își pierduseră ordinea. Pompeiu a suferit întotdeauna de acel „furor“ al creației care îl țintuia uneori timp îndelungat asupra aceluiași gând. Pentru a avea liniște deplină se închidea în camera sa de lucru și stătea ore întregi cu ochii închiși, culcat pe canapea, și medita asupra problemei a cărei dezlegare o căuta. Acelea erau orele dibuirilor, ale „încercărilor și ale erorilor“, despre care Evariste Galois spunea : „În zadar vor matematicienii să ascundă : ei nu demonstrează, ci combină și compară și numai izbindu-se dintr-o parte în alta, ajung la adevăr“.

Dar pentru ca încercările să sfârșească, după contradicțiile interne inerente, pentru descoperirea adevărului se cere o aptitudine comună artistului și savantului, aceea a unei bogate imaginații. Și, într-adevăr, Pompeiu era dotat cu o imaginație activă care se manifestase de mult, de atunci de când își alcătuia singur jucăriile, de atunci de când improviza melodii la vioară sau când reproducea, în desenele sale în peniță, peisaje impresionante. Dacă atunci, în anii copilăriei, imaginația era predominată de latura afectivă, mai târziu, în creația științifică, el a dat dovadă de o judecată ascuțită și sigură.

Tot în anii aceștia, viața sa deveni mai complicată, mai grea. Familia se înmulțise cu încă doi copilași, două fete — Odette și Alice ; acestea, chiar dacă nu

cereau la începutul lor de viață prea multă cheltuială, răpeau destul timp pentru îngrijire.

Căminul soților Pompeiu nu avea o cameră a copiilor și de multe ori își întrerupea lucrul pentru a-i liniști. Când fetițele sale au început a înțelege, le spuneau povești și se juca cu ele imitînd vorba lor fermecător stîlcită.

Cîteva fotografii ale copiilor rămași la Ploiești îi aduseră imagini aproape străine, pentru că în cei cîțiva ani care trecuseră ei își schimbaseră mult înfățișarea. Pe unele scrisori se iscălră cu litere mari de tipar ! Dorul pentru cei rămași în țară creștea mereu, cu toată înfrînarea ce și-o impunea. În sufletul său rîvnea mereu să-i vadă.

De-abia acum, cînd îl vedem cuprins din toate părțile de valurile existenței sale zbuciumate, ne putem da seama ce faptă temerară săvîrșise și cît de potrivnice i-au fost condițiile de studiu. Totuși, nu a fost niciodată tentat să se grăbească, să se prezinte la examen cu materia pregătită numai atît cît trebuia pentru a încheia o situație școlară, pentru că o pornire lăuntrică îl mîna mereu spre adîncul lucrurilor. De aceea, cînd obținu licența în matematici și ar fi putut să încheie viața plină de privațiuni ce o ducea la Paris, el se încordă din nou pentru a-și duce studiile pînă la desăvîrșire.

Se părea că e prea mult și pînă la urmă va trebui să îngenuncheze în fața nevoilor. De altminteri, unii prieteni îi dădeau a înțelege că obținînd licența și-ar putea face un rost de viață onorabil chiar acolo, în Franța, mai ales că vorbea această limbă ca un francez.

Alții, văzîndu-l atît de singur, îl îndemnau să încerce oarecare publicitate în jurul numelui său pentru a trezi atenția celor ce trebuiau să privească cu interes munca desfășurată de tînărul matematician. Aceste îndemnuri

le-a respins fiindcă nu i-a plăcut niciodată să se mîndrească și pentru că era încrezător în forțele sale. Se poate spune astăzi că voința i-a fost după măsura puterilor.

În acel timp era atît de absorbit de studiu, încît pare că rupsesse orice legături cu lumea străină cercului său de preocupări. Citea rar ziarele franceze, iar pe cele romînești aproape le uitase. Legătura cu cei din țară era firavă și se redusese la schimbul de vești cu familia care își ducea viața în tîrgul cu rafinăriile de petrol al Ploieștilor.

Abia obținuse „certificatul” de analiză superioară și prezentă o notă la Academia de științe cu titlul „Asupra funcțiilor de variabilă complexă”, publicată în „Comptes Rendus de l'Académie des Sciences” în anul 1902. Cînd a trimis spre publicare articolul său, descoperise de mai multă vreme importante proprietăți ale funcțiilor analitice, căci anunța chiar din primele rînduri că „În aceasta rezum principalele rezultate conținute în memoriul «Asupra funcțiilor de variabile complexe și asupra prelungirii lor analitice»”. Memoriul la care făcea aluzie și care a apărut mai tîrziu a fost teza sa de doctorat.

Domeniul de cercetare ales, teoria funcțiilor, domina edificiul matematic la începutul secolului al XX-lea. „Funcția e fiica plină de mîndrie a numărului și a spațiului” după cum se exprimă Georges Valiron în „Formation de la notion de fonction analytique” (La pensée mathématique, Cahiers du Sud, 1948). Ea conține posibilități nebănuite de o intensă vitalitate științifică, ce împrumută acestei noțiuni caracterul unui organism viu. Iar Émile Borel, fondatorul celebrei colecții de monografii de teoria funcțiilor, cu prilejul

publicării ultimei sale cărți privitoare la această teorie¹, în 1922, scria : „Funcțiile de variabilă complexă sînt ca niște ființe vii ; dintr-o ramură sau chiar dintr-un germen mic ele se dezvoltă îmbrățișînd prin ramificațiile lor planul întreg, se învîrtesc în jurul singularităților lor și sfîrșesc prin a da naștere unei ființe complicate ale cărei părți sînt strîns legate între ele“.

Era de așteptat ca imaginația să vie să-l conducă către această ramură viguroasă a matematicilor, pentru a găsi satisfacția atît de necesară. Profesorii cu care lucrase (Appell, Goursat, Picard, Koenigs), și prin a căror ascuțită verificare trecuse, îl apreciau și nu a fost pentru ei o surpriză cînd studentul român, oare dovedise pe lîngă o temeinică pregătire și o putere de inventivitate puțin comună, își alesese ca domeniu de cercetare tocmai teoria funcțiilor, cea mai cuprinzătoare, și care cerea mai mult efort.

Teoria funcțiilor prezenta atunci o bună sistematizare logică, însă la multiplele întretăieri ale „ramificațiilor“ ei rămăseseră unele nedumeriri surprinse de tînărul matematician încă de la primele sale studii. Două note scurte apărute la interval de un an, în 1903 și în 1904, publicate de asemenea în „Comptes Rendus“, dovedesc aceasta.

Pentru a avea siguranța că cercetările sale erau autentice contribuții la progresul științei, se adresă celui mai mare matematician, lui Henri Poincaré.

H. Poincaré era un om sound, cu mișcări repezi și a cărei privire filtrată prin ochelarii de miop dădea ochilor săi o strălucire neliniștitoare. Aureola, datorită monumentalei sale opere matematice, se împletea cu

¹ Ém. Borel, Méthodes et problèmes de théorie des fonctions, Paris, 1922.

fascinanta ascutime a minții. Puțini îndrăzneau să i se adreseze, deși era un om de o rară înțelegere, de o deosebită modestie și de o impresionantă distincție sufletească. Opera sa matematică, prin conținutul ei, avea un necontestat caracter de universalitate. În cele peste cinci sute de memorii și peste treizeci de volume, Poincaré a abordat cele mai variate probleme. Astfel, a atacat în fondul lor teoria funcțiilor, geometria, mecanica, astronomia, calculul probabilităților și, pentru că primele sale studii au fost de inginerie, a publicat și un „Memoriu asupra debleurilor și rambleurilor“. Mai multe memorii au fost premiate, era membru al celor mai celebre academii și „Doctor honoris causa“ a celor mai însemnate universități.

Acesta a fost omul către care s-a îndreptat cu toată convingerea Dimitrie Pompeiu.

Iată cum povestește profesorul O. Onicescu întâlnirea dintre Pompeiu și marele om de știință :

„Era în 1904, la Paris. Un tânăr care își învăluie voința sa tare în calmul privirii ochilor săi mari, care păreau a contempla îndepărtatele dealuri moldovene evocatoare de poezie, bate la poarta maestrului matematicii contemporane, H. Poincaré“¹.

Și parcă vedem primirea prevenitoare și încurajatoare a lui Poincaré, ca și atitudinea tânărului exprimându-și calm și clar ideile sale.

Problema care îl preocupa era „o chestiune grea rămasă deschisă deși fusese atacată, fără succes însă, de matematicieni de seamă“², și tocmai această problemă privind singularitățile funcțiilor analitice, își propunea să o rezolve tânărul străin.

¹ O. Onicescu, D. Pompeiu, *Mathematica*, XIX, 1943.

² Dr. G. Marinescu, Răspuns la discursul de recepție al lui D. Pompeiu la Academia Română, 29 mai 1936.

Ideea era îndrăzneată, iar cel care o aborda nu se făcuse cunoscut pînă atunci prin „studii introductive“ susținute.

Poincaré avea despre știință ideile cele mai prielnice atît în ce privește construirea cît și revizuirea ei, idei exprimate astfel : „Știința... este o operă colectivă, și nu poate fi altceva ; ea este ca un monument a cărui construcție cere secole și unde fiecare trebuie să aducă piatra sa ; și această piatră îl costă cîteodată toată viața. Ea ne dă deci sentimentul cooperării necesare, a solidarității eforturilor noastre cu acelea ale contemporanilor noștri și chiar cu acelea ale predecesorilor și succesorilor noștri“¹.

Poincaré a acceptat fără ezitare problema propusă de Pompeiu, deoarece era nouă și sortită să fie una din „pietrele“ ce se adăuga „monumentului“ științei.

Cînd Pompeiu se dusese la Poincaré, cercetările făcute erau destul de adînci. Notele publicate în 1902, 1903 și 1904 cuprindeau unele rezultate principale ale muncii sale.

Au urmat răspunsuri la unele întrebări puse de Poincaré și stabilirea unor legături dintre rezultate.

Se apropiase mult de împlinirea năzuinței sale și dacă ar fi avut destulă liniște în puțină vreme ar fi putut termina studiul propus. Viața însă devenise prea grea, prea dese erau zilele de economie dură și rezistența familiei sale scăzuse.

Dezlegarea acestei situații precare era una singură : plecarea în țară a soției sale împreună cu cele două fete, ce se născuseră la Paris, Alice și Odette. Hotărîrea fu luată fără nici o șovăire.

¹ H. Poincaré, *Dernières pensées*, Paris, 1913.

Revederea dintre mamă și copiii lăsați la Ploiești a fost plină de farmec. Când a coborât din tren, mai mult a ghicit decât și-a recunoscut copiii, căci în atâția ani ei crescuseră și se schimbaseră. Iar copiii se uitau cu rezervă la „doamna“ care avea un aer atât de străin și care spunea că e mama lor! Dar, ceea ce îi uimea și mai mult, erau cele două fete, „surorile de la Paris“. Cea mai mărișoară, Alice, rotea în toate părțile niște ochi rotunzi și negri și vorbea prea repede pentru ca ei să o înțeleagă.

După puține zile, copiii s-au obișnuit unii cu alții și viața de familie și-a regăsit firul. Soția sa și-a reluat catedra. Din salariul ei, acum întreg, și din câteva împrumuturi s-a încropit suma necesară lui Dimitrie Pompeiu rămas la Paris.

Aceste împrumuturi le-a grevat bugetul multă vreme și soții Pompeiu au trebuit să îndeplinească munci suplimentare pentru a le achita.

Clasele stăpânitoare din România burghezo-moșierească au fost incapabile să aprecieze la timp pe omul de valoare care a fost Dimitrie Pompeiu. Iar izolarea impusă a fost nu numai un mod de a-și asigura liniștea necesară pentru a putea lucra, ci mai cu seamă protestul mut al omului profund nedreptățit. Liberat de grijile mărunte ale familiei se desprinsese și mai mult de societatea înconjurătoare și se dăruia cu totul studiului. Chiar și noutățile aduse de presă din lumea întreagă, le parcurgea fugitiv, deși se petreceau importante evenimente. Astfel, în laboratorul Lavoisier din Paris, un chimist, Moissan, studia formarea diamantului cu scopul de a-l fabrica pe cale sintetică. Nu mult timp înainte, sub un curent de oxigen, un diamant fusese ars ca un cărbune ordinar. Una din revistele ce apăreau pe atunci publică un comentariu destul de

semnificativ : „Căderea acestui suveran poate e un semn al timpului premergător revoluției ; se poate spune acum cu toată siguranța că strălucirea sceptrelor și a coroanelor este acoperită de un vâl de furtună”.

Din Rusia venea vestea că *Societatea fizico-matematică* din Kazan se pregătea să acorde cel de al doilea „Premiu Lobacevski” pentru lucrările de geometrie neeuclidiană. De peste Alpi soseau știri alarmante despre starea de mizerie în care se zbătea o bună parte a poporului italian și despre greve ce cuprindeau muncitorii din întinse regiuni ale țării.

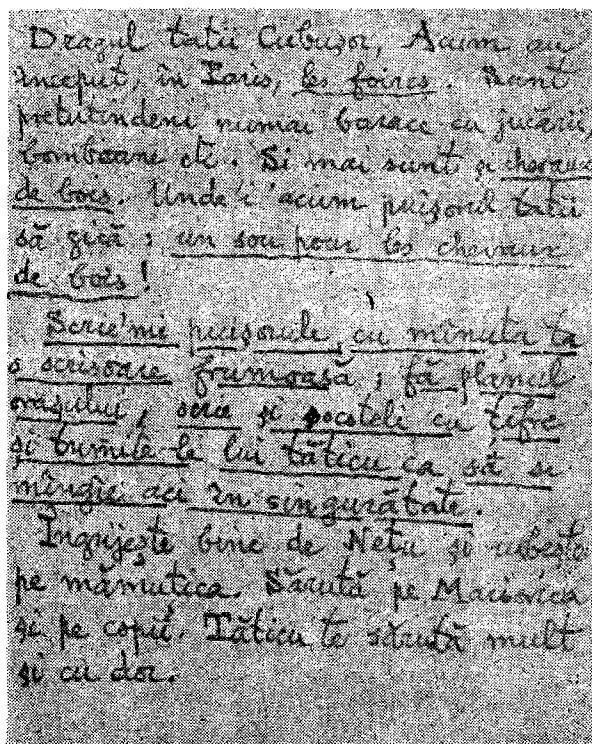
La „Café de la Source”, de pe bulevardul Saint-Michel, în apropierea universității, se strâneau deseori oameni de știință petrecând ore întregi în interesante discuții. Când părăseau localul lăsau marmura albă a meselor, plină de calcule și formule. Marele matematician Sophus Lie avusese în această cafenea masa lui pe a cărei marmură deseori a rezolvat multe probleme.

Pompeiu rămase străin și de acest aspect al vieții pariziene. Acum îl vizita mai des pe Poincaré cu care avea schimburi de păreri asupra conducerii calculelor sau a unor eventuale extinderi a lucrării sale.

Cu profesorul Koenigs lucrase trei ani și pregătea a doua teză care purta titlul „O nouă teorie a mecanismelor”. Aceasta era în primul rând o lucrare de erudiție și conținea rezultatele practice obținute în laboratorul de mecanică-fizică experimentală. Când se iveau oboseala și lăsa deoparte lumea abstracțiilor, gândurile îi fugeau către copii.

Singurătatea înconjurătoare începu să-l obosească și îi era dor de gălăgia copiilor. În minte vedea chipu-

rile celor două fete de care se despărțise în urmă și își construia imaginile celor rămași în țară. Voia să aibă mereu vești, și le scria fiecăruia cărți poștale frumos ilustrate, la care copiii răspundeau trimițând „tă-

Dragul tatii Cubuzor, Acum am
început, în Paris, les foires. Sunt
prezintăndu-mi numai barace ca jucării,
combinate etc. Si mai sunt și champs
de bois. Unde-i 'acum pușorul tatii
să gică : un sou pour les chevaux
de bois !

Scris-mi pușorule, cu mînuța ta
o scrisoare frumoasă, fă planul
orașului, scrie și socoteli cu cifre
și trimite-le lui tăticu ca să se
mîngîie aci în singurătate.

Înqijeste bine de Netu și iubeste
pe mămăuța. Sărută pe Măcișica
și pe copil. Tăticu te sărută mult
și cu dor.

ticului" dorul lor. Scrisorile sale erau pline de afecțiune. În preajma începutului anului 1905 scria fetei sale Alice : „Unde-i acum pușorul tatii?... scrie-mi, pușorule, cu mînuța ta o scrisoare frumoasă, fă planul orașului, scrie și socoteli cu cifre și trimite-le lui tăticu ca să se mîngîie aci, în singurătate“.

În singurătate afecțiunea pentru cei de departe crescuse, hrănindu-i puterile, și în ziua de 31 martie, anul 1905 — care căzu într-o vineri — Pompeiu își susținu teza de doctor în matematici în fața comisiei prezidată de cel mai mare matematician al timpului, H. Poincaré. Astfel, ceea ce fusese socotit ca o „temerară tentativă” deveni o strălucitoare realitate.

Dar nu întotdeauna zilele de izbândă sînt și zile senine; iar bucuria care ar fi trebuit să-l cuprindă cu mii de brațe păli. S-a întîmplat ca, aproape în același timp, un tînăr matematician, Ludovic Zoretti, foarte apreciat de către Émile Borel care îi dăduse în 1902 sarcina de a redacta lecțiile de funcțiuni meromorfe pe care acesta le ținuse la Collège de France, să se prezinte de asemenea la doctorat, cu o teză în care susținea tocmai contrariul celor afirmate de Pompeiu.

Numele lui Zoretti era bine cunoscut în cercul restrîns al matematicienilor datorită în mare parte lui Borel, care încheiasă prefața lecțiilor apărute în 1903 cu următoarele cuvinte măgulitoare: „Je tiens à remercier M. Ludovic Zoretti de la rapidité et du soin avec lesquels il a accompli la tâche qu'il avait assumée, et à me féliciter de la distinction avec laquelle il s'en est acquitté”¹. Entuziasmul cu care Borel se felicita de a fi găsit un tînăr ce răspunsese atît de bine sarcinii de a-i redacta lecțiile, era o recomandare de mare importanță pentru Zoretti.

Dacă se adaugă și faptul că teza lui Zoretti, prin rezultatele ei, nu contrazicea ceea ce de multă vreme era știut și acceptat în acel domeniu, ne putem da seama că opinia celor mulți era favorabilă acestuia și

¹ Țin să mulțumesc domnului Ludovic Zoretti pentru graba și grija cu care și-a îndeplinit sarcina pe care și-a luat-o, și mă felicit pentru distincția cu care el s-a achitat de această sarcină.

nu străinului D. Pompeiu „aproape necunoscut“ și care prin concluziile tezei sale „tulbura ideile intuitive simple și bine așezate“. Mai mult, rezultatele obținute de Zoretti nu au fost comentate numai în cercul celor de la Sorbona, ci, desigur, datorită unor legături pe care acesta le avea, s-au dat în unele ziare dări de seamă părtinitoare. Aceleași ziare nu au pomenit nimic despre Pompeiu.

Contrariat de această neobișnuită manifestare cu caracter de reclamă, pe de o parte, iar pe de alta fiind sigur de rezultatele ce le obținuse cu tot aspectul lor îndrăzneț, Pompeiu avu o convorbire cu Poincaré care, în concluzie, îl invită să rămână în Franța, asigurându-l — și Poincaré putea da o asemenea asigurare — că va face acolo carieră universitară. Era primul matematician român căruia i se arăta această prețuire. Dar, Pompeiu, cu politețea care îl caracteriza, a refuzat invitația, arătând că datoria sa era să se întoarcă în țară.

Cît privește controversa dintre Pompeiu și Zoretti, referindu-se la o chestiune de fond a teoriei funcțiunilor, a fost lămurită mai târziu cu participarea unor savanți de renume, aducînd matematicianului român victoria deplină.¹

¹ Pompeiu a aprofundat în teza sa raporturile dintre continuitate și monogeneitate a funcțiilor de variabilă complexă și a rezolvat problema determinării unui ansamblu de puncte, într-un domeniu de continuitate a funcției, astfel încît monogeneitatea în orice punct, altul decît cel considerat, să ducă la monogeneitatea în toate punctele z . Pompeiu a reușit să construiască un ansamblu de puncte singulare și o funcție analitică uniformă care e continuă chiar pe ansamblul punctelor singulare.

Se credea însă că singularitățile unei funcții analitice implicau discontinuitatea. Pompeiu demonstrase contrariul, iar Zoretti susținea vechea părere a analiștilor.

IV

ÎNTOARCEREA ÎN ȚARĂ

„Acum începe munca cea sportivă și saltă cu o grabă fericită dintr-o rotiță-ntr-alta.”

(Din „*Imnul muncii*”
de ȘT. O. IOSIF)

După o absență de aproape șapte ani, Pompeiu se reîntoarce în țară! Sosi la Ploiești, pe la mijlocul lunii aprilie 1905, într-o zi de primăvară cu adieri reci.

După bucuria revederii, plină de duioșie, dar care a trecut destul de repede, și-a făcut loc îngrijorarea zilei de mîine. Era nerăbdător să pună capăt vieții zbuciumate și plină de restricții pe care o dusesse familia în anii de studii.

Cu toate că în țară era o mare lipsă de oameni de știință, și numai cîteva din catedrele celor două secții de matematici ale universităților din Iași și București erau ocupate de oameni cu pregătirea corespunzătoare, a trebuit totuși să treacă o jumătate de an, pînă ce ministerul îl numi pe tînărul doctor în matematici „Maestru de conferințe la Facultatea de științe din Iași”.

Pe atunci, Universitatea din Iași trecuse de perioada marilor greutăți și facultatea sa de științe era bine organizată.

Decanul Facultății de științe din acea vreme era P. Bujor, specialist în chimie. De altminteri secția de chimie a Facultății de științe era mai bine încadrată, datorită în bună parte lui Petre Poni, a cărui grijă de căpetenie fusese așezarea pe bune temelii a învățămîntului universitar.

Anul 1905 s-a înscris în istoria învățămîntului nostru prin susținerea celei dintîi teze de doctor în științe din țară. Universitatea care a decernat primul titlu de doctor în științe a fost cea ieșeană, teza fiind susținută de N. Costăchescu, mai tîrziu profesor la această universitate, iar îndrumătorul său a fost Petre Poni.

Cînd Dimitrie Pompeiu se întorsese pe plaiurile părăsite de multă vreme, găsi în fosta cetate de scaun a Moldovei nu numai o catedră universitară, ci mai cu seamă temei de nestîngherită desfășurare a încercărilor sale puteri.

Clădirea universității care se înalță pe dealul Copoului domină orașul împrăștiat în vale pînă înspre Socola și viile Buciumului. Pitorescul acestei așezări este împlinit de răzlețele mănăstiri întărite de meterezuri de pe colinele Miroslavei. Din strada care urcă pieptiș dealul Copoului spre universitate se desprinde spre stînga ulița șerpuitoare a Păcurarilor, drum de legătură al orașului cu ținuturile dinspre munte.

Pe strada Păcurari, în una din căsuțele cu ceardac, înconjurată de o grădină cu pomi roditori, a locuit Dimitrie Pompeiu în primii ani după întoarcerea sa în țară.

Prima revoluție burghezo-democratică izbucnită în Rusia țaristă în 1905 ne adusese ca soli ai unor vremuri ce aveau să se deslușească mai tîrziu pe marinarii răsculați ai crucișătorului rus „Potemkin“.

În țara noastră mișcarea muncitorească prindea din ce în ce mai multă vigoare, culminând cu mișcări greviste, așa cum au fost cele de la șantierul naval din Tr. Severin, de la Societatea petroliferă „Steaua Română“, greva celor 6 000 de cizmari, a tâmplarilor, a muncitoarelor de la Regie (București) ș.a.

La sate mizeria maselor era mare. Viața se scurgea sub semnul furtunii care avea să izbucnească în 1907.

Moșierii și, mai mult decât ei, arendașii din Moldova reușiseră să alcătuiască un adevărat trust; ei exploatau munca țăranului, legat de pământ, fără cruțare. Profiturile acestor arendași însumau de regulă de 3—4 ori mai mult decât sumele ce le investeau. Mijloacele de lucru erau rudimentare și munca omului era deosebit de grea, mai grea uneori chiar decât a vitelor de muncă!

O nemulțumire generală domnea în toată țara; țăranii cereau pământ și muncă plătită cinstit.

Problema agrară, denumită de clasa conducătoare și de politicienii timpului „chestia țărănească“, nu putea fi soluționată de guvernele de atunci, care nu se preocupau de rezolvarea ei, deoarece însemna să lovească în însuși sistemul de exploatare. Guvernanții căutau totuși o ieșire din acest impas, folosind tot felul de diversivni. Astfel se susținea curentul național șovin, al cărui exponent era istoricul Nicolae Iorga, care își propaga ideile în paginile *Semănătorului*. El propovăduise tradiția boierească și o strânsă colaborare între exploatatorii de pământ și cei care-l trudeau.

Alături de acesta, dar cu mai puțină trecere în lumea intelectualilor, se aflau A. C. Cuza, apologet al antisemitismului, și Aurel Popovici, propovăduitor al șovinismului și naționalismului burghez.

Arsenalul perfid al clasei diriguitoare era destul de bogat și căuta prin toate mijloacele să sădească neînțelegerea în sânul celor ce muncesc. La aceste acțiuni, o ripostă hotărâtă a fost dată de clasa muncitoare, care a demascât scopul lor diversionist. Un rol important l-au avut cercurile socialiste, dar ele erau lipsite de o conducere centralizată și în sânul lor predominau încă confuzii ideologice, ca urmare a influenței ideilor oportuniste din mișcarea socialistă dinaintea anului 1900. În aceste condiții reapăru, la 5 martie 1905, *România muncitoare* — seria a doua, „organ social-democrat săptămânal“, care arăta că țelul ce și-l propunea era de a fi exponentul intereselor clasei muncitoare în scopul de „a o trezi, a o lumina, a o organiza“.

Datorită stărilor de lucruri din țară, în lumea intelectuală de atunci domnea o confuzie din care nu au putut ieși nici unii oameni cu destulă perspicacitate politică. Dimitrie Pompeiu, proaspăt poposit în Iași și de prea scurtă vreme sosit în țară, era și mai puțin orientat asupra acestor stări de lucruri și trecu destulă vreme pînă ce ideile în legătură cu sensul evoluției societății românești i se limpeziră.

Chiar în prima ședință a Consiliului de facultate a anului academic 1905—1906 primi însărcinarea să predea în afara cursului de calcul diferențial și integral, ce-l făcea pentru studenții de la secțiunea de matematici, și un curs de mecanică pentru studenții de la secția fizico-chimică.

Puterile sale fură solicitate, pe de o parte, de alcătuirea acestor cursuri, iar pe de alta de asigurarea existenței familiei și lichidarea datoriilor făcute în timpul studiilor. De aceea, pe lîngă catedra universitară îl găsim pentru scurt timp și profesor de mate-

matici la Liceul Național, condus în acea vreme de către un distins pedagog, profesorul de matematici Vasile Teodoreanu, ce fusese numit director al liceului chiar în luna noiembrie a anului 1905.

Deprins să mediteze, concepu de la început cursurile ce le predă la universitate cu o rară pricepere. Din frământarea gândurilor de atunci au rămas lucrările: „Sur la notion de masse en mécanique“ și „Sur la théoreme des accroissements finis“, amândouă publicate în *Analele științifice ale Universității din Iași* din anul 1906, lucrări al căror evident izvor a fost căutarea celor mai apropiate moduri de a introduce noțiunea fundamentală de masă la cursul său de mecanică și de demonstrare a unei importante teoreme de analiză matematică pentru cursul de calcul diferențial și integral.

Plecînd de la definiția dată pentru masă de către Poisson, al cărui tratat de mecanică desigur îl consultase, Pompeiu dădu o nouă definiție a masei „care se sprijină — scria el — pe un fapt de experiență și cîteva ipoteze. Voi arăta în același timp ce avantaje poate prezenta noua definiție și în ce raport stă cu definiția clasică“.

Descoperirea unei definiții noi pentru o noțiune matematică cunoscută conduce de cele mai multe ori la corelări, uneori surprinzătoare, între părțile definiției vechi și celei noi, și constituie o metodă clasică de cercetare în matematici. De altminteri de-abia acum începe a se preciza stilul de lucru al lui Pompeiu, care în trăsături generale este clasic.

În lucrarea a doua, arată că inversînd drumul raționamentului clasic, se poate stabili cunoscuta teoremă a lui Rolle ca un caz particular. Tot preocupărilor sale didactice se datorește și lucrarea cu privire la exten-

siunea posibilă a noțiunii de adevărată valoare a unei funcțiuni într-un punct, lucrare publicată tot în 1906 în volumul al VIII-lea al revistei franceze *Enseignement Mathématique*.

Pentru Pompeiu faptul în aparență mărunț și banal al pregătirii prelegerilor devenea sursă de creație ce dădea gândurilor sale o formă statornică, contribuind la marea operă colectivă, care e știința.

Cercetările făcute între anii 1905—1906 s-au încheiat cu un studiu asupra regulei paralelogramului, în care arăta cum se poate deduce Statica din regulile generale ale Dinamice, ceea ce interesa cursul cel preda, și cu o notă asupra seriilor de funcțiuni o-morfe publicată într-o revistă de specialitate franceză¹, care era rezultatul unor vechi preocupări.

Chiar din primul an de profesorat reuși să alcătuiască un curs clar, bogat în cunoștințe și cu surprinzătoare legături cu celelalte materii de studiu.

Imaginile pe care le trezeau formulele în mintea auditoriului erau vii și logica legăturilor dintre ele era atât de clară, încât se întipăreau în minte pentru multă vreme. Avea o deosebită ușurință de exprimare, iar raționamentele erau expuse cu o logică atât de strânsă, încât unele calcule de amănunt puteau fi omise și astfel prelegerea sa căpăta aspectul unei conferințe ce putea răspunde unui auditor pretențios. Acest mod, cu totul neobișnuit de prezentare a unor cursuri fundamentale, era pentru studenți prilej de adâncire a lecțiilor, prin lectura unor tratate de specialitate, care le deschidea astfel un orizont mai larg.

Acest aspect al îndrumării ce o dădea studenților se datora cunoștințelor lui profunde și admirabil ordo-

¹ Bulletin des Sciences Mathématiques, vol. XXX.

nate. Din cele două lecții de deschidere, ce le ținu în toamna anului 1905, cea privitoare la cursul de mecanică a fost deosebit de interesantă și un extras din această prelegere a apărut ca articol în nr. 6 al revistei *Viața Românească* din același an.

El concepea matematicile ca o știință a naturii și considera ca juste acele teze ale celor două congrese de filozofie matematică, dintre care unul se ținuse la Paris, în timpul studiilor sale, care susțineau că : „obiectele matematice *sînt date* și că nu este în puterea noastră de a le atribui proprietăți arbitrare așa după cum un fizician nu poate schimba un fenomen natural”¹.

Acest curent era atunci în plină dezvoltare și chiar la începutul primăverii anului 1905, în volumul de corespondență dintre matematicienii Ch. Hermite și T. Stieltjes, Ch. Hermite scria : „Eu cred că numerele și funcțiunile analizei nu sînt produsul arbitrar al spiritului nostru și gîndesc că ele există în afara noastră, cu același caracter de necesitate ca lucrurile realității obiective, și noi le întîlnim sau le descoperim și le studiem ca și fizicienii, chimiștii și zoologii”.

În cursul de analiză matematică ce-l ținea pentru studenții secției de matematici obișnuia să strecoare demonstrații noi și uneori să aprofundeze temele fundamentale cu conținut filozofic.

Cursului de mecanică îi dăduse o accentuată structură experimentală care amintea anii de studiu al mecanicii din laboratorul profesorului Koenigs.

Cinci ani mai târziu, în anul 1910, în „Notiță asupra lucrărilor științifice”, apărută la tipografia „Dacia” din Iași, în care Pompeiu arăta rezultatele

¹ N. Bourbaki, *Elém. d'histoire math.*, Paris, 1960.

obținute pînă la acea dată prin cercetările sale scria : „Fundamentele filozofice ale mecanicii sînt cu de-amănuntul cercetate, noțiunile fundamentale și principiile sînt riguros revizuite iar întreaga mecanică încearcă o radicală primenire. Atras și eu spre acest gen de cercetări am încercat să dau noțiunii de masă o definiție independentă de legile Dinamicei“. Iar mai departe adaugă : „Din punct de vedere didactic, curentul care cere așezarea mecanicii în fruntea științelor fizice se accentuează din ce în ce mai mult, iar necesitatea unui învățămînt experimental pentru mecanică, chiar în universități, se impune peste tot“.

Este interesant de remarcat că, deși Dimitrie Pompeiu fusese elevul lui H. Poincaré, totuși nu a arătat niciodată că ar fi fost adeptul concepțiilor filozofice idealiste ale marelui matematician. Punctul său de vedere a fost acela al lui Hermite și al lui Koenigs, ale căror idei erau legate de realitate și de experiență.

Deși specialitatea sa era teoria funcțiilor, mecanica îl preocupa în chip deosebit, ceea ce îl determină ca în anii următori să facă o călătorie de informare, vizitînd universitățile din Toulouse și Praga, vestite în acea vreme prin cursurile experimentale de mecanică. Din călătoria făcută se întoarce cu impresii deosebite, mai ales de la Toulouse, unde profesorul Bouasse ducea o luptă acerbă pentru părăsirea învățămîntului teoretic al mecanicii.

Asupra celor constatate înaintă Senatului Universității din Iași și Ministerului Instrucțiunii Publice cîte un raport cu titlul „Asupra învățămîntului experimental al mecanicii“.

Cu toate că acestea erau convingerile sale și cu toate că majoritatea membrilor Senatului universitar îi împărtășeau părerile, universitatea îi oferea prea puține

mijloace materiale pentru înfăptuirea unui laborator de mecanică experimentală, mai cu seamă că chiar laboratorul de fizică avea trebuințe urgente a căror împlinire se amîna din an în an. Lipsa laboratorului a fost una din nemulțumirile sale și din păcate nu a fost singura.

Pe atunci numărul studenților ce frecventau secția de matematici a Facultății de științe era foarte mic. Rareori erau 10—12 studenți în anul întâi. Lipsa disciplina unui învățămînt riguros, iar la matematici studenții nu aveau deprinderea de a rezolva probleme și nu-și susțineau regulat examenele. Acesta era un vechi obicei care nu a fost înlăturat decît mult mai tîrziu. Chiar Spîru Haret mărturisește că și-a luat licența în matematici cu o întîrziere de doi ani !

Numărul celor ce se prezentau la o sesiune de examene nu trecea de 2—3, iar din cauza lipsei unei munci disciplinate erau și mai rari acei care, prin pregătirea lor, puteau mulțumi pe tînărul profesor.

Pentru a-și îndemna studenții la un studiu riguros, Pompeiu a trebuit să folosească toată puterea sa de convingere și de seducție spirituală. Blajin din fire, cumpătat în vorbă și gest, oricare i-ar fi fost nemulțumirea, nu rostea cuvinte tari și mai cu seamă nu ironiza neîndemînările studenților săi. De aceea ei se apropiau cu încredere de profesorul lor.

De altminteri, era la Universitatea din Iași o atmosferă caldă care se răsfrîngea asupra studenților și îi ținea aproape de profesorii lor. Acest interes pentru studenți era îndeosebi susținut de către profesorii secției de matematici care au știut să reverse atîta căldură sufletească, încît un număr însemnat dintre foștii lor elevi au devenit mai tîrziu specialiști de seamă în domeniul matematicilor, fondîndu-se astfel „Școala

matematică de la Iași“ care nu se caracterizează numai printr-o preocupare științifică comună, ci și printr-o coeziune spiritual-afectivă rar întâlnită.

Venit de curând din tumultul marelui oraș, care era centrul unei culturi ce revărsa, pe atunci, în lume în fiecare an zeci de mii de cărți și memorii științifice, liniștea tăcutului târg moldovean pare că îl enerva, căci fu cuprins de un nezăgăzuit neastîmpăr. Era mereu agitat și zorit ca și cum trebuia să termine ceva fără întârziere. Chiar cînd citea o carte de literatură — și citea mult — gîndurile îi fugeau spre ciudatele cărări ale matematicii ! De aceea, cei din jur îi erau un fel de însoțitori în viață și nu participanți activi la procesul trăirii sale. Cînd îi era amenințată libertatea gîndurilor, se cufunda cu o ușurință uimitoare în el însuși, unde găsea rezonanța necesară lucrului său.

Darul de a analiza și de a căuta mereu tîlcul faptelor îl conducea aproape întotdeauna la probleme fundamentale. Astfel se ocupă de proprietăți ce caracterizează funcțiile de variabilă complexă, deși analistul de mare prestigiu E. Picard afirmase că „o astfel de funcție nu poate prezenta nici un interes particular“¹. Studiul pe care îl făcu se referea la o *clasă de funcțiuni de variabilă complexă*, publicat în *Rendi Conti del circolo Mat. di Palermo*, în 1912.

Cu această ocazie, atrase atenția asupra modului cum sînt exprimate definițiile matematice : „În general — scrie el — definițiile care se exprimă printr-o singură proprietate sînt aproape întotdeauna trans-

¹ E. Picard, *Traité d'Analyse*, Paris, Gauth-Villars, t. II, 1905, pag. 1.

formate, din necesitate practică, în alte definiții identice, dar care exprimă mai multe proprietăți distincte și mai simple¹.

Și arată că, practic, aproape întotdeauna, ne servim de cea de a doua formă a definiției. Preocuparea de a stabili trăsăturile esențiale ale entității matematice ce o studia, caracteristică tuturor lucrărilor sale, a decurs din puterea de sintetizare și din siguranța raționamentului ce le avea.

Dotat cu o imaginație puternică și cu o logică mereu exercitate în câmpul deducțiilor matematice, se însuflețea pentru fiecare nouă descoperire, aspirând mereu la perfecționarea lor. Dar, o descoperire este în general ultima verigă dintr-o succesiune de cercetări parțiale a căror importanță scapă uneori chiar celui care le găsește. Este cunoscut faptul că marele matematician Cauchy nu și-a dat seama de la început de extraordinara importanță a formulei sale integrale al cărei câmp de aplicație este de o neînțîlnită întindere.

Cînd studia o lucrare, avea întotdeauna la îndemînă caietul său de notițe în care însemna toate observațiile ce se iveau, problemele noi ce se puteau pune, iar uneori verifica calcule ce păreau a fi neclare. Cînd termina lectura, reflecta asupra ei, înserînd, printre rînduri sau pe marginea paginei, noi idei, noi raționamente. Uneori ștergea ce scrisese și nu o singură dată a tăiat cu o trăsătură groasă de creion cîte o pagină întreagă. În filele acestor caiete se găsesc schițate multe din lucrările sale, ca și unele rezultate care nu au fost publicate niciodată.

¹ D. Pompeiu, Opera matematică, Edit. Acad. R.P.R., 1959, pag. 138.

Tot pe cînd era profesor la Iași, studiind funcțiile de variabilă complexă, introduse noțiunea de derivată areolară plecînd de la definiția dată funcțiunii olomorfe, în teza sa.

Pompeiu nu a dat însă descoperirii făcute adevărata ei valoare, căci a trebuit să treacă aproape șaisprezece ani pentru ca această idee să fie într-adevăr fructificată.

Modul de lucru al lui Pompeiu semăna îndeaproape cu acela al marelui om de știință H. Helmholtz, care examina mai întîi problema ce-și propunea să o studieze pe toate laturile, pînă ce domina toate dificultățile, fără a nota ceva din frământările gîndului. Acest mod îl făcea să fie mereu preocupat și să pară chiar distrat.

S-ar părea că o astfel de viață se desfășura în abstractul unor depărtări ce sînt în afara lumii sentimentelor. Și totuși Pompeiu a fost un afectiv ; iar afecțiunea sa era în bună parte împlinită de copii, pe care îi iubea cu înțelepciune.

Viața de familie se scurgea liniștit. Cînd se simțea obosit de lucrul său obișnuia să facă plimbări lungi pe dealul Copoului acoperit pe atunci de arbuști deși, printre care răsăreau, din loc în loc, cîte un pîlc de mesteceni sau de salcîmi. Îi plăceau colțurile verzi de pădure unde nu se auzea decît freamătul ușor al frunzelor și ciripitul păsărilor.

Uneori urca pînă la viile care înconjurau orașul ca să cuprindă cu ochii priveliștea pașnică a dealurilor.

În relațiile cu colegii nu era preocupat să placă, căci nu făcea parte din acei oameni ce spun fiecă-

ruia numai ceea ce convine. Fiind un bun povestitor și cunoscător al celor mai neașteptate domenii, era ascultat cu plăcere, exercitînd un deosebit farmec asupra auditorilor. Datorită caracterului său demn obținea totdeauna, fără a impune, tot atîta deferență cît acorda.

Cu toate succesele sale, Pompeiu a continuat să păstreze o linie de sinceră modestie în conduita sa.

În cursul anului academic 1905—1906 publicase șapte lucrări în revistele de specialitate franceze, italiene și romîne.

Cum în toamna anului următor deveni vacantă la Universitatea din Iași catedra de mecanică rațională și aplicată, Dimitrie Pompeiu se înscrise pentru a o ocupa și alcătui în acest scop un „Memoriu asupra calităților și lucrărilor științifice“, ce fu înregistrat în arhiva universității în toamna anului 1906.

În acest memoriu, după ce arată titlurile academice și cursurile urmate, Pompeiu conclusea, cu modestie : „...„subscrisul crede că, prin felul studiilor ce a făcut, ar fi bine pregătit să îndeplinească în întregime sarcina unui profesor de mecanică rațională și aplicată“. Comisia alcătuită în acest scop, ca și Senatul universității ieșene, apreciind pregătirea sa științifică, l-a recomandat în unanimitate pentru catedra de mecanică, la care a început să funcționeze în calitate de profesor, din toamna anului 1907.

Acest succes a influențat întreaga-i activitate. Un adevărat neastîmpăr puse stăpînire pe ființa sa. Se ocupa în același timp de literatură, de pictură și de muzică, făcea studii de filozofie și aprofunda cercetările în teoria funcțiilor.

Memoare

care sintetizează activitatea sa literară și științifică.

§1.

1906
Sotomai, născut la anul 1878, sept. 22, în comuna
Bănești (județul Dâmbovița) și-a făcut studiile secundare în
Bacău și Matematici generale și studii superioare (Licența
și Doctoratul) la Universitatea din Iași. Acolo s-a
specializat în Analiză și Mecanică și a obținut următoarele
Certificări de studii superioare (care i-au conferit
gradul de Științist în Științe):

1. Certificat de Calcul diferențial și integral,
2. Certificat de Analiză matematică,
3. Certificat de Mecanică rațională,
4. Certificat de Mecanică fizică și experimentală.

În anul 1905 a obținut gradul de Doctor în
Științele Matematice cu următoarele două Teze (susținute
la ziua de 31. martie 1905):

1. Analiza: Despre continuitatea funcțiilor de
variabile complexe.
2. Mecanică: O nouă teorie a mecanismelor.

§2.

Pe ziua de 2 Octombrie 1905 a fost numit Membru
de Conferință la Facultatea de Științe din Iași. Aci
a făcut, în anul școlar 1905-1906 (după susținerea
datei de Consiliul Facultății) un Curs de Mecanică,
pentru studenții de la secțiunea fizico-matematică și
Conferința de Calcul diferențial și integral pentru
studenții de la secțiunea matematică.

§3.

În primăvara studenților s-a vădit că era nevoie de o
cursă asupra Calculului de Mecanică fizică și experimen-
tală pe care să o țină la Universitatea din Iași.

Având Curs, profesoară de Dr. Koenigs, prin felul cum este condusă - alături de cursurile la studii a culturii me-
lancolice superioare completă - nu se amănă a veni una
din Universitățile din România. El debutează cu cursurile în
limba sașă. Cursurile de fizică și mecanică sunt foarte
interesante și utile. - Deoarece mecanica este, ca în toate
profesiunile, Koenigs a fost o înțelegere în felul său, este
cursul în toate domeniile și a găsit-o cu simpatie
a lucra în laboratoriu, unde așază Cursurile - Principii
de Elasticitate și Inercia a Mulțumesc pentru materia
Cursului.

Cursurile a venit în anul 1911, în primul
an pentru a doborâ. Certificatul de studii, care în re-
sultul doi ani pentru specializarea fizică și mecanică în
laboratoriu.

Cursurile de Mecanica și la Universitatea din Iași
sunt domeniile și Mecanica ratională și aplicată, care
nu este în via, felul studiilor a a făcut, se făcuse
posibil să îndeplinească în înțelegere mecanică și me-
canică de Mecanica ratională și aplicată.

54

Deputându-se pentru îndeplinirea a fizică (cursurile) pentru
cursurile de fizică, cursurile și cursurile pentru a fizică
nu a a fizică în care se găsește a Bibliografie,
cursurile de fizică și cursurile de fizică.

Cursurile pentru care fizică este, sunt fizică. Note
de fizică. Fizică. Fizică. Fizică. Fizică. Fizică. Fizică. Fizică.

De toate celelalte lucruri care după fizică 15 exem-
plare de fizică.

55

Alte Certificatul de studii (secundare și superioare)
și se depun la Liceul și Doctorat și fizică după
la secretariatul Executiv de fizică din Iași.

D. Pompeu.

Munca aceasta izvorâtă din interesul lăuntric de a cunoaște era o necesitate. Trăsăturile caracterului său deveniră pe deplin conturate.

Astfel se desprindea dominația unui puternic simț estetic pe care îl transpunea și în studiile de matematici. Există în matematică un frumos pe care nu trebuie să-l confundăm cu intervenția matematicilor în operele de artă, căci estetica matematică este altceva decât aplicarea matematicii în estetică.

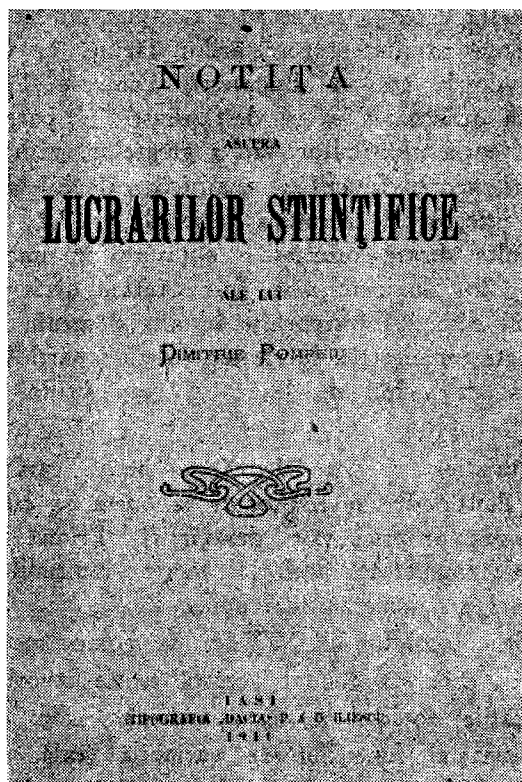
Deveni din ce în ce mai pregnantă tendința de a aplica descoperirile pe care le făcea. Studiile publicate în această epocă, ca și cele ce au urmat, au deseori ca origină un fapt concret. Experiența deveni pentru Pompeiu metodă de cercetare și mijloc de verificare. Astfel când studia o familie de funcțiuni, deseori lua un exemplu concret a cărui comportare o observa și găsea caracterul ei distinctiv. Alteori pleca de la cazuri particulare ale căror proprietăți se puteau desprinde printr-un calcul direct, pentru ca apoi să se ridice prin inducție la cazul general.

Contactul continuu cu lumea mereu înnoită a matematicii, ale cărei hotare se întind din ce în ce mai mult, îi dădea mulțumire și îi întărea elanul.

Avea o memorie puțin obișnuită. În orele sale de meditare procesul de rezolvare a problemelor se desăvârșea în toate amănuntele.

Când se așeza la masa de lucru, nu făcea decât să transcrie sub formă definitivă ceea ce mintea sa elaborase. De aceea nimeni nu l-a văzut lucrând cu înfrigurare, făcând calcule pe care apoi le-ar fi corectat sau le-ar fi șters. Gîndea cu virtuozitate și nu scria decât după ce ideile deveneau atît de clare, încît nu mai aveau nevoie de nici o cizelare. Era foarte atent la ceea ce scria. Acest mod de studiu,

care mergea în adînc pînă la conceptele fundamentale, s-a resimțit și în cursurile ce le ținea studenților săi.

Astfel, cursul de mecanică ce l-a profestat la Facultatea de științe îl dezvoltase — după cum mărturisește el însuși — considerînd că „materia este identică în părțile sale infinitizimale” ceea ce l-a condus la o nouă definiție a *masei*.

A precizat apoi „deosebiri de metodă ce se nasc chiar în mecanica clasică, după cum introducem pre-

tutindeni ca element fundamental noțiunea de forță sau punem în evidență cinematica și noțiunea de legătură”¹.

În notița citată, care a fost alcătuită cu scopul de a prezenta rezultatele cercetărilor făcute, în vederea trecerii de la Iași la București, Dimitrie Pompeiu arăta că activitatea sa se desfășurase în patru domenii: teoria mulțimilor, sau a gloatelor, cum o numește el, teoria funcțiilor analitice, calculul diferențial și integral și mecanica rațională, și că „...cele mai multe dintre rezultatele obținute, în unele din aceste patru domenii, n-au fost căutate decît pentru a înlesni cercetări întreprinse în alte domenii, așa că mai toate rezultatele lucrărilor, deși aparținînd la domenii distincte, se leagă și se sprijină între dînsese”.

Mărturisirea aceasta dezvăluie omul care după fiecare descoperire se reîntoarce la opera sa esențială, la făurirea propriei sale desăvîrșiri. Primul dintre domeniile enumerate, acela al teoriei mulțimilor, era pe atunci un domeniu mai nou.

Sfîrșitul secolului al XIX-lea se poate socoti ca epoca în care s-a fundat această teorie izvorîată din „necesitățile analizei și, în particular, din studiul aprofundat al funcțiilor de variabilă reală, care a avut loc în tot lungul secolului al XIX-lea”².

Cu cîțiva ani mai înainte, în 1904, avu loc o polemică interesantă asupra principiilor și paradoxelor teoriei mulțimilor între Baire, Evellin, Hadamard, Lebesgue și Borel. Cu această ocazie, Hadamard a

¹ Notiță asupra lucrărilor științifice ale lui Dimitrie Pompeiu, Iași, 1911, pag. 8.

² N. Bourbaki, Loc. cit.

emis părerea că chiar dacă o entitate matematică nu este definitivă, se poate demonstra existența ei ¹.

Dimitrie Pompeiu se întâlnise încă din 1905 cu această teorie cu ocazia cercetărilor făcute asupra continuității funcțiunilor de variabilă complexă ².

Cît despre calea ce a urmat în cercetările privitoare la teoria funcțiilor, „dintre cele trei căi diferite... eu — scrie el — am căutat să merg hotărît pe drumul deschis de Cauchy“. Alesese această cale deoarece „instrumentul de cercetare al lui Cauchy este mai comod pentru descoperiri... prin libertatea ce ne lasă în privința reprezentării analitice“, scria el mai departe. Și, într-adevăr, întreaga operă matematică a lui Pompeiu dezvăluie o impresionantă simplitate și claritate, ce formează nota ei de distincție, izvorîată tocmai din folosirea manierei de lucru a lui Cauchy.

Fire contemplativă, Dimitrie Pompeiu știu să descopere, în arhitectura ideilor, fapte și proprietăți necunoscute încă; cu puternică forță de analiză și de sinteză, dădu la lumină metode noi. Astfel, opera sa are două aspecte ce se întregesc unul prin celălalt. În teza de doctorat, ca și într-un oarecare număr de lucrări a fost un descoperitor de fapte noi, iar în cercetările privitoare la mecanică, ca și în unele de analiză matematică a dat la lumină metode originale.

Despre descoperirea uluitorului exemplu arătat în teza de doctorat, un distins matematician român, S. Stoilov, scria: „D. Pompeiu a arătat în 1905, printr-un exemplu devenit celebru, că în unele cazuri

¹ Ém. Borel, *Théorie des fonctions*, Paris, 1914, pag. 157.

² D. Pompeiu, *Sur la continuité des fonctions de variables complexes*, *Annales de la Faculté des Sciences, Toulouse*, Tom. VII, Fasc. 3, an. 1905.

funcția poate fi chiar continuă pe întreaga mulțime singulară a ei“¹.

Era în 1909. Trecuseră patru ani de când, cu emoția ce însoțește ca o umbră orice act însemnat din viață, Pompeiu își susținuse teza de doctor în matematici, și iată că un mare savant francez, Arnaud Denjoy, publică o notă în *Comptes Rendus de l'Académie des Sciences de Paris*, în care arată nu numai exactitatea celor stabilite de Pompeiu în 1905, ci și considerabila importanță a acestei descoperiri pentru dezvoltarea teoriei funcțiilor.

Acea notă era însoțită de observația unui alt matematician cu renume, Painlevé, în care „subliniază interesul descoperirii neașteptate a lui Pompeiu, arătând că, pentru rezolvarea unei probleme clasice, Pompeiu a știut să se folosească de unul dintre cele mai moderne instrumente de cercetare atunci, integrale lui Lebesgue“². Această consacrare, oarecum târzie, îl mulțumi, dar nu-l scoase din seninătatea preocupărilor sale și nici nu-l făcu să se încordeze pentru a dobândi glorie.

Dacă s-ar putea spune că anul 1908 a fost un an de odihnă, deoarece nu a lăsat nici o urmă despre activitatea sa, în schimb anii care au urmat au fost plini de rezultate. Astfel, în 1909 a publicat trei note privitoare la funcțiile analitice, iar în 1910 a publicat șapte note dintre care în trei se ocupa de noile cercetări ale lui Denjoy. Tot în 1910 a publicat în *Analele științifice ale Universității din Iași* articolul

¹ S. Stoilov, Teoria funcțiilor, vol. I, Edit. Acad. R.P.R., 1954, pag. 132.

² Dimitrie Pompeiu, Opera matematică, Edit. Acad. R.P.R., 1959.

privitor la regula paralelogramului din mecanică, cu care ocazie arăta, considerînd „echilibrul ca un caz particular al dinamicii“, că „este preferabil să se deducă statica din aceleași legi generale ca și dinamica“. În acest studiu s-a folosit de enunțul dat chiar de d'Alembert în tratatul său de dinamică ; căci „îi plăcea să prezinte principiile mecanicii — spunea profesorul O. Onicescu — așa cum le-au gîndit creatorii lor“.

Este remarcabilă deosebita apreciere cu care Pompeiu prezenta opera acestui matematician ilustru și distins om de literă, despre care Victor Hugo spusese că era singurul scriitor care nu trecea niciodată dincolo de ceea ce voia să spună.

Cînd în 1943 prezentă la Academie comunicarea intitulată „D'Alembert și principiile mecanice“, care a fost apoi publicată în *Analele Academiei Romîne* scria : „...viața ca și întreaga carieră a lui D'Alembert poartă în ea un caracter de simplitate și de duioșie care mișcă și atrage pe orice om simțitor“.

Valoarea marelui om de știință era, de altfel, unanim recunoscută.

Scriind despre D'Alembert, Joseph Bertrand arăta că numele lui „reamintește geometrilor pe elevul lui Clairaut și al lui Euler, pe predecesorul lui Lagrange și Laplace, pe succesorul lui Huygens și Newton ; iar pentru oamenii de literă, D'Alembert reamintește pe oratorul spiritual a cărui elocvență a fost timp de un sfert de secol, pentru cele două academii, punctul de atracție al tuturor ședințelor solemne“.

Plin de entuziasm pentru opera lui D'Alembert, Pompeiu a prezentat ascultătorilor tratatul acestuia cu următoarele cuvinte : „Iată, acesta e exemplarul din tratatul de dinamică al lui D'Alembert... e o po-

doabă a bibliotecii mele particulare... un ceaslov din alte veacuri, tipăritura, stilul cărții măsurat, de o elegantă sobrietate... Toate fac ca gândul nostru să sară peste două veacuri și să se oprească la epoca în care a trăit autorul acestei cărți“.

Această prezentare făcută cu căldura unui suflet ce vibrează și se tulbură când descoperă suferință arată o rară sensibilitate și o profundă înțelegere a oamenilor.

Pentru că gândul viu și iscoditor era temelia ființei sale, tenacitatea cu care urmărea dezlegarea subtililor secrete ale naturii închise în ermetismul formulărilor matematice era învăluită și necomunicabilă.

Doar rare și slabe reflexe se puteau surprinde în unele clipe, când, din iluminarea interioară, străbăteau în afară câteva licăriri. Din bogăția vieții launtrice dăruia gânduri dintre cele mai diferite. Astfel, matematicianul întreprinse un adevărat studiu asupra lui *Asachi și firea limbii noastre*, arătând între altele că o seamă de denumiri românești ale unor termeni matematici, în uz și în zilele noastre, se datoresc lui Asachi.

În atmosfera cărturărească a liniștitului oraș moldovean, amintirea lui Gheorghe Asachi „mădular Academiei de Roma“, era încă vie deși trecuseră mai bine de trei sferturi de veac de la trecerea sa „întru potolita pace a celor statornice“. Moldovenii nu-l puteau uita pe Asachi, cea mai completă figură culturală a noastră de la începutul secolului al XIX-lea care a „învăscut în vestminte cîmpene“ personaje de Voltaire și a încântat inimile „dumesnicind auzul“ cu limba românească.

Pompeiu a cercetat cu pasiune opera acestui matematician, pictor, poet și prozator, i-a înțeles viața

în cutele ei adânci, și gândul său s-a contopit în frământarea moldovanului din viță de oameni înțelepți și vrednici cărturari, a căror străduință a fost „a Moldovei fericire“.

În anul 1908, Facultatea de științe a Universității din Iași propune Senatului universitar înființarea Școlii de electricitate industrială, al cărui proiect a fost alcătuit de o comisie compusă din profesor Dragomir Hurmuzescu, profesor Vasile Buțureanu și profesor Dimitrie Pompeiu. Lucrările de organizare, ca și alcătuirea programei de cursuri au fost în bună parte opera tânărului profesor Dimitrie Pompeiu. El a sprijinit cu multă căldură înființarea învățământului practic pe lângă universitatea ieșeană.

Școala de electricitate industrială și-a început cursurile în toamna anului 1920 cu 9 studenți. Dimitrie Pompeiu predă mecanica pură și aplicată, iar cursurile se țineau în localul universității.

Lecțiile ce le ținea aici, spre deosebire de cele de la secția de matematici, aveau un pronunțat caracter aplicativ ce izvora din lumina rațiunii și nu din intuirea grosolană și înșelătoare a simțurilor.

După doi ani de funcționare, Școala de electricitate s-a transformat în Institutul electrotehnic al Universității din Iași.

Astfel, Dimitrie Pompeiu a făcut parte dintre profesorii fondatori ai învățământului tehnic superior modern din capitala Moldovei.

V

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

Chiar de la înființarea secției de matematici pure la Facultatea de științe a Universității din București, importante cursuri de analiză matematică și mecanică erau cuprinse în aceeași catedră și erau predate de același profesor.

În anul 1878, când Spiru Haret terminându-și studiile veni în țară, această catedră a fost scindată, încredințându-i-se cursul de mecanică. Astfel că fondatorul catedrei de mecanică la Universitatea din București a fost Spiru Haret, care a condus-o timp de 29 de ani!

„În anul în care i-am urmat cursurile — scrie profesorul Dr. V. Vîlcovici la împlinirea a trei decenii de la moartea lui Haret — Haret a fost chemat a împlini pentru a treia oară funcția de Ministru al Instrucțiunii Publice. În ziua de 13 martie 1907, ziua în care trebuia să depună jurământul de titular al departamentului, a fost ultima sa lecție la universitate, pentru că după căderea guvernului din care făcea parte, în decembrie 1910, Haret se re-

trage definitiv din învățămînt, din motive de sănătate.“¹

Spiru Haret a murit în luna decembrie 1912.

După moartea sa, Universitatea din București a declarat catedra vacantă și a chemat pentru ocuparea ei pe profesorul Dimitrie Pompeiu de la Universitatea din Iași.

În toamna anului 1912, Dimitrie Pompeiu ținu prima sa prelegere de mecanică rațională la Universitatea din București.

Pe atunci mecanica se predă la secția de matematici în anii al doilea și al treilea, iar Pompeiu a păstrat împărțirea cursului făcută de Spiru Haret, adică: statica și cinematica de o parte și dinamica de alta. De altminteri, cursul de mecanică rațională, care era predat la Universitatea din Paris de către Paul Appell, avea aceeași împărțire, și atît Spiru Haret cît și Dimitrie Pompeiu, ca foști elevi ai școlii franceze, au avut un punct de vedere comun. Paul Appell, profesor de mare prestigiu al Sorbonei și un profund cunoscător al mecanicii raționale, considera că mecanica are de rezolvat numai două probleme fundamentale. Dacă numărul de probleme fundamentale ar părea că încheie un cîmp de cercetare oarecum mărginit, în schimb prezentarea sub formă matematică a fenomenelor ce fac obiectul mecanicii a fost și a rămas destul de dificilă.

„Mecanica este o știință grea ca fond — scria Gh. Țițeica cu ocazia împlinirii a 25 de ani de activitate a lui Spiru Haret — noțiunea de putere și de masă, principiul iuțelilor virtuale și al conservării

¹ Gaz. Mat., XLIII, pag. 242.

energiei păstrează în ele ceva misterios care frământă și pe omul de știință și pe filozof.“¹

Obişnuit să aprofundeze însuși definițiile, Pompeiu a căutat întotdeauna explicația filozofică a fundamentelor mecanicii și a reușit să dea la lumină o expunere proprie a cinematicii sistemelor rigide. El poate fi considerat ca un continuator a tendințelor filozofice manifestate cu deosebire de școala matematică franceză, către sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, care căutau tratarea științifică riguroasă a noțiunilor însăși.

Acest curent luase naștere ca răspuns dat școlii filozofice care considera matematica din punct de vedere empirist. După această concepție filozofică, *punctele* erau socotite ca niște corpuri rezultate prin diviziune pînă la limita perceptibilului. Unul din protagoniștii acestei școli a fost matematicianul Pasch. Evident că poziția acestor filozofi nu era întru totul întemeiată.

Dar „știința este — după cum se exprimă Painlevé — o metodă convergentă, care prin aproximații succesive tinde către realitate“, deoarece și empiriștii au avut contribuția lor în progresul științei, căci alături de concepțiile ce nu au rezistat vremii, susțineau și ideea, de o mare fertilitate, că rezultatele cercetărilor matematice trebuie să fie accesibile probei prin experiență.

Cu toate că structural cursul de mecanică rațională rămăsese așa cum îl gîndise Spiru Haret, în ce privește însă orientarea către ființa însăși a noțiunilor și interpretarea fenomenelor de care se ocupă mecanica căpătără în expunerea lui Dimitrie Pom-

¹ Gaz. Mat., XII, 1907, pag. 187.

peiu o înfățișare nouă. Era vădit mai cu seamă faptul că în concepția sa interesau cu deosebire rezultatele ce contribuie la unitatea operei, considerînd calculele drept lucrări de artă necesare atingerii scopului. El își îndrepta atenția spre fundamentul științei și se preocupa mai puțin de aspectele exterioare.

Prezența profesorului Dimitrie Pompeiu la Universitatea din București a fost o întărire a forțelor didactice, care slăbiseră în urma dispariției lui C. Gogu și Spiru Haret, doi profesori de o însemnată valoare didactică și științifică.

De la început, studenții l-au primit cu căldură și l-au înconjurat cu stima lor. Generație după generație își vor aduce aminte cu plăcere de prelegerile sale de mecanică care, prin conținutul lor cuprinzător și prin incursiunile neașteptate în domeniul filozofiei, erau adevărate conferințe ce se puteau adresa mai degrabă unui public cunoscător, decît unor studenți începători, pentru care unele noțiuni „păstrau în ele ceva misterios“.

Cu o ținută vestimentară bine îngrijită, elegantă chiar, profesorul Pompeiu intra în sala de curs cu mersul măsurat al moldoveanului și tacticos își așeza pe mânuși, de care nu se despărțea decît vara, ceasul său de buzunar, pentru a urmări fără gesturi timpul hotărît expunerii.

Enunțînd cu claritate teoremele ce făceau obiectul lecției, introducea pe ascultători, cu o deosebită abilitate și logică, în ceea ce era esențial, în miezul adevărilor a căror dovedire o urmărea, lăsînd mai întotdeauna deoparte calculele fără semnificație deosebită. Nu avea obiceiul să prezinte acea mulțime a micilor calcule care impresionează prin înșiruirea lor. Calculele de amănunt, necesare unei bune funcționări a apa-

ratului matematic ce-l manevra, rămâneau mai întotdeauna în seama studenților care trebuiau să cerceteze notițele și tratatele. Astfel, prelegerile sale se puteau asemui cu acele tablouri în alb și negru, cu o accentuată perspectivă pentru ca profunzimile să se desprindă de la cea dintâi privire. Deși expunerile sale erau deosebit de clare, această limpezime nu izvoră din preocuparea unei prezentări sistematizate după dogmele strînse ale pedagogiei, căci : „Mobilul profund al acestor clare lecții de mecanică nu venea nici din grija ordinei pedagogice și nici din căutarea vreunui mod de prezentare oarecare, ci numai din necesitatea intimă de a înțelege și de a servi adevărul cu o asemenea pricepere a valorilor matematice ce ridica auditoriul pe planul cel mai înalt al gândirii“ ¹.

Cu toate că demonstrațiile ce le făcea erau de o impresionantă simplitate, nu însemna însă că nu erau riguroase, căci „în matematici — după cum spune Boutroux — rigurozitatea nu este totul, dar fără rigurozitate nu este nimic ; și o demonstrație care nu e riguroasă este lipsită de orice înțeles“. De aceea în lecțiile sale, relațiile de cauzalitate între fenomenele care ne înconjoară erau bine reliefate.

Cald și bogat în adîncul sufletului, îi erau plăcute prietenii, în care punea o subtilă notă de discreție. Iubea societatea fără să-i placă traiul numai în lume. Nu făcea parte dintre acei care pot să-și adune gîndurile și își fac lucrul lor la masa unei cafenele, căci mintea sa nu putea lucra cu intensitate decît în liniștea singurătății.

Ca un învățat cu temperament de gînditor, își croise regulile sale de viață care excludeau tot ceea ce

¹ O. Onicescu, Loc. cit.

Îi putea îngrădi libertatea. A fugit întotdeauna de marea agitată a dorințelor și a patimilor. De aceea prezența sa la congresele de specialitate din acele vremuri, unde în afara prezentării rezultatelor muncii colective a lumii internaționale a savanților se dădea și lupta surdă pentru așezarea unor ierarhii, a fost destul de rară.

Aceasta nu a însemnat că legăturile sale cu oamenii de știință de peste hotare ar fi fost firave și neînsemnate, căci firul care leagă pe cei ce au aceleași preocupări este tare, iar drumul nou deschis de Pompeiu în teoria funcțiilor analitice uniforme a interesat numeroși matematicieni și în special pe matematicienii ruși și sovietici Golubev, Urîson, Feodorov, Luzin și Privalov, care au reluat și au dat întindere rezultatelor obținute de Pompeiu. Iar în 1914, când a atacat studiul polinoamelor de aproximație, s-a sprijinit îndeosebi pe lucrările lui Tchebychev.

Anul 1912 a fost un an de viață plină. Publicase pînă atunci 25 de note în diverse buletine, anala și reviste străine, iar în acel an mai publicase cinci note, din care trei în *Buletinul secției științifice a Academiei Romîne* și cîte una în Germania și Italia.

Avea atunci 39 de ani, și o fotografie a sa din acea vreme înfățișează un bărbat plin de vigoare, cu o frunte frumos boltită, cu linia maxilarelor bine conturată, cu o privire dreaptă și plină de viață. Era figura omului pentru care viața e lămurită.

Chiar de la început Pompeiu a predat studenților din ultimul an al secției de matematici un curs special de mecanică, redactat după notițe de profesorul Octav Onicescu.

Octav Onicescu era unul dintre tinerii care îl înconjurau cu dragoste și adîncă stimă. Relațiile stabilite cu ocazia redactării aceluia curs au devenit curînd relații de prietenie, nutrite de o reciprocă prețuire. Multe din clipele de destindere, pe care și le acorda în urma muncii sale creatoare, le-au petrecut împreună discutînd, plimbîndu-se. Mai tîrziu, în 1943, cînd D. Pompeiu împlinise șapte decenii de viață, tînărul cu care legase prietenie cu treizeci de ani în urmă a dat următoarea minunată caracterizare a operei însemnatului său prieten: „În serviciul gîndirii, D. Pompeiu a adus (matematicilor) un rar dar de expresivitate. Teoremele sale sînt unice și ocupă un loc aparte în știința noastră. Prin aceste teoreme nu caută să prezinte un fapt matematic prin aspectul său cel mai esențial, cel mai simplu sau cel mai elegant în sensul înțeles de matematicieni. Ceea ce îl atrage pe Pompeiu este aspectul cel mai expresiv al fiecărui fapt, acela care îl individualizează în modul cel mai clar, care îi dă cea mai mare valoare și cea mai mare capacitate de circulație... El căuta întotdeauna prin analizarea clară a fiecărei noțiuni fundamentale justificarea înlănțuirii lor; efortul său nu a avut niciodată drept scop de a despuia noțiunile și principiile de forma dată de geniul marilor creatori, ci de a preciza mai bine valorile lor și de a da mecanicii cea mai bună așezare între științele matematice pure și cele fizice“¹.

După stabilirea sa în București, viața se scurgea senină.

În ore îndelungate de meditație în singurătatea camerei sale de lucru, în care judecata chibzuită așeza

¹ O. Onicescu, Loc. cit.

după legile inflexibile ale logicii cele cunoscute cu cele necunoscute, ieşeau la iveală minunate descoperiri. Apoi transcria calm, cu scrisul său mare, rotund şi clar, calculele elaborate în minte.

Academia Polytechnica de Porto îi publicase în 1913, în analele ei, un memoriu „Asupra teoriei potenţialelor şi asupra unui tip de singularităţi a funcţiilor analitice uniforme“, iar în anii ce au urmat, din cauza situaţiei internaţionale, rezultatele cercetărilor sale au fost publicate mai cu seamă în analele şi revistele româneşti ale Academiei, ale Universităţii din Iaşi şi o parte în *Comptes Rendus* ale Academiei Franceze.

Între anii 1913 şi 1916 a publicat 23 de studii, note şi memorii. În unele din ele, Pompeiu dădea la lumină metode noi, ca în studiul asupra principiului lui D'Alembert, metodă izvorâtă din critica formei sub care era prezentat acest principiu în tratatele clasice, în altele descoperea proprietăţi noi pe care le scotea fie din „examinarea minuţioasă a mecanismului demonstraţiilor — după cum el însuşi mărturiseşte — fie din definiţiile noi ale unor noţiuni matematice“.

A atacat probleme fundamentale punând în lumină idei şi noţiuni noi, ca în studiul făcut asupra tezei de doctorat a lui P. Montel.

Activitatea desfăşurată între anii 1912—1916 este începutul epocii sale de maturitate ştiinţifică. Devenise un savant recunoscut şi îşi definise stilul de lucru care purta o pecete personală şi avea valoarea sa estetică.

În toate cercetările, Pompeiu împletea generalizarea cu aplicarea teoriei descoperite la probleme concrete. În matematici, aplicarea teoriei la un exemplu înseamnă verificarea ei prin experienţă.

Dacă ar fi să facem o apropiere între stilul lui Pompeiu și acela al marilor matematicieni, observăm că nu avem de-a face nici cu sinuozitățile tactice ale lui Euler, nici cu strategia rectilinie a lui Lagrange și nici cu constructivitatea sistematică a lui Weierstrass. Am putea spune că Pompeiu se apropie de Riemann, care punea teoria funcției de variabilă complexă în legătură cu fizica, considerînd că această funcție pune în evidență două distribuții de forță cu componente ce provin dintr-un potențial. Ca și Riemann, care descoperi suprafețele ce îi poartă numele, și Pompeiu făcu cercetări însemnate, al căror fundament este geometria.

Ceea ce provoacă admirația față de stilul său este eleganța demonstrațiilor și ineditul metodei.

A căutat să descopere rezolvări simple pentru probleme a căror dificultate părea de neînvins, a apropiat și unificat noțiuni considerate ca disparate. Prin metode sobre, a obținut rezultate însemnate; de aceea stilul lui Pompeiu este clasic.

Opera matematică pe care o va construi de aici înainte se va desfășura, în general, fără sinuozități și aproape că se poate prevedea natura rezultatului oricărui studiu ce îl va întreprinde.

Evenimentele internaționale care au dus la declanșarea celui dintâi război mondial, ca și participarea țării noastre la încheștarea ce a cuprins lumea, îl găsiră pe Pompeiu în plină activitate.

Lua parte la toate ședințele Societății Romîne de Științe și ale Academiei, unde prezenta comunicări, ținea conferințe și publica articole de popularizare în revista *Natura*, se ocupa de conținutul învățămîntului matematic în școlile medii, fiind referent permanent

al Ministerului Instrucției pentru manualele de matematici.

În iulie 1914 izbucni primul război mondial.

Atașat de Franța prin studiile și legăturile ce le avea cu oamenii de știință francezi, agresiunea germană îl impresionează dureros.

Guvernul burghezo-moșieresc român, situându-se pe o poziție duplicitară, a început chiar în primele zile ale declanșării conflagrației negocieri secrete cu taberele beligerante în vederea tîrîrii Romîniei în război. Făcînd intense pregătiri de război, clasele exploatare au dezlănțuit, prin presa aservită lor, o intensă campanie care avea menirea să semene derută și confuzie în sînul maselor populare care se opuneau intrării Romîniei în acest măcel.

Singurii care demascau caracterul imperialist al războiului au fost oamenii muncii, conduși de elementele revoluționare din sînul Partidului Social-Democrat. A avut loc chiar un congres în luna august 1914, în care se vorbea de necesitatea unei neîntrerupte propagande antimilitariste, arătîndu-se că războiul este mijlocul suprem prin care capitalismul caută să scape de crizele economice și sociale inerente producției capitaliste. Însă majoritatea oportunistă din conducerile partidelor care formaseră Internaționala a II-a părăsiseră pozițiile internaționaliste și sprijineau guvernele țărilor lor în războiul care începuse, încercînd să abată lupta clasei muncitoare prin lozinci patriotarde, naționaliste.

În fața acestor stări, Dimitrie Pompeiu se lăsă în aparență înlănțuit de mediul burghez în care trăia. În realitate însă nu s-a integrat în această societate nicio-dată, dar nu a reacționat printr-o participare activă împreună cu cei ce duceau luptă deschisă împotriva burgheziei. Protestul său s-a manifestat printr-o com-

pletă izolare de viața publică. Se mărgini să-și țină regulat cursurile și examenele, să participe la lucrările Academiei și mai cu seamă să-și continue cercetările sale.

România a intrat în război la jumătatea lunii august, în 1916, și după câteva victorii asupra armatelor austro-ungare, sub presiunea forțelor însemnate trimise de germani în ajutorul aliaților lor, armatele noastre au început să cedeze. Înfrîngerile de pe front nu erau în-țîmplătoare, dacă ținem seama că ostașii erau trimiși să lupte cu un armament demodat și uzat, dezbrăcați și desculți, prost hrăniți. La aceasta trebuie adăugată lipsa de pregătire a unor ofițeri, ca și trădarea unor cadre de conducere filogermane.

O stare de mare frămîntare cuprinse întreaga populație și în curînd situația deveni gravă. La București, unde neliniștea era mai mare, avură loc câteva consfătuiri ale corpului didactic cu participarea ministrului învățămîntului, care s-au ținut într-o atmosferă de mare încordare și enervare. În aceste consfătuiri se hotărî să se formeze o delegație din care să facă parte și un număr de profesori ai Universității din București, ce urma să întărească și să susțină relațiile cu aliații și mai cu seamă cu Franța.

Printre aceștia, de la Facultatea de științe, a fost și Dimitrie Pompeiu. Delegația urma să părăsească țara imediat și să ajungă în Franța pe un drum ocolit și de lungă durată. Era hotărît un popas la Iași și, trecînd prin Rusia și Țările Scandinave, de unde urma să traverseze Marea Nordului cu un vas neutru, trebuiau să ajungă la destinație.

Cu toate că situația militară era destul de grea, în țară domnea convingerea că armatele inamice ce urmau să întîlnească în curînd întăririle trimise din Rusia, ale

cărei armate și începuseră să intre în țară, vor fi respinse. De aceea, cînd plecă din București, Pompeiu, ca și ceilalți, nu s-a gîndit la o eventuală cădere a capitalei.

Formalitățile ce trebuiau completate la Iași mergeau greu și delegația noastră își amîna plecarea de pe o zi pe alta. Între timp evenimentele militare se precipitară.

Și astfel, ziua tristă de 23 noiembrie 1916, cînd trupele austro-ungare, germane, bulgare și turcești ocupară capitala, îl găsi adăpostit provizoriu într-o rezervă a Institutului de pediatrie din Iași, care funcționa atunci într-o clădire din vecinătatea Teatrului Național.

Cu toate cunoștințele pe care le avea acolo din timpul cînd fusese profesor al universității, Pompeiu reuși cu greu să-și găsească un adăpost și cu mare greutate se așează, nu pentru multă vreme, într-una din încăperile neîncălzite și ruinate ale fostului palat domnesc al lui Ștefan cel Mare.

În blînda și îndelung răbdătoarea Moldovă, viața devenise chin și vîltoare. Năpasta crudă a tifosului exantematic, a icterului infecțios, a foamei și a frigului biciuia de moarte lumea sărăcită și înghesuită.

Pompeiu a trăit întunecatele zile ale războiului cu grija celor rămași sub ocupație și sub semnul neliniștei generale.

În această atmosferă care năucea, firea cumpănită a lui Pompeiu a fost sălaș unui optimism nezdruncinat ale cărui rădăcini trebuie să le căutăm și în preocupările senine ale științei care îi urmăreau gîndul fără răgaz.

Minunata bibliotecă de matematici a Facultății de științe de la Iași era locul ce-l frecventa cu predilecție, iar dintre prietenii o cultiva cu mai multă plăcere pe aceea a doctorului G. Marinescu, marele nostru medic. Cu acest prieten discuta atît despre misterele vieții cît și

despre splendida structură și nemărginitul cuprins al matematicilor.

Mai târziu, când Dimitrie Pompeiu ținu discursul său de recepție la Academie, răspunsul i-l dădu doctorul Marinescu, care a evocat acele clipe astfel :

„La Iași, în vremuri de restriște morală și anxietate, când amîndoi cugetam la viitorul scumpei noastre patrii, ai încercat să mă introduci în știința simbolurilor și să-mi faci un curs de filozofie matematică condus fiind de ideile lui Jules Tannery“.

Pe la începutul anului 1918, în urma intervenției lui Robert de Flers, trimisul cultural al Franței, delegația romînă părăsi țara.

Și astfel, Dimitrie Pompeiu împreună cu Ermil Pangrati, Anton Davidoglu și Traian Lalescu, din partea Facultății de științe din București, se îndreptară spre Paris, unde funcționa un comitet național romîn al cărui prim delegat era doctorul I. Cantacuzino.

VI

DUPĂ RĂZBOI

Era către sfîrșitul acelei ierni aspre a anului 1918, care făcuse ca nenorocirile războiului să fie și mai grele, și mai nimicitoare, cînd ieși zvon de pace în țară.

În luna mai se încheiase pacea separată cu Germania și aliații ei. O hartă a Romîniei cu hotarele impuse prin tratatul de pace, care circula prin țară, umplea sufletul poporului de revoltă.

Cei pribegi începuseră a se întoarce pe la locurile lor. În urmă lăsau Moldova sărăcită de război și pustiită de viață. Nesfîrșite cimitire aruncate pe coaste de dealuri sau în fundul văioagelor ascunse ale munților însemnau locurile unde sîngele cursese fără stavilă. Poporul, nedezmățit încă din vîltoarea prin care trecuse, dăruia cu lacrimi pe cei pieriți și căuta cuminte să adune din frînturi viața pe care nu mai voia să o irosească.

Familia primise, în cursul lungii sale absențe, știrea că după două popasuri lungi la Stockholm și în Elveția, D. Pompeiu se afla la Paris. De atunci se așternuse o tăcere lungă și grea, care se rupse o dată cu încheierea

acelei păci provizorii. La începutul toamnei, D. Pompeiu reuși să se întoarcă la București, unde își reluă locul printre ai săi și își continuă activitatea la universitate. Facultatea de științe începu să se reorganizeze sub conducerea energetică a profesorului Gh. Țițeica. Cursurile se țineau cu cîte 3-4 studenți. Unii se întorceau atunci de la unitățile ce luaseră parte la lupte și purtau încă uniforma militară.

În țară, lipsuri de tot felul dăinuiau încă și viața era grea. Noua conjunctură social-politică născută în urma victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917 contură începutul unor esențiale schimbări în raporturile dintre clase, pe care Dimitrie Pompeiu nu le sesiză. Dacă Pompeiu s-a situat pe o poziție democratică, aceasta s-a datorat mai mult structurii sale sufletești și experienței de viață, decît înțelegerii situației politice. Războiul însă îi formase convingerea că reprezintă cea mai odioasă formulă pentru rezolvarea litigiilor dintre țări. Și nu întâmplător, cînd apăru apelul pentru pace lansat de intelectualitatea franceză în frunte cu Henri Barbusse, Anatole France, Romain Rolland ș.a. în care se cerea stîrpirea flagelului distrugător al războiului, Dimitrie Pompeiu fu unul dintre intelectualii noștri care au susținut cu sinceritate această acțiune a oamenilor luminați din toată lumea.

După o nouă și scurtă răbufnire a războiului, în 1919 țara noastră își găsi liniștea. Reacțiunea răspîndea prin toate mijloacele ideea că în țară se împliniseră cele două idealuri : național și democratic, căutînd prin aceasta să adoarmă justele revendicări ale poporului. E drept că succesiunea de importante revendicări naționale au îndepărtat sistematic atenția publică de la problema politică esențială și mulți intelectuali s-au lăsat amăgiți de acea falsă strălucire.

După unirea Transilvaniei cu vechiul teritoriu al patriei, printre alte probleme însemnate fu și organizarea Universității din Cluj. Lui Dimitrie Pompeiu i se dădu sarcina de a pune temelia învățământului matematic în orașul transilvănean de veche cultură.

Alegerea a fost fericită, deoarece Dimitrie Pompeiu era un om de știință cu un deosebit prestigiu, bun pedagog și adânc cunoscător al problemelor legate de organizarea învățământului matematic universitar. Cuprins de entuziasm se dăruie acestei activități, continuând însă cu regularitate cursul de mecanică rațională la Universitatea din București, și luând parte la ședințele Societății române de științe unde dădea îndrumări tinerilor cercetători.

Secția matematică luă ființă, fiind compusă dintr-un mănunchi de tineri și valoroși matematicieni ca : Theodor Angheluță, N. Abramescu, Gh. Bratu și Gh. Juga, care își asumară predarea cursurilor fundamentale ale secției.

D. Pompeiu a știut să vadă departe și nu se mulțumi să dea numai o organizare administrativă acestui învățământ. El a făcut o judicioasă alegere a profesorilor, realizând o operă de mare însemnătate atât pentru Universitatea din Cluj, cât și pentru țara întreagă, căci a pus piatra de temelie școlii matematice românești de la Cluj.

Pentru ca gândul său să se prefacă în faptă, locui efectiv în Cluj mai mult timp. Preocupat de această muncă, cercetările sale suferiră o întrerupere însemnată, căci în intervalul de timp din 1918 până în 1924 nu publică decât un singur articol în primul volum al *Buletinului Societății de Științe* din Cluj în 1921, la a cărui apariție contribuise. Dar aceasta nu a însemnat că D. Pompeiu ar fi neglijat activitatea științifică. El se preocupă îndeaproape de sistematizarea noilor teorii

pe care le prezentă sub formă de lecții. Cu erudiție sporită și cu putere de sintetizare, Pompeiu indica ascultătorilor săi noi căi de dezvoltare a matematicilor. Era întotdeauna la curent cu importante cercetări din lume și nu găsea satisfacție mai mare decât atunci când la acestea adăuga el însuși noi descoperiri.

Intellect critic și iscusit organizator, puse întâi baza pe care se vor sprijini viitorii cercetători, și înființă Seminarul matematic din Cluj, replică, la celălalt capăt al Europei, a celebrului seminar matematic ce se ținea la Collège de France, și al cărui suflet era vestitul matematician Hadamard.

În acest seminar se tratau „probleme actuale”, subiectele fiind la libera alegere. Se prezentau metode de cercetare și se făcea critica rezultatelor obținute. Pentru formarea unei înțelegeri depline și pentru a privi adevărul în unitatea lui, el sugera cercetătorilor ca metodă de informare „metoda istorică”. „Metoda istorică — spunea el la comemorarea lui D' Alembert — e atât de utilă și uneori atât de fecundă. A privi îndărăt, pe linia timpului, spre ceea ce a fost și a ne da seama exact de mersul lucrurilor e un izvor de înprospătare și întărire a cunoștințelor”.

Aceasta a fost calea preferată, iar teza sa de doctorat nu a fost decât un prim pas spre considerarea critică a unor cunoștințe pe care trecutul le așezase destul de temeinic.

Din hotărârea cu care a urmărit această cale, s-ar părea că a avut mereu în față cuvintele celebrului Leonardo Da Vinci „*Felici fieno quelli che presteranno orecchi alle parole dei morti*”.

În curînd se alătură seminarului și alți tineri matematicieni ca A. Anghelescu, Petre Sergescu, G. Călugăreanu, D. V. Ionescu și grupul de matematicieni cresc

din ce în ce. Ascunsa tenacitate a lui D. Pompeiu și elanul său sincer influență profund pe tinerii săi colaboratori, care începură a desfășura o activitate febrilă.

Dintre toți, acela care din prima clipă a participat cu toată ființa și cu devotament fără egal la această operă a fost eminentul profesor Theodor Angheluță, moldovean de prin părțile Bîrladului, om cu o deosebită cultură, cu o înaltă ținută spirituală și o fermitate de nezdruccinat. Neuitate au rămas în mintea studenților săi lecțiile ce le-a ținut la Universitatea din București și apoi la cea din Cluj, pe care a îndrăgit-o și nu a mai părăsit-o. Numele profesorului Th. Angheluță era cunoscut în multe țări, iar prețuirea ce i s-a adus și i se aduce, uneori din colțuri de lume îndepărtate, mărturisește pe ce bună temelie s-a zidit școala matematică clujeană.

În 1929, prin străduința lui D. Pompeiu și a profesorilor secției matematice a Universității din Cluj și mai ales a tânărului profesor Petre Sergescu apăruse periodicul *Mathematica*, cu structură internațională sub conducerea a doi directori : D. Pompeiu și Gh. Țițeica, doi mari specialiști în două ramuri deosebite. Publicația avea ca scop, după cum arată fondatorii ei, „să stabilească relații între activitatea matematică a României cu a celorlalte țări“.

Și, într-adevăr, chiar în primul său număr găsim articole ale cunoscuților oameni de știință de peste hotare : M. Biernacki și V. Lalan (Paris), I. Soula și Pierre Humbert (Montpellier), S. Mandelbrojt (Lille), A. Rosenblatt (Cracovia), W. Sierpinski (Varșovia), T. Varopoulos (Atena), I. Karamata (Belgrad) ș.a... iar primul articol este al lui Paul Montel, directorul de onoare al Seminarului matematic din Cluj. El ținea

aproape cu regularitate un număr de lecții asupra unor „teorii netrecute în tratatele obișnuite de învățămînt fiind pe de o parte în formație, iar pe de altă parte încă insuficient aprofundate”¹.

Printre cursurile ținute de D. Pompeiu, în cadrul acestui seminar au fost și lecțiile din 1921 privitoare la diferențe și diferențiale care au dat naștere la un număr mare de cercetări privind proprietățile funcționale ale unor curbe și suprafețe.

Mai tîrziu, colaborările de peste hotare sporiră și curînd *Mathematica* deveni unul din locurile de întîlnire a lucrărilor marilor matematicieni din lumea întreagă. Participarea romînească nu lipsea și era puternic susținută de toți matematicienii din țară, dar mai cu seamă de cei clujeni. Paul Montel, membru de onoare al Academiei Romîne și „doctor honoris causa” al Universității din Cluj, îndrăgise această instituție de înaltă cultură transilvăneană și pe oamenii ei. A ținut în cinci ani cursuri la universitatea clujeană, și a arătat o dreaptă și bună prețuire pentru oamenii de știință romîni, fiind alături de cei ce au pus temelia învățămîntului matematic universitar din Cluj.

După victoria insurecției armate de la 23 August 1944, la Paris apăru în „Cahiers France-Roumanie” (1945) un articol în care P. Montel arăta o deosebită înțelegere a tragediei trăită de poporul nostru sub anii de ocupație hitleristă. În același articol, P. Montel scria despre colaborarea romîno-franceză următoarele: „Nu cred că există în lume două școli matematice mai strîns unite ca cea romîună și cea franceză de un veac încoace”. Iar despre D. Pompeiu, afirma că „teza lui de doctorat

¹ P. Montel, *Lecțiuni despre funcțiunile aproape periodice*, îngrijit de T. Popovici, Cluj, 1937 (Prefață).

va rămîne pe bună dreptate celebră în istoria matematicii“.

Izvorîită din entuziasm și muncă fără odihnă, școala clujană a format o pleiadă de matematicieni care fac astăzi mîndria țării. În afara numeroaselor lucrări originale, acolo au fost tipărite primul tratat de „Algebră Superioară“ și primele „Exerciții și probleme de analiză“, datorite profesorului Th. Angheluță, „matematician delicat și ascuțit“, după cum îl apreciază P. Montel. De asemenea, tot la Cluj au apărut și primele „Lecții de Geometrie Analitică“ și de „Geometrie pură infinitizimală“, datorite lui N. Abramescu, din care se desprinde, după cum scria Gh. Țițeica : „un nemărginit entuziasm pentru matematică“.

În vremea regimului burghezo-moșieresc cartea de știință se tipărea greu. De multe ori autorii făceau sacrificii materiale importante și chiar atunci cînd intervenea statul, ei renunțau la drepturile lor — cum a făcut întotdeauna Th. Angheluță — pentru ca prețul să fie accesibil studenților.

Este impresionant faptul că profesorul de analiză matematică Gh. Bratu a dorit toată viața să vadă litografiat cursul pe care îl predă la Universitatea din Cluj. Numai după moarte, în 1942, i s-a împlinit această dorință, de către Seminarul de matematici al Universității, dar și atunci cu ajutorul material al soției defunctului profesor !

Generația nouă, care se dezvoltă astăzi în condiții nesperate de tinerii care erau pe băncile universității în timpul primei jumătăți a secolului nostru, va înțelege din viața celor de atunci ce soartă grea au avut ei de înfruntat și cît de vrednici au fost cei ce au izbîndit.

Luptător pentru lumea ce avea să vină, Pompeiu și-a împărțit cu dărnicie truda între cele două universități

pîna în preajma anului 1930, cînd în afara catedrei de Mecanică rațională de la universitate ocupă și catedra de Geometrie analitică de la Școala Politehnică din București.

Cît a funcționat la universitățile din București și Cluj, activitatea sa de cercetător nu a scăzut, căci între anii 1924—30 a publicat 25 de lucrări privitoare la probleme fundamentale de mecanică și teoria funcțiilor. În articolul asupra funcțiilor elementare și grupurile continui publicat în 1928 se observă influența lui Poincaré asupra stilului său de cercetare. Cu această ocazie, Pompeiu scrie : „...am plecat de la fenomenul elementar, cum ar fi spus Poincaré (raportul la Congresul internațional de fizică, Paris, 1900) și relația de recurență ne-a arătat, pentru a vorbi în limbajul științelor fizice, că fenomenul observabil, în speță curba, este datorită suprapunerii unui mare număr de fenomene elementare asemenea între ele...” și imediat precizează : „Am reprodus chiar cuvintele din raportul citat al lui Poincaré”.

De aici se vede cît de adînci au fost urmele lăsate de marele maestru în modul său de cercetare.

În luna mai 1929, Pompeiu organizează la Cluj primul Congres național al matematicienilor romîni, în care prezentînd o conferință trata o problemă fundamentală din teoria funcțiilor (Singularitățile funcțiilor analitice uniforme). Tot în această vreme Pompeiu fu invitat să țină un număr de cursuri la Universitatea din Paris, asupra unor probleme actuale ale teoriei funcțiilor.

Munca ce o desfășura era hrănită de pasiunea pentru știință. La cincizeci de ani avea tot atîta energie ca la treizeci ! Timpul nu scăzuse, ci accelerase ritmul său de muncă.

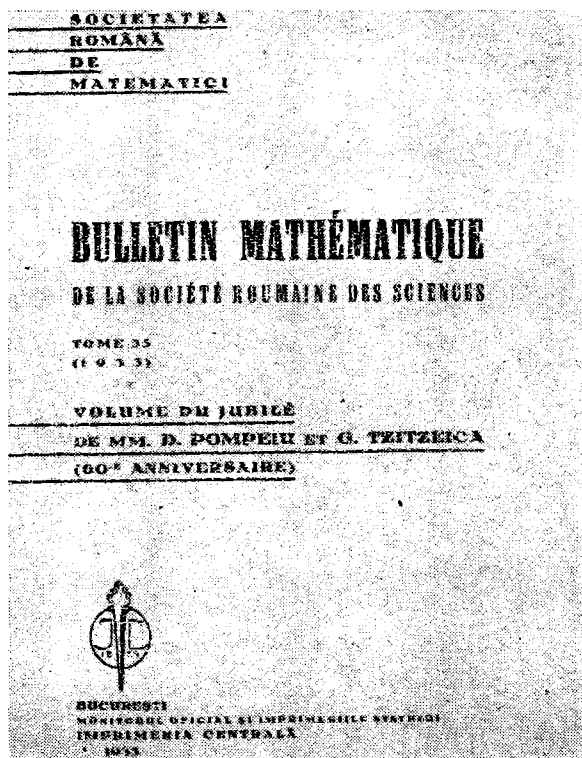
Sol al științei românești, arăta la Paris valoarea cercetărilor noastre ; deschizător de drum, funda la Cluj școala românească de matematici ; profesor convins, Pompeiu sprijini cu căldură începuturile unei pleiade de tineri ce se îndreptau spre studiul matematicilor. Sigur pe posibilitățile sale de investigație și cu o mare putere de cuprindere a marilor probleme, era generos cu elevii săi care așteptau de multe ori de la maestrul lor nu numai încurajare, ci și unele sugestii pentru ca munca lor să fie rodnică.

La Școala Politehnică, Pompeiu munci într-un domeniu care îl interesa într-un mod deosebit. Studenții de la aceste școli nu fac studii de matematici doar pentru a le stăpîni ; pentru ei matematica e un instrument care trebuie mînuit cu pricepere și contribuie esențial la formarea sistemului logic de gîndire. Și se pare că mai mult acest din urmă aspect ar trebui să intereseze pe tehnicianul de concepție, căci iată ce spunea vajnicul profesor al acestei școli, Ion Ionescu :

„Prin matematici trebuie (în afara aplicațiilor lor) să se caute a se forma dreapta judecată a elevilor, căci cu drept cuvînt s-a zis că lipsurile în cursurile tehnice pot fi suplinite și după terminarea școalelor, pe cînd lipsurile de raționament, de dreaptă judecată și matură gîndire, nu mai pot fi suplinite prin nimic. Numai astfel matematicile rămîn utile și după ce cineva nu le mai știe.“¹ Ion Ionescu arăta prin aceste cuvinte rolul formării judecății matematice care dă tehnicianului nu numai un limbaj prescurtat și o economie de raționament, ci și un instrument de gîndire constructivă.

¹ Gaz. Mat., XII, pag. 191.

Matematica trebuie să deschidă inginerului poarta înțelegerii fenomenelor fizice și să-l prepare pentru a le stăpîni și a le aplica. Dimitrie Pompeiu a știut să răspundă cu prisosință acestei inexorabile nevoi și nu a lipsit niciodată din lecțiile sale eleganța izvorîată din arhitectura logicei strînse a matematicilor.

Adînc cunoscător al mecanicii raționale și abil mînuitor al calculului, el trată geometria analitică din punctul de vedere al inginerului mecanic, introducînd ca instrument de exprimare calculul vectorial care pe acea vreme era puțin folosit în școlile noastre.

În anul 1933, Dimitrie Pompeiu împlinise șase decenii de viață și trecuseră 40 de ani de când ținuse prima lecție la mica școală din Ploiești. Tot atunci împlinea aceeași vîrstă și Gh. Țițeica. Această dublă aniversare a fost sărbătorită de lumea matematică a țării noastre: Societatea romînă de științe, Școala Politehnică și *Gazeta Matematică* din București, Universitatea din Cluj și Școala Politehnică din Timișoara au scos volume omagiale în care se mărturisea unanima prețuire a celor doi savanți.

Ca și Gh. Țițeica, Dimitrie Pompeiu era în știința pozitivă și adevărată a matematicilor un descoperitor, iar opera lor cunoscută și apreciată peste hotare puneă în valoare geniul poporului nostru.

Aniversarea celor șase decenii a fost prilej pentru a scoate la iveală atît munca rodnică a celor doi oameni de știință, cît și faptul că pentru amîndoi viața avea același scop și același înțeles. Opera înfăptuită închidea toată energia anilor trecuți, iar munca stăruitoare condusă de o rațiune inexorabilă le-a fost legea vieții.

Pompeiu a fost dintre pușinii care a socotit că nu acela care aduce mai mult e cel mai vrednic, ci acela care are cea mai curată bucurie de ceea ce aduc alții. De aceea el „a dat impuls inițial multor idei fecunde, originale și surprinzătoare, dar de cele mai multe ori nu le-a dezvoltat el însuși decît în partea lor de la început”¹.

Așa s-a creat o școală în jurul său, pentru că a lăsat tinerilor poartă deschisă și prilej de a-și trage puterea din glorioasa sa bătrînețe.

¹ Dimitrie Pompeiu, *Opera matematică*, Edit. Acad. R.P.R., 1959, pag. XVIII.

Aproape toți matematicienii români de seamă contemporani au găsit izvor de inspirație în lucrările lui, chiar dacă prin specialitatea lor erau preocupați de alte probleme, atît de atrăgătoare au fost ideile sale. Astfel savanții care au ilustrat și ilustrează știința matematică romînească, ca Th. Angheluță, O. Onicescu, Miron Nicolescu, N. Ciorănescu, Gr. Moisil, Dan Barbilian, G. Călugăreanu și atîția alții, au adîncit cu pricepere și cu deosebită iscusință ideile ce atît de generos le-a răspîndit Dimitrie Pompeiu. S-a înduioșat de fiecare talent tînr, pentru că omul din el a fost deplin, iar sufletul i-a fost străin de racilele care micșorează. Prețuit între ai săi, era prețuit după cuviință și peste hotare, căci opera sa matematică, prin descoperirea unor noi puncte de vedere, ține de genul marilor invenții.

Astfel, cercetători ruși și sovietici de mare valoare ca : Golubev, Urîson, Feodorov, Luzin și Privalov au adîncit ideile cuprinse în teza sa de doctorat ; mai apoi I. N. Vekua, Feodorov și Bițadze au dezvoltat studiul derivatei areolare. Cu ei a avut schimb de scrisori și a statornicit prietenie academică.

Interesul stîrnit de ideile sale a preocupat deopotrivă și pe savanții francezi cu renume ca : Arnaud Denjoy, Paul Montel, I. Favard, la care se adăugară din alte țări Kasner, Polaczec, Hedrick, Ridder ; iar din țara prietenă de peste Dunăre, matematicienii bulgari : C. Cristov, Ceakalov și încă mulți alții.

Din tot ce a dat știința noastră matematică pînă la epoca cînd a trăit și creat talentatul și liniștitul moldovean din ținutul Dorohoiului, nimic n-a fost mai cuprinzător, n-a chemat mai multe forțe și n-a stîrnit mai mult interes. Levi Civita, marele matematician italian, îl considera pe Pompeiu ca pe cel mai bun

cunoscător al teoriei funcțiilor analitice uniforme, iar despre interpretarea pe care a dat-o savantul român celebrei teoreme a lui Morera, ce se găsea pe drumul pe care mersese pentru a descoperi derivata areolară, arăta că a însemnat pentru el o adevărată revelație.

Dintre toți tinerii ce erau în jurul lui în epoca sa de maturitate, se distinge N. Teodorescu, în aceste zile profesor de seamă la Universitatea din București, ale cărui cercetări în domeniul derivatei areolare au fost îndeosebi apreciate de către Émile Picard care scria în 1937 unuia dintre matematicienii noștri: „Frumoasa lucrare a domnului Teodorescu îmi aduce aminte de timpul când Domnul Pompeiu introducea în teoria funcțiunilor de variabilă complexă noțiunea de derivată areolară, care l-a condus la considerarea unor integrale duble reprezentând funcții uniforme cu singularități de o natură surprinzătoare; văd că aceste cercetări au fost dezvoltate cu mare succes în România“.

Considerația pe care marele savant o acorda tânărului nostru matematician, izvora din sincera apreciere a ideilor lui Pompeiu.

Dacă cercetările sale scrutau mai întotdeauna culmile înalte ale științei, Pompeiu s-a îndreptat însă și asupra unor noțiuni elementare a căror cunoaștere era de mult așezată. Îl interesa deopotrivă înțelesul adânc al noțiunilor fundamentale, ca și aspectul pedagogic al transmiterii lor. Astfel, în 1929, împreună cu un grup de remarcabili oameni de știință ca: O. Onicescu, A. Angelescu și Gh. Bratu alcătui pentru cursul inferior de liceu o aritmetică pentru clasa întâi, geometriile pentru clasele a II-a și a III-a, precum și algebrele pentru clasele a IV-a și a V-a.

S-a întâmplat uneori să arate interes și pentru matematica elementară, care l-a condus la descoperiri neașteptate: între acestea se numără celebra sa teoremă de geometrie elementară, privitoare la posibilitatea de a construi un triunghi cu segmentele de dreaptă ce unesc un punct oarecare din plan cu vîrfurile unui triunghi echilateral. Prin eleganța ei, această teoremă a declanșat o adevărată avalanșă de demonstrații. De peste hotare se înscriu numele savanților: P. Montel și De Lapierre (Paris), Harold Hilton (Londra), A. Hoborski (Cracovia), N. Obrechhoff (Sofia), la care se adaugă o însemnată contribuție românească. Opera sa matematică este presărată cu astfel de lucrări care se găsesc nu la vîrfurile, ci la temelii cunoașterii adevărilor matematice. Pompeiu s-a ocupat de acest gen de probleme numai atunci cînd i-au ieșit în cale, fără a le căuta. De aceea prezența sa în paginile *Gazetei Matematice*, care se ocupa îndeosebi cu matematicile elementare, a fost atît de rară, cu toate că a considerat că „Munca dezinteresată și stăruința plină de încredere a conducătorilor *Gazetei* a contribuit la sporirea rodnică a patrimoniului științei românești”¹.

Dimitrie Pompeiu își îndrepta atenția asupra problemelor elementare cu curiozitatea aceluia ce privind mereu spre înălțimi descoperă la picioarele sale o floare plîpîndă de „nu-mă-uita”.

În fapte simple vedea adunate posibilități nebănuite. Din multiplele aspecte ce se desprindeau din mărunta existență a unor entități matematice peste care se trece fără atenție, el scotea pe cel mai puternic, pe cel mai clar.

¹ Din discursul rostit la jubileul de 50 de ani al *Gazetei Matematice*.

Este caracteristic interesul deosebit pentru legăturile ce se puteau face între descoperirile sale în matematica superioară și geometria elementară.

Într-o notă *asupra proprietăților funcțiilor olo-morfe și asupra unei probleme de geometrie elementară*, publicată în *Buletinul Școlii Politehnice* din 1931, întrevedeă posibilitatea unui raționament bazat pe resursele geometriei elementare care să conducă la descoperirea făcută cu ajutorul unui aparat matematic de înaltă ținută.

Faptul că la Școala Politehnică predă geometria analitică nu a rămas fără urmare în orientarea noilor sale cercetări. Noțiunea fundamentală a geometriei este aceea de spațiu; în geometrie se consideră punctele care descriu linii și liniile ce nasc suprafețe. Ea este ca planta care se înmulțește prin ramurile rupte din trunchiul lor. Dar în geometrie nu ne ocupăm de timpul în care se petrec toate aceste operații. Dacă însă se ia în considerare și factorul timp obținem o știință mai complexă numită cinematica, a cărei preocupare este de a studia proprietățile geometrice ale mișcărilor în raport cu timpul. Pe această linie merg multe din cercetările făcute de Pompeiu în acea epocă. Astfel când stabilea relațiile lui Cauchy pentru polinoamele de variabilă complexă, pleca de la o temă privitoare la o relație de mărime dintre termenii unei sume geometrice. Caracterul geometric al multora dintre studiile sale ne permite să afirmăm că Dimitrie Pompeiu a fost aproape în aceeași măsură analist și geometru.

Prețuind valoroasa activitate științifică, Universitatea din Varșovia invită în primăvara anului 1934 pe savantul român pentru a-i decerna diploma de „Doctor honoris causa”. Cu această ocazie, Dimitrie Pompeiu

răspunse cinstirei ce i se dădea printr-un vibrant discurs în care arăta vechea legătură culturală dintre cărturarii moldoveni și universitatea polonă. Discursul rostit creă o atmosferă caldă de prețuire și prietenie între cele două popoare. Universitățile și societățile matematice din Europa și de peste ocean îl prețuiau. Cu ocazia unui articol al său, publicat în *Boletín del Seminario Matematico Argentino*, savantul argentinian T. Rey Pastor îl aprecia ca „prestigios profesor român”. Prezența lui D. Pompeiu însemna o întărire a considerației ce se dădea țării și științei românești.

Deși prestigiul său trecuse hotarele țării și era socotit ca „magistrul nostru de seamă”, abia în 1934 a fost ales membru al Academiei Române. Ședința în care a fost propus s-a ținut la 25 martie. Discursul de recepție, în care a făcut elogiul lui Petre Poni, a fost ținut în ședința din 29 mai 1936, cu doi ani mai târziu.

Cu această ocazie, Pompeiu, vorbind despre epoca în care a trăit Petre Poni, a arătat :

„Evoluționismul în biologie, în domeniul științelor fizice transformismul forțelor și identitatea între energie și materie, pe de altă parte panteismul hegelian și puternicul criticism social al lui Karl Marx ; strigătele de durere și deznădăjduire aruncate din profunzul conștiinței lor de poeți, de Beethoven și de Richard Wagner. Aceste vaste încercări de sinteză științifică, socială sau filozofică a occidentului cult au găsit ecou și într-o bună parte a studențimii noastre. Între 1880—1890 în centrele noastre universitare s-a ridicat, cum se exprimă Cantacuzino, un tineret vibrant, însetat de cultură și de criticism științific, însuflețit de un nobil ideal de justiție socială.”

Cînd a rostit acest discurs, sufletul său era plin de consonanțele acelei epoci care în bună parte influențase și asupra sa ; căci „strigătele de durere și deznădăjduire aruncate din profundul conștiinței lor de poeți, de Beethoven și de Richard Wagner“, despre care pomenea în discursul său de recepție, îi cuprinsese ființa de atîtea ori în viața pe care o lăsase în urmă.

Iar dacă adăugăm că Pompeiu a manifestat simpatie de la înălțimea tribunei Academiei pentru acel tineret care în trecut era însuflețit de „un nobil ideal de justiție socială“, tocmai în timpul puternicei opresiuni a burghezo-moșierimii, ne dăm seama de integritatea sa cetățenească.

S-ar părea că funcția pe care D. Pompeiu a îndeplinit-o ca președinte al Camerei în timpul guvernării lui N. Iorga ar contrazice cele de mai sus. Dar această alegere, Pompeiu nu a dorit-o. În acea perioadă el își ținea cursurile la Universitatea din Paris și cînd a aflat de alegerea sa, a acceptat-o numai datorită marelui respect pe care-l nutrea pentru omul de știință N. Iorga și nu pentru politicianul Iorga. Se poate considera însă că această acceptare a constituit o slăbiciune a lui D. Pompeiu — savant cu convingeri democratice și progresiste — deoarece, ca președinte al Camerei burgheze, a fost nevoit să dea curs unor legi care veneau în contradicție cu tendințele și idealurile sale.

La discursul său de recepție la Academie nu a răspuns un matematician, ci medicul de mare prestigiu Gh. Marinescu, care în cuvinte calde a arătat meritele celui nou primit în rîndurile academicienilor.

Această consacrare, venită oarecum tardiv, nu l-a impresionat, căci nu a avut darul să accelereze ritmul său de lucru, care s-a păstrat întotdeauna același.

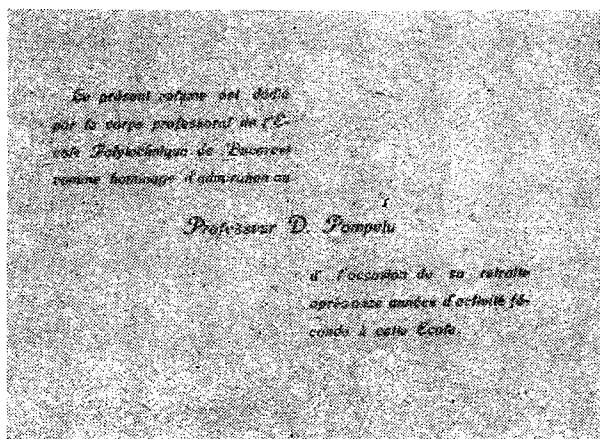
Cînd preocupările îl copleșeau întunecîndu-i buna dispoziție, își regăsea liniștea la mare. Maiestatea mării, cu întinsul ei imens, crea în sufletul său calmul adînc în care insul singuratic se regăsește pe sine. Valurile înspicate de spumă, aducînd din depărtări freamăt fără astîmpăr și schimbînd fața apei după semnele cerului, dădea inimii sale o binecuvîntată pace. Singurătatea clară a întinsului apei trezea din adîncul uitării gînduri și chipuri ce-i dădeau bucuria de a trăi. Iarna avea obiceiul ca în amurgul serii să stea la gura sobei și să privească jocul flăcărilor. După asemenea evadări din lumea de toate zilele se întorcea întărit la munca sa.

În 1937, în luna septembrie, s-a ținut la București al doilea Congres interbalcanic al matematicienilor. S-au întrunit atunci în capitala țării noastre nu numai cei mai distinși matematicieni ai țărilor balcanice, ci și oameni de știință de seamă din alte țări. Acest congres, fructuos în rezultate, a fost prezidat de Dimitrie Pompeiu. Tot Pompeiu a prezidat și al treilea Congres al matematicienilor romîni care s-a ținut în luna octombrie 1946. În același an, participînd ca reprezentant al Academiei la sărbătorirea a cinci decenii de existență a *Gazetei Matematice*, a fost întîmpinat de matematicienii reuniți la această comemorare cu cuvintele : „Dumneavoastră sînteți decanul iubit al matematicienilor romîni și adeseori am avut prilejul să fim mîndri de națiunea căreia-i aparținem, cînd s-au discutat în adunări internaționale probleme a căror soluție s-a găsit datorită subtilelor și adîncelor dumneavoastră cercetări“.

La toate aceste manifestări Dimitrie Pompeiu a participat activ cu comunicări asupra rezultatelor neobositei sale munci și a sugerat noi probleme de cercetat,

În toamna anului 1941, în urma presiunii făcute de guvernul Antonescu ca răspuns la atitudinea sa anti-fascistă, Dimitrie Pompeiu este nevoit să se retragă la pensie. Împlinise 68 de ani și avea destulă vigoare pentru a duce mai departe sarcina de profesor.

A primit pensionarea cu resemnare și cu credință în dreptatea părerilor sale.

Profesorii Școlii Politehnice, impresionați de această samavolnicie, au dedicat lui Dimitrie Pompeiu ultimul volum din acel an al Buletinului școlii. Pe coperta interioară a volumului al XII-lea este inserat: „Corpul profesoral al Școalei Politehnice dedică acest volum ca omagiu de admirație profesorului D. Pompeiu”. S-ar fi convenit ca alături de aceste cuvinte, acel tom al buletinului să cuprindă un articol despre personalitatea marelui profesor, despre opera sa matematică și didactică. Dar aceasta nu se putea realiza în condițiile dictaturii fasciste.

Cel care s-a risipit cu atîta dărnicie a știut să afle dintr-un înțeles nou putere de reculegere pentru a în-

dura viața care i-a servit după ani de muncă epitetul de „inutil“. Și pentru că mintea care a lucrat întotdeauna nu încetează a gândi, se cufundă mai adânc în cercetări. Pe birou îi stătea la îndemână unul din acele caiete în care erau însemnate gânduri despre viață, formulări de probleme și teoreme, calcule, observații scurte, figuri geometrice și uneori chiar schița timidă a unei flori de primăvară.

Cu scrisul său mare, rotund și drept, nota încet, lăsând gândului timp să se așeze, idei pline de miez, dintre care multe au văzut lumina tiparului. Activitatea sa a fost neîntreruptă, iar ultima comunicare prezentată Academiei R.P.R. a apărut cu doi ani înainte de moartea sa, în vol. IV al *Buletinului Științific al Academiei* din anul 1952.

Ziua eliberării patriei noastre, 23 August 1944, l-a găsit pe Dimitrie Pompeiu — în vîrstă de 71 de ani — obosit. Deși nu a mai putut munci cu energia de altădată, marele savant a continuat activitatea sa științifică, luînd parte cu comunicări la ședințele Academiei și ale Societății romîne de matematici. Alături de munca sa de savant, luă parte cu entuziasm la însemnate acțiuni obștești.

La 8 ianuarie 1946 „a luat ființă legală“ — după cum anunța *Revista Matematică* din Timișoara — Institutul de Științe Matematice al Academiei R.P.R. Director al acestui Institut de înalte cercetări matematice a fost ales Dimitrie Pompeiu.

Cînd regimul democrat-popular a reorganizat Academia, Dimitrie Pompeiu a fost ales membru titular activ. Avea atunci 75 de ani. Însuflețindu-se întotdeauna de ideile generoase și umanitare, a militat în cadrul mișcării de apărare a păcii și, fiind un bun cu-

noscător al mișcării culturale din lume, a condus Institutul român pentru relațiile culturale cu străinătatea.

Regimul nostru democrat-popular, prețuitor al științei și muncii legate de progres, l-a distins cu „Steaua Republicii Populare Române” și cu „Ordinul Muncii”.

În 1953, în luna septembrie împlinise 80 de ani. Gîndurile tuturor s-au întors către viața ce s-a scurs în cele opt decenii și n-a fost îns care să nu fi înțeles că învățătura și înțelepciunea n-au fost mai prețioase decît curajul său și că numele îi va rămîne în veci legat de descoperirile pe care le-a dat lumii. Academia Republicii Populare Române l-a sărbătorit, cinstindu-l după cuviință.

Cu cîțiva ani înainte se arătaseră primele semne ale bolii care avea să-i curme firul vieții, iar timp de doi ani existența sa s-a desfășurat numai în casă. Cînd dorea să-și împrăștie gîndurile, recitea poveștile lui Creangă cu glas murmurat ca să audă graiul plin de tîlc al moldovenilor.

Din cînd în cînd nota în caietul său soluțiile unor probleme pe care le gîndise stînd în patul de suferință, și deseori spunea că are în minte cercetări îndrăznețe, care însă nu au mai văzut lumina tiparului.

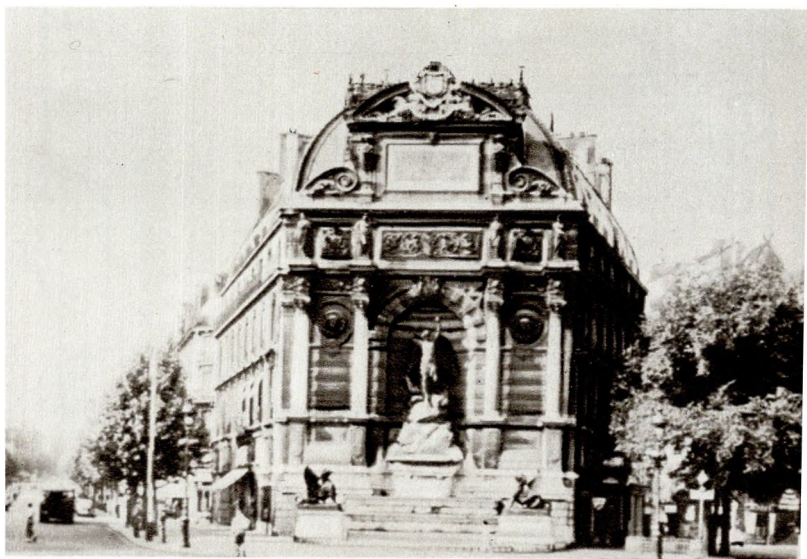
În toamna anului 1954, la 7 octombrie, marele savant român a încetat din viață.

Disparația marelui profesor și savant a însemnat nu numai o durere pentru familie, ci și o însemnată pierdere pentru știința matematicilor în țara noastră.

„Prin moartea lui Dimitrie Pompeiu — scriau ziarele care anunțau trista veste — poporul nostru pierde pe un strălucit reprezentant al culturii sale, iar știința românească pe unul din marii săi creatori și animatori”.

Una din casele în care a fost găzduit D. Pompeiu în
perioada cînd era elev la Gimnaziul din Dorohoi

Aspect din cartierul în care a locuit D. Pompeiu în
timpul studiilor sale la Paris

Universitatea Sorbona — Paris

Universitatea Sorbona — Sala de lectură a bibliotecii

Profesor la Universitatea din Iași

Dimitrie Pompeiu
în anii cînd a funcționat
ca profesor
la Universitatea din Iași

Sorbona – Curtea interioară

D. Pompeiu, profesor la Universitatea din București

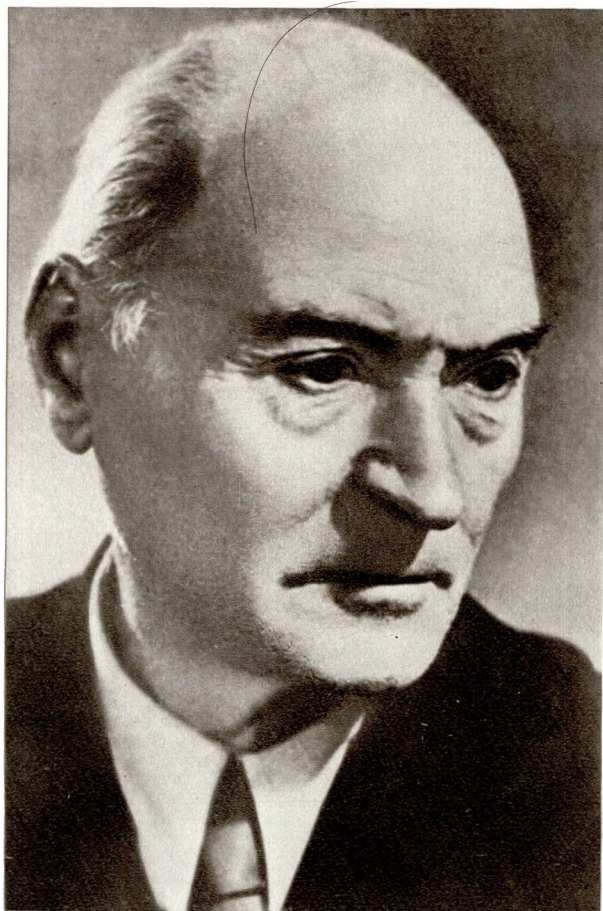
D. Pompeiu împreună cu fiicele sale în concediu la mare

Profesorii Universității din Cluj din perioada întemeierii învățământului superior matematic în Transilvania

În rândul întâi, de la stînga la dreapta: Gh. Bratu, G. Tîfeica, P. Montel, D. Pompeiu și G. Iuga. În rândul al doilea: P. Georgescu, N. Abramescu, Angelescu, O. Onicescu și Th. Anghelulă

Acad. prof. D. Pompeiu în ultimii ani ai vieții

CUPRINS

I Început de viață	7
II Institutator	35
III Împlinire	48
IV Întoarcerea în țară	79
V Profesor la Universitatea din București	102
VI După război	115

Redactor responsabil : A. Sufrin
Tehnoredactor : V. Posteinicu

*Dat la cules 26.07.1963. Bun de tipar 04.09.1963.
Apărut 1963. Comanda nr. 3875. Tiraj 12.160. Bro-
șate 9100 + legate 3060. Hirtie semivclindă de 63
g/m², 540×840/16. Coli editoriale 6. Coli de tipar 8,5.
Planșe 4. A. T. 4004. C.Z. pentru bibliotecile
mici 8R—95.*

Tiparul executat sub comanda nr. 30 654 la Com-
binatul Poligrafic „Casa Științei”, Piața Științei
nr. 1, București — R.P.R.

EDITURA TINERETULUI

Lei 4,25